

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MEVKÛFÂTÎ'NİN MÛLTEKÂ TERCÜMESİ VE ŞERHİNİN
İNCELENMESİ (AİLE HUKUKUNA DAİR BÖLÜMLER
ÇERÇEVESİNDE)

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADNAN İŞNEL

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Said Nuri AKGÜNDÜZ

BOLU, OCAK 2025

KABUL VE ONAY SAYFASI

Adnan İŞNEL tarafından hazırlanan “**MEVKÜFÂTÎ’NİN MÛLTEKÂ TERCÜMESİ VE ŞERHİNİN İNCELENMESİ (AİLE HUKUKUNA DAİR BÖLÜMLER ÇERÇEVESİNDE)**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak oy birliği kabul edilmiştir. 3/01/2025

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Said Nuri AKGÜNDÜZ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Cemalettin ŞEN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Ahmet Selman BAKTI
Sakarya Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....
ADNAN İŞNEL

ÖZET

**MEVKÛFÂTÎ'NİN MÛLTEKÂ TERCÜMESİ VE ŞERHİNİN
İNCELENMESİ (AİLE HUKUKUNA DAİR BÖLÜMLER
ÇERÇEVESİNDE)
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ADNAN İŞNEL
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. SAİD NURİ AKGÜNDÜZ)**

BOLU, OCAK - 2025

IX + 76 sayfa

Fıkıh ahkamına dair eserlerin sayısı çok fazladır. Bunlar, insan hayatının hemen hemen her alanını tanzim eden eserlerdir. Namaz kılmaktan, oruç tutmaya; köle ahkamından evliliğe kadar çok çeşitli meseleleri içermektedir. Bu kitapları incelediğimiz zaman, bunları yazan âlimlerin farklı farklı metotlar takip ettiğini görmekteyiz. İşte bizim de ele aldığımız Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin Mültekâ Tercüme ve Şerhi kitabının aile hukukuna dair bölümlerini incelerken şârihin bu mevzuları nasıl ele aldığını tetkik etmeye çalıştık. Mevkûfâtî, kitabı yazarken yeri geldiği zaman şerh ettiği metnin gerek âyet-i kerîme gerekse hadis-i şerif olan delilini getirmiş, yeri geldiği zaman mukadder suale cevap şeklinde açıklamalar getirmiş, yeri geldiği zaman izah etmeye çalıştığı meselenin zihinde daha iyi oturabilmesi için konu ile alakalı bir hâdisi zikretmiş, bazen de mevzu ile alakalı külli kaideler zikretmiştir. Üç bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde Mevkûfâtî'nin hayatı, eserleri ve Osmanlı Devleti'ndeki şerh ve hâşiye geleneğine kısa bir bakış yaptık. İkinci bölüm de ise Mevkûfâtî'nin şerh yöntemi ile Alâüddin Haskefî'nin (ö.1088/1677) Mültekâ üzerine yazdığı ed-Dürrü'l-müntekâ isimli şerhinde ele aldığı yöntemi karşılaştırarak aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise Mevkûfâtî'nin Mültekâ şerh ve tercümesi'nde ele aldığı yöntemi detaylı bir şekilde inceledik.

ANAHTAR KELİMELER: Fıkıh, Aile Hukuku, Mevkûfâtî, Mültekâ, Şerh ve Hâşiye

ABSTRACT

A STUDY OF MEVKŪFÂTÎ'S TRANSLATION AND COMMENTARY OF MULTEQÂ (IN CONTEXT OF FAMILY LAW CHAPTERS)

MASTER THESIS

ADNAN İŞNEL

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF BASIC ISLAM SCIENCES

(SUPERVISOR: PROF. DR. SAİD NURİ AKGÜNDÜZ)

BOLU, JANUARY 2025

IX + 76 pages

The number of works on the judgment of fiqh is very large. These are works that regulate almost every aspect of human life. They cover a wide range of issues from praying to fasting, from slave laws to marriage. When we examine these books, we see that the scholars who wrote them followed different methods. Here, while analyzing the chapters on family and criminal law in Mawkūfātī Mehmed Efendi's Mülteqā Translation and Commentary, we tried to examine how the commentator handled these issues. While writing the book, Mawkūfātī sometimes brought the evidence of the text he annotated, either a verse or a hadīth, sometimes gave explanations in the form of an answer to a question, sometimes mentioned a hadīth related to the subject in order to better fit the issue he was trying to explain in the mind, and sometimes mentioned general principles related to the subject. In the first part of our thesis, which consists of three chapters, a brief overview of Mawkūfātī's life, his works, and the tradition of commentary and glossing in the Ottoman Empire was made. In the second part, we compared Mawkūfātī's commentary method with the method of Alā al-Dīn Haskafī in his commentary on al-Multeqā, al-Durr al-Muntekā, and tried to reveal the similarities and differences between them. In the third part, we examined the method of Mawkūfātī's commentary and translation of al-Multeqā in detail.

KEYWORDS: Fiqh, Family Law, Mawkūfātī, Multeqā, Commentary and Annotation

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	viii
TEŞEKKÜR	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM: MEVKÛFÂTÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE OSMANLI'DA ŞERH VE HÂŞİYE GELENEĞİ.....	4
2.1 İsmi	4
2.2 Hayatı.....	4
2.3 Eserleri.....	9
2.3.1 Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur (Mevkûfât)	9
2.3.2 Tercüme ve Şerh-u Şerh-i Vikâyeti'r-Rivâye (Tercüme ve Şerh-i Sadrüşşerîa).....	10
2.3.3 Câmi'u'l-Müşkilât (Tercüme-i Telhîsü'l-Câmi'i'l-Kebîr)	11
2.3.4 Târîh-i Mevkûfâtî	11
2.4 Osmanlı'da Şerh ve Hâşîye Geleneği.....	12
3. İKİNCİ BÖLÜM: MÛLTEKÂ TERCÜME VE ŞERHİNİN İNCELENMESİ.....	16
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TERCÜME VE ŞERHİN ÖZELLİKLERİ	24
4.1 Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları	24
4.2 Muhtevasına Dair Değerlendirmeleri	24
4.2.1 Bablar Arasındaki Münasebeti İzah Etmesi	25
4.2.2 Mevzu İle Alakalı Bir Hâdisi Anlatması	25
4.2.3 Mefhumları İzah Etmesi	28
4.2.4 Delilini Açıkladığı İbareler.....	33
4.2.4.1. Âyet-i Kerîmeyi Delil Olarak Getirdiği İbareler	33
4.2.4.2. Hadisleri Delil Olarak Getirdiği İbareler	37
4.2.5 Muhâlif Görüşlere Yer Vermesi	42
4.2.6 Mezhep İçi Görüşler	43
4.2.7 Diğer Mezheplerin Görüşleri.....	46
4.2.8 Mukadder Suale Cevap Şeklindeki Açıklamaları.....	49
4.2.9 Meseleyi İzah Ederken Külli Kaide Zikretmesi	52
4.2.10 İbareleri Tercüme Metodu.....	56
4.2.10.1. İbareyi Şerh Etmeyip Tercüme İle Yetinmesi	56
4.2.10.2. Geniş Açıklamalara Yer Verdiği İbareler.....	59

5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	67
KAYNAKLAR	69
EKLER.....	73

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

b.	: Oğlu
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicri
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladi
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
y.y.	: Basım yeri yok

TEŞEKKÜR

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Cenab-ı Hakk'a sonsuz hamd-ü senalar, sevgili peygamberi Hazret-i Muhammed Mustafa'ya ve onun âline ve güzide ashabına salat ve selam olsun.

İlkokuldan itibaren İslami bir terbiye almamı isteyen ve bu konuda beni ziyadesiyle destekleyen başta anneme ve babama teşekkür ederim. Tezin başlangıcından bitimine kadar bana yardımcı olan, sıkıştığım zaman ne yapmam gerektiği konusunda bana daima yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Said Nuri AKGÜNDÜZ hocama ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

İmam-Hatip lisesinde tanıştığım, sayesinde fıkıh ilmine merak saldığım ve o günden beri bana maddi-manevi her türlü desteği sağlayan kıymetli Rauf ENÇ hocama; tez konusu hakkında benden kıymetli fikirlerini esirgemeyen Prof. Dr. Ekrem Buğra EKİNCİ hocama; son okumalarda destek sağlayıp, yardımlarını esirgemeyen Uğur APAYDIN hocama; tez hakkında bana her türlü kaynağı sağlayan Ahmet Erdoğan SEVİM beyefendiye ve lise arkadaşım, kıymetli dostum, tez çalışmaları esnasında beni daima motive eden Erdem ÜÇBİNLİ'ye de teşekkürü borç bilirim. Cenab-ı Hak, bizlere bu ilimlerin sağlam bir şekilde gelmesinde emeği olan başta İbrahim el-Halebî ve Mevkûfâtî Mehmed Efendi olmak üzere tüm İslam ulemasından razı olsun. Bizleri de onların yoluna layık hayırlı birer halef eylesin.

.

1. GİRİŞ

İslam hukukunun tarihî seyri içerisinde, özellikle fıkhi meseleleri derli toplu bir şekilde ele alan eserler, yalnızca o dönemin hukuki ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda sonraki yüzyılların da dinî ve hukuki düşünce şekillerine yön verme noktasında önemli roller üstlenmiştir. Bu eserler, cemiyetleri dinî değerler ve hukuki kurallar etrafında düzenlerken, aynı zamanda Müslümanların günlük hayatlarında karşılaştıkları hukuki meselelere de pratik çözümler sunmuştur. Bu meyanda, Osmanlı Devleti'nde hukuki meselelerin çözüme kavuşturulmasında başvurulan önemli kaynaklardan biri olan Mültekâ'l-ebhur, sadece bir ders kitabı değil, aynı zamanda hukuki meseleleri halletmede rehberlik eden bir kaynaktır. Ancak, bu eser, yalnızca akademik çevreler tarafından derinlemesine anlaşılabilmiş, halk ve medrese talebeleri gibi daha geniş kesimler için tam olarak anlaşılır olmaktan uzak kalmıştır. İşte tam bu noktada, Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin eser üzerine yaptığı tercüme ve şerh, eserin içerdiği derin hukuki prensipleri daha anlaşılır kılmakla kalmamış, aynı zamanda hukuki metinlerin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamıştır.

Tezin konusu Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin (ö.1065/1655) Mültekâ Tercüme ve Şerhi'nde nikâh ve talâk konularının incelenmesidir. Burada kitabın tamamı ile alakalı bahisler değil sadece Mevkûfâtî'nin bu bölümleri tercüme ve şerh ederken izlediği metod ve usulü değerlendirilecektir. İzlenilen metot metin analizi şeklinde olacaktır. Tezde genel olarak Mevkûfâtî Mehmed Efendi ve Mültekâ adlı fıkıh kitabı üzerine yazılan kitaplar, tezler, makaleler ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi maddelerinden yararlanıldı. İmkân olduğu sürece ilk kaynaklara inmeye çalışıldı. Mevzu ile alakalı daha önce çalışılmış tezlerin tamamı tarafımızca taranmış olup, kitaba dercedildi.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin eseri tercüme ve şerh etmesi, yalnızca orijinal metni basitçe açıklamakla sınırlı kalmamış; aynı zamanda her bir meseleyi derinlemesine ele almış ve kullanılan delillerin mahiyetini ortaya koyarak eserin içeriğini daha da zenginleştirmiştir. Onun şerhi, fikhî hükümleri açıklamaktan çok daha fazlasını sunmaktadır. Her bir hukuki mesele hem fikhî cihetten hem de toplumsal düzen perspektifinden ele alınmış; bunun yanı sıra, kullanılan delillerin

ne mana ifade ettiği, bu delillerin ve meselenin arasında nasıl bir alaka olduğu ve İslam hukukunun temel esasları ile nasıl örtüştüğu üzerinde durulmuştur. Özellikle nikâh ve talâk gibi şahıs ve cemiyet nezdinde önemli olan meseleler, âyet-i kerîme, hadis-i şerif ve İslam hukukunun diğerkaynaklarıyla desteklenerek ele alınmış, bu meselelerin uygulamadaki tezahürleri, halkın ve cemiyetin gündelik hayatındaki yerleri üzerinde kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu şekilde, fikhî hükümler yalnızca soyut hukuki ilkeler olarak değil, aynı zamanda pratikte nasıl uygulanacağına dair somut rehberler olarak ortaya konmuştur.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin şerhinde dikkati çeken bir diğerkhusus, meseleler arasında kurduğu alakalardır. Şerhinde bir meseleyi ele alırken o meselenin metin içerisindeki yerini izah etmiş ve bu da eserin bölümleri arasında hukuki bir bütünlük oluşturmıştır. Bu bütünlük, eserin yalnızca fikhî meselelerle ilgili olan cihetini değil, aynı zamanda bu meselelerin toplumsal yapılarla ve ahlaki değerlerle nasıl örtüştüğünü de gözler önüne sermektedir. Örneğin, nikâh meselesini ele alırken, bu meseleye yalnızca hukuki bir mesele olarak yaklaşmakla yetinmemiş; bunun yerine nikâhın cemiyetleri nasıl şekillendirdiği, kişilerin arasındaki dinî ve ahlaki ilişkiler üzerindeki tesirleri üzerine de detaylı bir değerlendirme yapmıştır. Talâk meselesinde ise, ayrılık durumlarının dinî, ahlaki ve hukuki yönlerini bir arada ele alarak, talâkla ilgili sadece hukuki değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki mesuliyetler konusunda da derin bir analiz sunmuştur. Bu yaklaşım, Mevkûfâtî'nin hukuki anlayışının ne kadar geniş kapsamlı olduğunu ve hukukun yalnızca şahsî haklar değil, toplumsal huzur ve düzenin sağlanmasında da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Eserde öne çıkan bir diğerkönemli unsur ise, Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin kullandığı metodolojidir. Mevkûfâtî, meseleleri ele alırken sadece teorik bir yaklaşım benimsememiş; aynı zamanda İslam hukukunun temel ilkelerinin ve külli kaidelerinin zamanın değişen şartlarına göre nasıl esnetilebileceğini ve pratikte nasıl çözümler sunabileceğini de ortaya koymuştur. Onun, meseleleri sadece hukuki çerçevede değil, aynı zamanda pratik çözüm önerileri sunarak ele alması, bu eserin hem o dönemin ilim ehli hem de günümüz hukukçuları açısından kıymetli bir kaynak hâline gelmesini sağlamıştır. Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin usulü, sadece bir hukuki metin olmanın ötesine geçerek bir toplumun ahlaki, dinî ve sosyal

ilkelerle nasıl uyumlu hâle getirilebileceğini göstermesi bakımından da büyük bir öneme sahiptir.

Buna istinaden, Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin şerhi, yalnızca kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, İslam hukukunun temel ilkelerinin zamanla nasıl uyum sağladığını ve günümüz şartlarına nasıl adapte edilebileceğini gösteren önemli bir referans kaynağı da olmuştur. Fıkhî meselelerin çözümünde izlediği yol, İslam hukukunun umumi prensiplerini muhafaza ederken, kitabında aktardığı diğer görüşler sayesinde de toplumların değişen şartlarına nasıl esnek çözümler üretilebileceğini de ortaya koymuştur. Mevkûfâtî, âyet ve hadislerin yanı sıra, fıkhî kaideleri, mezhebî görüşleri ve önceki âlimlerin görüşlerini de dikkate alarak, hukukun dinamik yapısını daha açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Bu yaklaşım, İslam hukukunun zamanla nasıl evrildiğini ve farklı yorumları nasıl kapsayabildiğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Netice itibarıyla Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin Mültekâ şerhi hem Osmanlı Dönemi fıkıh anlayışını hem de bu anlayışın günümüz hukuki meseleleri için sunduğu meselelerin hallinde önemli bir eser ve hukuk literatüründe önemli bir yer tutan kıymetli bir kaynaktır. Mevkûfâtî'nin Mültekâ üzerindeki şerhi, İslam hukukunun evrensel ilkelerinin korunmasında ve toplumların değişen ihtiyaçlarına cevap vermesinde nasıl bir denge sağladığını anlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, onun eserini daha yakından tanımak, dönemin fıkıh mefkûresinin nasıl olduğunu anlamak ve eserin hukuk literatüründeki yerini daha geniş bir açıdan değerlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: MEVKÛFÂTÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE OSMANLI'DA ŞERH VE HÂŞİYE GELENEĞİ

2.1 İsmi

Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö. 1065/1655), Mevkûfât kaleminde çalıştığı için bu ismi almıştır.¹ Mevkûfât, para bedelleri, mahlul tımarlar hasılatı, vakıf yerlerden hazineye ait olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu tür işlerle meşgul olan kalemin amirlerine “*Mevkûfâtî=mevkûfatçı*” denir.² Bu memurluk 1838 yılına kadar yürütülmüştür.³ Kaynaklarda kullanılan bir diğer unvanı ise Reisü'l-Küttâb'dır.⁴ Bunların dışında Baş Muhasebeci ve Nişancı unvanları ile de kaynaklarda ismi zikredilmektedir.⁵

2.2 Hayatı

Günümüzde Balıkesir, Çanakkale ve İzmir illerinin karşısına denk gelen Midilli adasındandır.⁶ Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Divan-ı Hümâyûn'da çeşitli memurluklarda bulunmuştur.⁷ Daha sonrasında Sultan IV. Murad'ın (ö. 1049/1640) silahtarı olan Silâhdar Mustafa Paşa'nın (ö. 1051/ 1642) en sadık adamlarından ve Sultan IV. Murad'ın kızı olan Kaya Sultan'ın (ö. 1069/1659) kethüdası olmayı başarmıştır.⁸

¹ Mustafa Güner, *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)* (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2022), 6.; Berrin Kasımoğlu, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 284b/16-310b/08)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019), 2.; Hâlim Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 99B- 130B/05)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013), 2.; Muzaffer Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1966), 4.; Ahmed Resmî Efendi, *Sefinetü'r-Rüesâ* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 2296), 29/b.; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 5/332.

² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1992), 2/497.

³ Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 99B- 130B/05)*, 2.

⁴ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 5/332.

⁵ Güner, *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*, 6.

⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 5/332.; Kasımoğlu, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 284b/16-310b/08)*, 3.

⁷ Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 29b.

⁸ Kasımoğlu, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 284b/16-310b/08)*, 3.

Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yıllarında yani 1637- 1640 yılları arasında Mısır valisi olan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa (ö. 1055/1646) ile Mısır'da ikamet etmiştir.⁹ Mısır'dan döndükten sonra günümüz Romanya sınırları içinde kalan Temeşvar Beylerbeyi Silâhdar Mustafa Paşa'yı Sultan IV. Murad'ın kızı olan Kaya Sultan ile evlendirme teşebbüsüne girişmiştir. Sultan IV. Murad'ın, kızını Silâhdar Paşa'ya namzet ettiği saraydaki yüksek zümrenin malumu olmuştur. Bu şekilde Silâhdar Mustafa Paşa İstanbul'a gelip yüksek bir makam elde edecek; Mevkûfâtî Mehmed Efendi ise eskiden olduğu gibi itibar ve makam sahibi olacaktır. Nitekim kendisi daha önce vezir-i azamın sadareti zamanında sıkıntılar çekmiştir. Bu niyetini ilk başta Silâhdar Paşa'ya ardından ise Kösem Sultan'a (ö. 1061/ 1651) açmış, Kösem Sultan da bu meseleyi Sultan İbrahim'e açmıştır.¹⁰

Sultan İbrahim, mevzuyu istişare etmek için Vezir-i azam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya (ö. 1053/1644) açar. Kemankeş Kara Mustafa Paşa ise Silâhdar Paşa sağ olduğu sürece merhum padişah zamanındaki gibi fitne çıkaranların asla rahat durmayacağını ve sürekli rüşvet alıp mühim işlere karışacaklarına ikna eder ve Silâhdar Paşa'nın ölüm fermanını aldırır. 1642 yılında Edirne Bostancıbaşı'sı Sinan Ağa'ya hatt-ı hümayun göndererek kendisini Silâhdar Paşa'nın katli için vazifelendirmiş ve Temeşvar kalesinde Silâhdar Paşa'nın hayatına son vermiştir.¹¹

Sultan İbrahim H. 1054'te (M. 1644-45) Mısır vilayetini Eyüp Paşa'ya ihsan etmiştir. Bu arada Civan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa, Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin kendisi ile birlikte Mısır'da bulunduklarını, orada cereyan eden olayları çok iyi bildiğini ve eğer o da Eyüp Paşa ile gitmezse oradaki mali işlerin bir düzene sokulmayacağını ve büyük aksaklıklar yaşanacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine padişah, Mevkûfâtî'yi Eyüp Paşa'ya: “*Sen ki Mevkûfâtçı Mehmed Efendisin, seni Eyüp Lalama divan efendisi etmişim, bile gidesin.*” diye hatt-ı humayûn vererek kendisini Divan Efendi'si olarak tayin etmiştir. Esasen Mevkûfâtî Mehmed Efendi Silâhdar Paşa'nın öldürülmesinden sonra sarayda hayli yalnız kalmış ve ortamın artık kendisi için emniyetli bir yer olmadığını düşünmeye başlamıştır. Bunun üzerine kendisi de Mısır'a gitmeye niyet etmiştir. Daha sonra Kethüdası olduğu

⁹ Ahmed Resmi, *Sefînetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 29b.; Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*, 4.

¹⁰ Nâimâ, *Nâimâ Târihi*, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 4/1558.

¹¹ Nâimâ, *Nâimâ Târihi*, 4/1617.

Kaya Sultan'ın hasları¹², cizye behasından en az on beş yük akçe ve mevkûfât memuriyetinden beş yükten fazla gelir elde ettiğinden İstanbul'dan ayrılıp uzak bir yere gitmenin zahmetli olacağını düşünmüş ve Mısra gitmekten vazgeçtiğini Sultan İbrahim'e arz etmiştir. Ancak Sultan, kendisini ölümle tehdit ederek çaresizce Mısra gitmek zorunda kalmıştır.¹³

Mısır'da yaklaşık olarak üç sene kadar Eyüp Paşa ve Haydar-ağazâde Mehmed Paşa'ya Divan Efendisi olarak vazife yapmıştır. Yaklaşık yirmi yıl Hac Emirliği yapmış¹⁴ Rıdvan Bey'in (ö. 1656) askerleri tarafından hapiste tutulmuştur. Hac zamanı Rıdvan Bey'in gelmesi yaklaşıp, eğer gelmeden hapisten kurtulamazsa, daha sonra kurtulması tamamen imkânsız olduğunu bildiğinden, Mısır yeniçerilerinin Çeşmebaşı'sı ve söz sahibi Fazlı Beşe denilen adama, konuşmasını bilen bir hizmetkârı ile yüz elli filori¹⁵ gönderip: “*Divan Efendisi, hapiste olan (Mevkûfâtî) Mehmed Efendi size selam eyledi. Nihayetinde Rıdvan Bey bizi sağ komaz. Şu filoriler yanımızda idi. Cellatlara nasip olacağına sizin gibi koçak ve şahbaz bir yiğide nasip olsun. Bizden size hibe olsun, bari ruhumuzu hayır dua ile anarsınız*” demiştir. Fazlı Beşe bu muameleden müteessir olarak filorileri alıp: “*Bizden efendiye selam eyle. Hayrola inşallahü teâlâ. Hiç elem çekmesinler.*” demiştir. Ertesi gün Mısır yeniçerilerini toplayıp, Mısır divanına varmış, daha sonra kendisinin neden hapiste olduğunu sormuştur. Fazlı Beşe derhal emredip, salıverilmesini istemiştir.¹⁶

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, emin, olgun ve devlet işlerinde tedbirli, hatırı sayılır bir kimseydi.¹⁷ 1650 senesinde sadrazam olan Melek Ahmed Paşa'nın (ö.1073/1662) da devlet işlerinde danıştığı ve istişare ettiği sayılı kimselerdendi. Bundan dolayı Kösem Sultan ve Hanımı Kaya Sultan'ın baskıları ile Melek Ahmed

¹² Osmanlı Devleti'nde padişaha, hanedan mensuplarına ve yüksek rütbelilere ait şahsi mülkler demektir.

¹³ Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 4/1618.; Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü'-ş-şeri'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 99B- 130B/05)*, 3.; Güner, *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*, 9.; Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*, 4.; Kasımoğlu, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü'-ş-şeri'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 284b/16-310b/08)*, 3-4.;Efendi, *Sefînetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 29b.

¹⁴ Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 5/2317. Rıdvan Bey bu görevi yaklaşık çeyrek asır kadar yürütmüş XVII. yüzyılın en güçlü hac emiridir.

¹⁵ Osmanlılarda, Avrupa menşeli altın paraların adı ve bir vergi türü.

¹⁶ Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 4/2554-2555.; Efendi, *Sefînetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 29a.

¹⁷ Bursalı Mehmed Tahir Bey, “Osmanlı Müellifleri”, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi -Midilli-*, haz. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen (İstanbul, 1972), 2/228.; Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*, 4.

Paşa veziriazam olunca Mevkûfâtî de Sıdkı Efendi'nin yerine Reisülküttâb olmuştu. Bu vazifeyi icra ettiği sıralarda Melek Ahmed Paşa'nın aldığı kararlarda tesiri yüksek olmuştur.¹⁸ Aynı yılın Şevval ayında sadrazamın emri üzerine Zurnazen Paşa'nın (ö.1067/1657) defterdarlıktan azledilip yerine Mîr Mustafa Paşa'nın atanmasında Bektâşî ocağı ağaları rahatsızlık duymaya başlamışlardı. Bu işten Gade Kethüda ve Mevkûfâtî Mehmed Efendi'yi mesul tutup, ikisine karşı kin duymaya başlamışlardı.¹⁹

Siyavuş Paşa (ö. 1066/1656) sadrazam olunca 1650 senesinde ocak ağaları ile Kösem Sultan gerginliği bertaraf edilmiştir.²⁰ Mevkûfâtî Mehmed Efendi ise, Kösem Sultan'a (ö. 1061/1651) yakın olması ve maktul Silâhdar Paşa'nın da yakın adamı olması hasebiyle Siyavuş Paşa'nın kendisine karşı eskiden kalma bir kini bulunmaktaydı. Aynı zamanda yeniçerilerin ayaklandığı gece kendisi ile istişare ettiği ve ocak ağalarının tarafını tuttuğu için bir kırgınlığı bulunmaktaydı. Sadrazam Siyavuş Paşa Mevkûfâtî Mehmed Efendi'ye bakıp, kaşlarını çatarak: “*Baka! Mukaddemâ Silâhdar Paşa'nın katline sebep olan sen değil miydin? Gel var git şurdan.*” deyince Mevkûfâtî ne olduğunu anlamadan hayretler içinde dışarı çıkmıştır. Daha sonra kısa süreliğine hapsedilmiştir. Sabık sadrazam Melek Ahmed Paşa ise evvela Silistre eyaletine vali olarak gitmiş ve daha sonra Malkara'ya sürgün edilmiştir. Kethüdası Gade-Mehmed Paşa ise İstanbul'a getirtilip hapsolunmuştur.²¹

1650 yılında Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Karaçelebizâde Aziz Efendi'nin (ö. 1068/1658) yeniden Rumeli Kazaskeri olmasını Şeyhülislam'a bildirmiş; Şeyhülislam Bahaî Efendi (ö. 1064/1654) ise Melek Ahmed Paşa'ya bunu iki kez sunmuştur.²² Aynı yıl Melek Ahmed Paşa azledilmiştir. Ardında Siyavuş Paşa sadârete getirilmiştir. Akabinde Mevkûfâtî Mehmed Efendi azledilip, hapse atılmıştır. Kethüda Hüseyin Efendi, Sadrazam Siyavuş Paşa'ya Mevkûfâtî Mehmed Efendinin yaşlı, işe yarayan ve emektar birisi olduğunu ifade etmiş ve hapisten çıkarılmasını rica etmiştir. Ancak Siyavuş Paşa, Hüseyin Efendi'ye: “*Silahtar Paşa zamanında Kara Mustafa Paşa ile aralarını bozan kişi bu değil miydi?*” diye

¹⁸ Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 6/2549.; Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 99B- 130B/05)*, 4.; Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*, 4.

¹⁹ Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 6/2554.

²⁰ Ahmed Resmi, *Sefinetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 31a.

²¹ Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 5/2185.

²² Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 5/2106.

sert çıksa da Mevkûfâtî'nin serbest kalmasına izin vermiştir. Ancak bu süre zarfında Mevkûfâtî evinden çıkamaz olmuştur.²³

Hapisten çıkıp, evinde kimseyle görüşmeden oturan Mevkûfâtî Mehmed Efendi kendisiyle eskiden beri tanışıklığı olan Hâce-i Padişahî yani padişahın hocası olan Reyhan Ağa²⁴ kendisinden bir kitap sipariş etmiştir. Bu talebi geri çevirmeyen Mevkûfâtî kitabı yazmaya başlamış. Kitaptan yazdığı kısımları kendi oğlu ile kısım kısım Reyhan Ağa'ya göndermiştir. Ancak kendisine gazez besleyen kimseler “*Mevkûfâtî, Melek Ahmed Paşa'yı yeniden sadarete getirmek istiyor ve bunun için saray ile irtibat kuruyor.*” diyerek bir şayia hasıl etmişler. Bunun üzerine o zaman veziriazam olan Gürcü Mehmed Paşa (ö. 1070/1660) Kızlarağası'na haber göndererek Mevkûfâtî Mehmed Efendi'yi oğlu ile birlikte memleketi olan Midilli'ye sürgün etmiştir.²⁵ Görevlerinden azledildiği halde düşmanlarının dilinden kurtulamamıştır. Ancak aynı yıl (h. 1062) İstanbul'a tekrardan dönmüştür.²⁶ İstanbul'a döndükten sonra Derviş Mehmed Paşa'nın sadaretinden sonra H. 1063 yılında Başmuhasebeci, h. 1064 yılında ise Nişancı vazifesini üstlenmiştir.²⁷

1653 yılında İbşir Mustafa Paşa'nın (ö. 1065/1655) veziriazam olması kararlaştırılmıştı. Bu karar alınırken İbşir Mustafa Paşa Halep'teydi. Kendisi İstanbul'a gelene kadar kaymakam olarak görev yapan kişi Melek Ahmed Paşa'ydı. Mevkûfâtî Mehmed Efendi de Melek Ahmed Paşa'nın başmuhasebecisi ve aynı zamanda en yakın adamıydı. Bazı kimseler kendisini İbşir Paşa'ya karşı kışkırtarak Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin aklını karıştırmaya çalışmışlardır. Bunlardan etkilenen Mevkûfâtî durumu Melek Ahmed Paşa'ya haber etmiş ancak Ahmed Paşa İbşir Paşa'ya karşı gelebilecek gücünün olmadığını anlayınca Mevkûfâtî'nin fikirlerini benimsememiştir.²⁸

1655 senesinde İbşir Paşa sadarete gelince ilk zamanlarında radikal kararlar alarak köklü değişikliklere gitmiştir. Bu gidişatı beğenmeyen Mevkûfâtî Mehmed Efendi buna mâni olmaya çalışıp, İbşir Mustafa Paşa ile konuşmaya çalıştıysa da

²³ Naîmâ, *Naîmâ Târihi*, 5/2210.

²⁴ Sultan IV. Mehmed'in ilk dönemlerinde padişaha hocalık yapmıştır.

²⁵ Ahmed Resmi, *Sefînetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 31a.

²⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, çev. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1011.

²⁷ Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 4/1011.; Ahmed Resmi, *Sefînetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 31a.; Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*, 4.

²⁸ Ahmed Resmi, *Sefînetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 31b.

İbşir Paşa, Mevkûfâtî'nin Melek Ahmed Paşa'ya yakın olması hasebiyle onu dinlememiş ve kısa bir zaman sonra onu hapse atmıştır.²⁹ İbşir Mustafa Paşa daha sonra vekalet yetkilerini elinden aldığı Melek Ahmed Paşa'yı da Van'a sürmüştür. Mevkûfâtî Mehmed Efendi'yi ise kısa süre hapiste tuttuktan sonra Kıbrıs'a sürgüne yollama bahanesi ile Üsküdar'a göndermiştir. Üsküdar'dan ayrılıp İznik dolaylarına geldiklerinde dört adet denizci levent kendisini ve yanında bulunan Gade Mehmed Ağa'yı almaya gelmişlerdir. Bu esnada Gade Mehmed Ağa'nın adamlarından biri Anadolu'dan dönmekte ve kendisine, eğer isterlerse kendilerini bu dört askerden kurtarabileceklerini söylemiş. Gade de bunu Mevkûfâtî'ye danışmış ancak Mevkûfâtî Mehmed Efendi suçları olmadıkları halde sürgün edildiklerini, eğer askerleri öldürürlerse suç işlemiş olacaklarını ve işte o zaman ölüm cezasına çarptırılacaklarını söylemiştir. Ancak Gade Mehmed Ağa Mevkûfâtî'ye sert çıkarak eğer onları öldürmezsek zaten İbşir Paşa tarafından kendilerinin öldürüleceklerini ifade ederek onu ikna etmeye çalışmıştır. Mevkûfâtî tüm bunlardan ümidini keserek yalnızca Moralı İbrahim Paşa'dan yardım beklediğini ifade eder. Yola devam ettikleri esnada yanlarına iki adam gelip, ellerine ölüm fermanlarını verir. Mevkûfâtî Mehmed Efendi abdest alıp, tövbe-istiğfar eder. Daha sonra namazını kılar. Önce Gade'yi daha sonra Mevkûfâtî'yi kementle boğarak şehit ederler ve ikisini de İznik'e götürürler (Mart 1655).³⁰

2.3 Eserleri

2.3.1 Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur (Mevkûfât)

Tezimizin de ana konusunu teşkil eden *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur* kitabı İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö. 956/1549) tarafından yazılan *Mültekâ'l-ebhur* adlı eserin hem tercümesi hem de şerhidir.³¹ Yazılan bu şerh Türkçe olması hasebiyle Osmanlı Devleti'nde çok tutulmuştur. Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın isteği üzerine nevâzil literatüründen istifade

²⁹ Naîmâ, *Naîmâ Târihi*, 4/2549-2550.

³⁰ Ahmed Resmi, *Sefînetü'r-Rüesâ* (Esad Efendi Bölümü, 2296), 31b.; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1011.; Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*, 5.; Nâimâ, *Naîmâ Târihi*, 4/2558-2560.

³¹ Şükrü Selim Has, "Mültekâ'l-ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/550.; Sefa Afacan, *Mültekâ'nın İbadet Bölümünde Ebû Yûsuf'a Nispet Edilen Görüşler (Taharet ve Namaz Örneği)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans, 2020), 15.; Sinan Bayram, *Mültekâ'l-ebhur Şehrinde Usûl (İcâre Bahisleri Örneğinde)* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2022), 19.

ederek bu eseri ortaya koymuştur.³² Kitap *Mevkûfât, Şerhu'l-Mevkûfâtî* ve *Kitâb-ı Mevkûfât* şeklinde isimlendirilmiştir.³³ Osmanlı Devleti zamanında itibar gören bir konuma sahip olan bu kitap³⁴, matbaanın Osmanlı Devleti'ne gelmesiyle birlikte pek çok kez basılmıştır.³⁵ İki ciltten meydana gelen kitabı şârih, ilk cildini Sultan I. İbrahim'e; ikinci cildini Sultan IV. Murad'a ithaf etmiştir.³⁶ Kitap üzerinde iki adet çalışma yapılmıştır. İlk çalışma Ahmed Davudoğlu³⁷ tarafından dört cilt hâlinde Osmanlı Türkçesi'nden günümüz Türkçesine tercüme edilmek sûretiyle yapılmış; ikincisi ise Nedim Yılmaz tarafından yapılmıştır. Bu iki çalışma eserin, Arap alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu şeklindedir. Yılmaz, çalışması esnasında aynı zamanda esere ilave bilgiler yapmıştır.³⁸

Genel olarak sade bir anlatım üslubuna sahip olan bir kitaptır. *Mevkûfâtî*, *Mültekâ* kitabının ifadelerini şerh ederken çoğunlukla metinde yer alan bütün muttasıl zamirlerin râcî' olduğu ifadeyi zikretmiştir.³⁹ Kitabın diğer hususiyetleri ileride anlatılacaktır.

2.3.2 Tercüme ve Şerh-u Şerh-i Vikâyeti'r-Rivâye (Tercüme ve Şerh-i Sadrüşşerîa)

Sadrü's-Şerî'a es-Sânî 'Ubeydullâh b. Mes'ûd'un (ö. 747/1346) *Şerhu'l-Vikâye* adlı eserinin *Mevkûfâtî* Mehmed Efendi tarafından yapılan tercümesidir. Eser, fûrû-ı fıkıh ile alakalı meseleleri ihtiva eden, dört ciltlik bir eserdir.⁴⁰ Eserin

³² Has, "Mültekâ'l-ebhur", 31/551.

³³ Fethullah Yılmaz, "Orta Asya Fıkıhını Anadolu'ya Taşıyan Eser: Mehmed Mevkufatî'nin Mültekâ Tercümesi ve Şerhi" (*Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmin Yolculuğu*, Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 230.

³⁴ Yılmaz, "Orta Asya Fıkıhını Anadolu'ya Taşıyan Eser: Mehmed Mevkufatî'nin Mültekâ Tercümesi ve Şerhi", 230.

³⁵ Tespit edilen baskılar: Bulak 1250, 1254, 1294; Kahire 1256, 1284; İstanbul 1266, 1269, 1276, 1290.

1291, 1302, 1306, 1308, 1309, 1312, 1318, 1320. Daha geniş malumat için bkz. Şükrü Selim Has, "Mültekâ'l-ebhur" 31/552.

³⁶ Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin- TıpkıBasım II: 99B- 130B/05)*, 6.

³⁷ Son dönemde yaşamış fıkıh, hadis ve kelam âlimidir. 1912 yılında Bulgaristan'ın Şumnu vilayetinde dünyaya geldi. Câmi'ü'l-Ezher'i bitirdi. Medreselerde hocalık yaptı. İstanbul'da çeşitli yerlerde vazifeler aldı. 1983 yılında İstanbul'da vefat etti. Arapçaya derin bir hakimiyeti olması hasebiyle İslam ilimlerine dair Arapça yazılmış çeşitli eserleri Türkçeye kazandırmıştır. Mesela İbn 'Âbidin'e ait *Reddû'l-Muhtar* hâşiyesini; İmam Müslim'e ait *Sahih-i Müslim*'i; *Mevkûfâtî* Mehmed Efendi'ye ait olan *Şerhü'l-Mültekâ*'yı Türkçeye kazandırmıştır. Bunların yanında çeşitli eserleri de Türkçeye tercüme etmiştir.

³⁸ Güner, *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örneğinde)*, 16.

³⁹ Bayram, *Mültekâ'l-ebhur Şerhlerinde Usûl (İcâre Bahisleri Örneğinde)*, 20.

⁴⁰ Bayram, *Mültekâ'l-ebhur Şerhlerinde Usûl (İcâre Bahisleri Örneğinde)*, 15.;

Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır.⁴¹

2.3.3 Câmî'ü'l-Müşkilât (Tercüme-i Telhîsü'l-Câmî'i'l-Kebîr)

el-Câmî'ü'l-Kebîr, İmam Muhammed (ö. 189/805) tarafında yazılan, *Zâhirü'r-Rivâye* diye isimlendirilen ve Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan altı kitaptan bir tanesidir.⁴² Muhammed b. Abbâd b. Melek el-Hılâtî (ö. 652/M.1254), bu eserin Ahmed b. Ebü'l-Müeyyed en-Nesefî tarafından yazılan manzum hâlini ihtisar etmiştir. Mevkûfâtî Muhammed Efendi de Hılâtî'nin muhtasarının bir kısmını Türkçeye çevirerek şerh etmiştir.⁴³ Mevkûfâtî Mehmed Efendi esere yazdığı mukaddimede, kitabın muhtasar olması ile şerh ederken güçlük çektiğini ve bazı yerleri anlamadığını ifade eder.⁴⁴ Mevkûfâtî bu eserini Sultan IV. Mehmed'e ithaf etmiştir. Ancak kitabı tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.⁴⁵

2.3.4 Târîh-i Mevkûfâtî

Eser, Kırım Hanlığı tarihi hakkında bilgi vermektedir. İki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kırım Hanı olan III. Mehmed Giray (ö.1038/1629) ve kardeşi Şahin Giray'ın (ö.1201/1787) Osmanlı Devleti'ne karşı isyanları ve Kantemir Mirza'nın bu olaylardaki rolü hakkındadır. İkinci kısmı ise Selçuklu hükümdarı Sultan Alaattin'in (ö.634/1237) Osman Gazi'ye (ö.724/1324) sancak ve alem ile gönderdiği beratın sûretini havidir.⁴⁶ Eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 1751 demirbaş numarası ile kayıtlı, 19 varaklık küçük bir risaledir. Eser üzerinde biri 1966 yılında, diğeri ise 1978 yılında hazırlanmış iki mezuniyet tezi ⁴⁷ ve Alper Başer'in 2011 yılında hazırlanan "Kırım Hanlığı Tarihini

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- Tıpkıbasım II: 99B- 130B/05)*; Güner, *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*, 16.

⁴² Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmiu'l-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/109.

⁴³ Cengiz Kallek, "Hılâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/321.; Güner, *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*, 18.

⁴⁴ Kallek, "Hılâtî", 17/321.

⁴⁵ Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardü's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- Tıpkıbasım II: 99B- 130B/05)*, 7.

⁴⁶ Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*, 6.; Alper Başer, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfâtî", *Türk Çalışmaları* 6/1 (2011), 755.

⁴⁷ Bkz. Muzaffer Ayozan, *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1966)

Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfâtî” adlı çalışmalar bulunmaktadır.⁴⁸

2.4 Osmanlı’da Şerh ve Hâşiye Geleneği

Şerh; açıklama, yorumlama, kapalı bir metnin kapalı olan, zor anlaşılan kısmını açıklamak, çözümler hâle getirmek manalarına gelir. İstılâhî olarak herhangi bir metin üzerinde atlama yapılmaksızın açıklayıcı mahiyette yapılan çalışma manasına gelir.⁴⁹ Hâşiye ise kelime manası olarak kenar, etraf demektir. İstilah manası; bir metnin bulunduğu sayfanın boşluklarına, kenarlarına ilave edilerek açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren notlar demektir.⁵⁰ Genellikle muhtasar olarak yazılmış bir metin üzerine yapılan şerhler⁵¹ ve onun üzerine yapılan hâşiyeler hem şerhte hem de metinde bazı kelime, terkip ya da metinde geçen özel isim, âyet, hadis ve şiir gibi hususlarla ilgili olarak yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir.⁵²

Şerhler genellikle esas almış oldukları metnin muhteva ve ifade akışını kesintisiz takip ederken; hâşiyeler şerh veya metinlerin belirli bir noktası hakkında kaleme alınmıştır. Şerhlerin ortaya çıkış tarihi hicri III. yüzyıl sonu olarak bilinirken; ilk hâşiye kitaplarına hicri IV. yüzyıl içinde rastlanılmaktadır.⁵³ Şerh ve hâşiyelerin bazı işlevleri bulunmaktadır. Bunlar: hükümleri delillendirme, metne yapılan önceki katkıları değerlendirme, metnin kaleme alındığı dönemden sonra gelişen ıstılahları yeniden ifade etme, yazılan metnin tenkite tabi tutulması ve ıstılahları ve sarfî ve nahvî ifadelerin açıklanması,⁵⁴ birbiriyle çatışıyor gibi duran ifadelerin uzlaştırılması, daha önce metin üzerine yapılmış çalışmalardaki hataların giderilmesi,⁵⁵ talebeye yardımcı olunması, kitapların eksikliğinin tamamlanması...⁵⁶

⁴⁸ Bkz. Alper Başer, “Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfâtî”, *Türk Çalışmaları* 6/1 (2011).

⁴⁹ Hilal Özyay, *Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri* (Ankara, 2019), 41.; Mehmet Erdoğan (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2022), “Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü”, 524.

⁵⁰ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügatı* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, Ocak 2010), “Misalli Büyük Türkçe Sözlük”, 480.; Hilal Özyay, *Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri*, 51.; Erdoğan, “Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü”, 184.

⁵¹ Eyyüp Said Kaya, “Şerh (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560.

⁵² Hilal Özyay, *Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri*, 51.

⁵³ Kaya, “Şerh”, 38/560.

⁵⁴ Kaya, “Şerh”, 38/561.

⁵⁵ Hilal Özyay, *Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri*, 44.

⁵⁶ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 322.

Osmanlı Devleti'nde eğitim hayatının merkezinde medreseler bulunmaktaydı. İlk medrese 1330 yılında Orhan Gazi (ö. 763/1362) tarafından İznik'te yapılmış ve başına da Şerefüddin Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) getirilmiştir.⁵⁷ Sonraki dönemlerde medrese sistemi hem bina hem de muhteva cihetinden gelişme göstermiştir. Nitekim sistem itibarıyla müderrisin aldığı yevmiyeye göre değişen⁵⁸ Yirmili, Otuzlu, Kırklı, Ellili, Sahn-ı Seman ve Altmışlı olarak gelişme gösteren medreseler zamanın ilerlemesi ve şartların değişmesi ile değişiklik göstermişlerdir.⁵⁹

İlk Osmanlı âlimleri, kendilerinden önce gelen âlimler gibi geniş eserler telif etmişler ve uzun metin ve şerhler yazmışlardır.⁶⁰ Ancak bu âlimler kendilerinden önce gelen ulemanın geleneğine bağlı kalmışlardır.⁶¹ Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplar medresenin derecesine göre değişmekteydi:

Yirmili (Tecrid) medreselerde *Mutavvel*, *Hâşiye-i Tecrid*, *Şerh-i Feraiz*; Otuzlu (Miftah) medreselerde *Şerh-i Miftah*, *Hâşiye-i Tecrid*, *Tenkîh ve Tavdih*, *Mesabih*; Kırklı (Telvîh) medreselerde *Miftâhü'l-ulûm*, *Şerh-i Miftâh*, *Şerh-i Mevâkıf*, *Şerhü'l-Vikâye*, *el-Hidâye*, *Tavdih* ve *Telvîh*; Ellili (Hâriç-Dâhil) medreselerde *el-Hidâye*, *Şerh-i Mevâkıf*, *Mesâbih*, *Telvîh*, *Sahîh-i Buhârî*, *Keşşâf ve Envaru't-tenzîl*'dir. Sahn-ı Seman Medreselerinde *el-Hidâye*, *Telvîh* ve *Şerh-i Adud*, *Sahîh-i Buhârî*, *Keşşâf* ve *Envâru't-Tenzîl*; Altmışlı Medreselerde *el-Hidâye* ve *Şerh-i Ferâiz*, *Şerh-i Mevâkıf*, *Sahîh-i Buhârî*, *Keşşâf*, *Telvîh*, *Eşkâlü't-te'sîs*, *Risâle-i Behâiye*, *el-Mûlahhas*, *el-Hidâye*, *Ekmel*, *Şemsiye* ve *Şerh-i Meta*.⁶²

Osmanlı Dönemi'ne ait eserlerin, büyük oranda derleme, özetleme, şerh ve hâşiyelerden oluştuğu sık sık dile getirilen bir husustur.⁶³ Bu tespiti genellikle Osmanlı ilim ve kültür hayatına, orijinaliteden yoksun, şerh ve hâşiyelere boğulmuş, taklit ruhunun, ezber ve tekrara dayalı bir anlayışın hâkim olduğu iddiaları da eklenmiştir. Osmanlı ilim geleneği hakkındaki araştırmaların yakın bir

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 1.; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 112.

⁵⁸ Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, 23.

⁵⁹ Ali Keleş, *Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi İslam Hukukçuları ve Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı, 1992), 11.

⁶⁰ Mürteza Bedir, "Bir Fakih Olarak Ebussuûd", *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Alimler, Eserler, Meseleler*, ed. Mürteza Bedir vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2017), 14.

⁶¹ İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?*, 151.

⁶² Keleş, *Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi İslam Hukukçuları ve Eserleri*, 8-11.

⁶³ Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, 323.

zamana kadar yetersiz oluşu, konuyla ilgili bu tür önyargılı yaklaşımların uzun süre tedavülde kalmasına yol açmıştır. Ancak Osmanlı ilim ve telif anlayışının felsefî ve teorik arka planını ortaya koyan güçlü çalışmalar ve gün ışığına çıkarılmaya başlanan eserler, söz konusu önyargıların yavaş yavaş yıkılmasını beraberinde getirmektedir.⁶⁴

Osmanlı'da ilimler üzerinde şerh ve hâşîye geleneği genel olarak değerlendirilirse medreselerde okutulan kitaplar üzerine çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ancak İslam Hukuku alanında Fatih Sultan Mehmed (ö.886/1481) devrinden itibaren daha ziyade örfî hukuku alakadar eden meselelerde daha çok Türkçe kanunnameler, şer'î hukuk ile alakalı olarak da Türkçe fetva kitapları yazılmıştır.⁶⁵ XVI. ve XVII. yüzyıllarda kaleme alınan eserler daha çok âlimlerin medreselerde eğitim verirken okuttukları ders kitapları ve onların şerhleri üzerine yazılan notlar olmuştur. Bu sebeple, bu dönem âlimlerine nispet edilen eserlerin büyük bir kısmı ders kitapları veya onlar üzerine yazılan şerhlerden ibarettir. Bu dönemde üzerine not alınan kitaplar mantıkta Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 740/1304) *Şerh-u Şemsiye* hâşîyesi, aynı müellifin *Şerhü'l-Metâli* hâşîyesi; belagatte Sekkâki'nin (ö. 626/1229) *Miftahu'l-ulûm* ve şerhi, *Telhis* ve *Mutavvel* ; fıkıhta *Şerhü'l-Vikâye* ve *el-Hidâye* şerhleri; fıkıh usulünde *Telvîh*; kelimada *Tecrid şerhi*, *Tahâvî şerhleri*, *Şerh-i Mevâkıf*, *Şerh-i Akâid* isimli eserlerdir.⁶⁶ Tefsir alanında Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) ve Zemahşerî'nin eserleri (ö. 538/1144) üzerine çalışmalar yapılmakla beraber Kādî Beydâvî'nin (ö. 685/1286) tefsiri üzerinde de şerh çalışmaları yapılmıştır.⁶⁷

Bu devirden sonra İbrahim el-Halebî'ye ait *Mültekâ'l-ebhur* kitabına şerhler yazılmaya başlanmıştır. Özellikle bunlar içerisinde tezimizin de ana metnini oluşturan Mevkûfâtî Mehmed Efendi'ye ait *Tercüme-i Mültekâ* isimli şerh çalışması hem kadılar hem de diğer âlimler tarafından çok tutulmuştur. Yine takip eden devirde Hanefî Mezhebinin son muhakkiklerinden sayılan Muhammed Emîn İbn Abidîn'in (ö. 1252/1836) Alaüddin Haskefî'ye ait olan *ed-Dürrü'l-muhtâr*

⁶⁴ Mesut Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşîye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği", *Marife* 15/1 (30 Haziran 2015), 10.

⁶⁵ Recep Cici, "Osmanlı'da Fıkıh Risâleleri Literatürü: Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 324.

⁶⁶ Bedir, "Bir Fakih Olarak Ebussuûd", 14-15.

⁶⁷ Hidayet Aydar, "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları", *Yeni Türkiye* 5/33 (2000), 6.

şerhine yazdığı *Reddî'l-muhtâr `ale'd-Dürri'l-muhtâr* isimli hâşiyesi de Osmanlı Devleti'nde yazılan şerhlere misal teşkil etmektedir.⁶⁸

⁶⁸ Ahmet Özel, “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/292.; Erdem Üçbinli, *İbn Âbidîn'in Usulcülüğü (Nesemâtü'l-Eshâr Özelinde)* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023.), 35.

3. İKİNCİ BÖLÜM: MÜLTEKÂ TERCÜME VE ŞERHİNİN İNCELENMESİ

Bu kısımda *Mevkûfât Tercümesi* ile Alaüddin Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-müntekâ* eseri arasında bazı meseleler konu edinilip, şerh metotları karşılaştırılacaktır. Burada *ed-Dürrü'l-müntekâ* isimli eserin tercih edilme sebebi kitapla ilgili kitap, tez ve makale veri tabanları araştırıldığı zaman henüz böyle bir tahlile tabi tutulmaması ve kitap metodunun kendine has olması yatmaktadır. Araştırmalar çerçevesinde elde edildiği kadarıyla Haskefî ile alakalı bir yüksek lisans çalışması bulunmakta. Ancak bu çalışma da müellifin *ed-Dürrü'l-muhtâr* isimli eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır.⁶⁹ Burada yapılacak olan çalışma hem kitabın metodu hakkında genel bir bilgi sahibi olmayı hem de ileride *ed-Dürrü'l-müntekâ* ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılar için kolaylık sağlayacaktır.

Mevkûfâtî'nin *Mültekâ*'nın şerhinde kullandığı üslup, okuyucuyu meseleye hazırlama ve meseleleri derin bir şekilde açıklama üzerine kuruludur. Nikâh bahsine geçişte, Halebî'nin bu kısmı hac bölümünden sonra ele almasının sebeplerine değinir ve okuyucunun meselelerin tertibini anlamasına yardımcı olur. Buna bağlı olarak, Mevkûfâtî, nikâha davet edici sebepleri zikrederek Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki ihtilafları ayrıntılı bir şekilde ele alır. Hanefîlerin nikâh ile meşguliyetin nafil ibadetlerden daha faziletli olduğunu savunmaları, Şâfiîlerin ise bunun aksini ileri sürmeleri, Mevkûfâtî tarafından açıklanarak okuyucunun bu iki mezhep arasındaki görüş farklılıklarını anlaşılmasına imkân sağlar.⁷⁰ Diğer taraftan, *ed-Dürrü'l-müntekâ* kitabının müellifi Haskefî, aynı mevzuya daha sade ve doğrudan bir üslupla yaklaşır. Nikâh bahsine girişte uzun bir tahlil ve açıklamaya yer vermeyen Haskefî, insanlık tarihindeki iki temel ibadeti vurgular: iman ve nikâh.⁷¹ Hazret-i Âdem'den kıyamete kadar devam edecek olan bu iki ibadetin sürekliliğine işaret ederek konuyu kısa ve veciz bir şekilde ele alır. Haskefî'nin bu yaklaşımı, meseleye bakışta pratik bir bakış açısı sunar ve nikâhın önemini kısa bir

⁶⁹ Enes Çetinkaya, *Mezhep içi tercih usulü açısından Haskefî'nin ed-Dürrü'l-muhtâr isimli eserinin değerlendirilmesi (taharet bölümü)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁷⁰ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi* (Derseâdet, 1316), 1/212.

⁷¹ Alâüddin Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî, *ed-Dürrü'l-müntekâ fî şerhi'l-Mültekâ* (Mecma'u'l-ebhur fî şerhi Mültekâ'l-ebhur ile birlikte) (Lübnan/Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/466.

cümleyle ifade eder. Ona göre, bir kimsenin mümin sayılması iman ile mümkün olurken, kadın ile erkek arasındaki meşru birliktelik de nikâh ile sağlanır

Mevkûfâtî'nin detaycı ve tahlile dayanan üslubu, okuyucuyu konuya hazırlanmaya yönlendirirken; Haskefî'nin veciz ve pratik üslubu, konunun özüne hızlı bir şekilde ulaşmayı hedefler.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi ve Alâüddin Haskefî'nin nikâh bahsindeki قصدا kaydına yaklaşımları, eserlerindeki üslup farkını izhar eden başka bir detaydır. Mevkûfâtî, bu ibarenin nikâhı alışveriş (bey' ve şıra) akdinden ihtiraz ettiğini belirttikten sonra, alışverişin tanımını yaparak okuyucuyu mesele üzerinde fikir sahibi olmaya sevk eder. Alâüddin Haskefî ise aynı ibareyi açıklarken, alışverişten ihtirazı belirtmekle yetinir ve burada başka bir açıklamaya girmeksizin doğrudan diğer ibareye geçiş yapar.⁷² Buna istinaden Mevkûfâtî metinde geçen ضمناً kaydının alışveriş ve nikâh arasındaki farkı vurguladığını ifade eder. Mevkûfâtî'nin bu izahı, aynı zamanda bu mefhumlar arasındaki ilişkiyi idrak etmesini amaçlayan bir üslubu bizlere gösterir. Haskefî'nin bu şekilde yapması ise, meseleyi detaylandırmak yerine özlü bir şekilde aktarmaya yönelik pratik bir üslubu benimsediğini göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi onun metodu, okuyucunun konuyu hızlı bir şekilde kavrayıp bir sonraki meseleye geçmesini sağlamayı hedefler. Böylece Mevkûfâtî, metinde geçen kayıtların arka planını ve detaylarını ön plana çıkarmaya çalışırken, Haskefî açıklamanın özüne odaklanarak konuya pratik bir bakış açısı sunar.

Haskefî ve Mevkûfâtî'nin üslup farklılıkları, nikâh bahsinde *kişinin itidal durumunda evlenmesinin sünnet olduğu* ifadesine yaklaşımlarında belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Haskefî, itidalin ne anlama geldiğini açıklayarak durgunluk ve aşırılık arasında bir denge hâli olduğunu belirtir. Bu açıklamanın dayanağı olarak da Hz. Peygamber'in "*Nikâh benim sünnetimdir. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.*"⁷³ hadis-i şerifini zikreder. Daha sonra, "denildi ki" diyerek nikâhın çeşitli durumlarda mübah, müstehap, sünnet, vâcib-i kifâye veya farz olabileceğini ifade eder ve nikâhla meşguliyetin nafîle ibadetlerden daha üstün olduğunu vurgular.⁷⁴ Mevkûfâtî ise burada herhangi bir açıklama yapma gereği

⁷² Haskefî, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 1/467.; Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/213.

⁷³ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdübâkî (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabiyye), "Nikâh", 1, (No. 1846).

⁷⁴ Haskefî, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 1/467.

duymadan lafzî tercümeyle vermekle yetinmiştir.⁷⁵ Nitekim yukarıda Haskefi'nin vermiş olduğu bilgilerin çoğunu kendisi nikâh kitabına başlarken vermişti. Dolayısıyla burada verme ihtiyacı hissetmemiştir.

Muharremât (Evlenilmesi haram olan kimseler) babının başında Mevkûfâtî, meseleyi oldukça sistematik bir şekilde ele alır ve evlenilmesi haram olan kimseleri on bir farklı kategoriye ayırır.⁷⁶ Bu kategorileri ayrıntılı bir şekilde sıraladıktan sonra ana metne geçer ve her bir kategori üzerinde izahlara başlar. Bu yaklaşım, okuyucuya mevzuyu hem genel hatlarıyla hem de detaylı bir şekilde anlama imkânı sunar.

Haskefi ise daha farklı bir yol izler. O, İbrahim el-Halebî'nin hürmete sebep olan şeylerin yedi unsurdan oluştuğunu zikretmesiyle başlar; fakat bu listeye kendi görüşlerini de ekler. Üç talâkla boşanmış kadın, başkasının nikâhı altında bulunan kadın, hüsnâ-i müşkil⁷⁷, cinnî ve denizkızı ile evlenmenin de kendisine göre bu gruba eklenmesi gereken kimseler olduğunu ifade ederek kendine mahsus bir bakış açısı sunar. Haskefi, burada meseleye dair farklı eserlerden nakiller yapar ve özellikle cinni ile evlenmenin hükümlerine dair geniş açıklamalarda bulunur. Bu, onun konuyu daha çok fıkhi tartışmalar ve farklı eserlerden alıntılar üzerinden işlemeyi tercih ettiğini gösterir.⁷⁸

Velâyet ve küfüv bahsine girişte her iki müellif de kelime tahlilleri ile başlar. Her ikisi de evliyâ kelimesinin veli kelimesinin çoğulu ve ekfâ' kelimesinin küf' kelimesinin çoğulu olduğunu; veli olan kimsenin aynı zamanda âkıl, bâliğ ve mirasa ehil kimse olduğunu ifade ederler. Bundan sonra Mevkûfâtî Mehmed Efendi, küçük çocuk, deli, kafir ve kölenin velâyetlerinin sabit olmadığını ifade eder.⁷⁹

Haskefi ise velâyeti iki kısma ayırır ve ilkinin âkıl ve bâliğ olan kimsenin velâyeti olan velâyet-i nedb (ihtiyari) olduğunu, ikincisinin de küçük çocuk ve matuh (anlayışı noksan, söz ve davranışları tutarsız ve işlerinde tedbiri eksik) kimse üzerine olan velâyet-i icbârî olduğunu ifade eder ve metnin açıklamasına geçer.⁸⁰

⁷⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/213.

⁷⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/214-215.

⁷⁷ Hangi cinsten olduğuna kolaylıkla hükmedilemeyecek tarzda erkeklik ve dişilik organına sahip olan veya bu organlardan hiçbirini taşımayan kimsedir. Daha fazla bilgi için bkz. Orhan Çeker, "Hüsnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

⁷⁸ Haskefi, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 1/475-476.

⁷⁹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/219.

⁸⁰ Haskefi, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 1/489.

Mevkûfâtî ve Haskefî'nin velâyet ve küfûv babındaki üslupları, bilgiyi sunuş şekillerinde farklılık gösterse de kullandıkları kaynakların benzerliği açısından dikkat çekicidir. Haskefî, *evlenecek kızdaki izin alınması meselesinde erkeğin isminin zikredilmesi gerektiğini, ancak mehrin adının belirtilmesinin gerekmediğini* şerh ederken Seriyüddin Abdilber ibnû's-Şihne'nin (ö. 921/1515) konuyla ilgili otuz beyitlik şiirini nakleder. Bu beyitler, suskunluğun (sükût) rıza anlamına geldiği durumları detaylı bir şekilde açıklar.⁸¹ Kanaatimizce Haskefî'nin bu tavrı, okuyucuyu edebî bir üslupla bilgilendirme ve meseleleri şiir yoluyla bir dille daha akılda kalıcı hâle getirme gayesini yansıtmaktadır.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi ise benzer bir konuyu velâyet babının hemen ardından yer alan nikâhta denklik (küfûv) bahsinde ele alır. Ancak o, bu meseleleri otuz dört madde hâlinde düz yazı şeklinde sıralar.⁸² Her iki müellifin de bu meselelerde birbirine yakın bilgiler sunması, onların aynı kaynaklardan beslendiklerini veya birbirinden etkilenmiş kaynaklara müracaat ettiklerini göstermektedir.

Her iki müellif, mehir babındaki *"Cimadan evvel boşanmış olan kadına talâk verilirse, kadına müt'a vermek lazımdır."* ibaresi üzerinde farklı şekillerde açıklamalarda bulunmuşlardır. Haskefî, meseleyi izah etmeye başladığında, geniş bir kaynak yelpazesi kullanır. *Kuhistânî (Câmi'r-rumûz), Velvâlicî, Fethü'l-kadîr, Tuhfe ve Zahîre* gibi önemli fıkıh kitaplarından iktibaslar yaparak⁸³ bu meseleyi kitap nakilleri ile zenginleştirmeyi hedef edinmiştir. Haskefî, böylece sadece kendi görüşünü değil, diğer kaynaklardaki görüşleri de okuyucusuna aktarmayı hedeflemiştir. Bu ise, okuyucuya meseleye dair daha geniş bir açı sunar ve farklı bakış açılarını görme imkânı tanır.

Mevkûfâtî ise meseleyi farklı bir üslupta ele alır. Kitaplardan alıntı yapmak yerine, konuyu kendi cümleleriyle açıklar. Bu, onun açıklama tarzının daha şahsî ve orijinal olduğunu gösterir. Mevkûfâtî, sadece meseleyi açıklamakla kalmaz, aynı zamanda ibarede geçen kelimelerin nahvî tahlilini yaparak, verilen hükmün nasıl çıkarıldığını da ortaya koyar. Bu şekilde, okuyucuya hem konunun fikhî yönünü hem de lügavî tahlilini sunar. Ayrıca, müt'anın gereğinin hangi âyetten kaynaklandığını belirterek⁸⁴ meselenin delil yönünü de vurgular. Bu, okuyucunun

⁸¹ Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 1/492.

⁸² Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/224-225.

⁸³ Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 1/510.

⁸⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/227.

konu hakkında sadece teorik bilgi sahibi olmasını değil, aynı zamanda delillerine dair bilgi edinmesini sağlar. Bunlar bakıldığı zaman Haskefî, çok sayıda kaynak kullanımına başvururken, Mevkûfâtî daha mahsus bir anlatım ve derinlemesine tahlil yapmayı tercih etmiştir. Haskefî'nin kaynaklardan nakiller yaparak zenginleştirdiği metni, Mevkûfâtî'nin kendi tahlilleriyle açıklanan metnine aksi bir tavır sergiler.

Araştırmamızda esas aldığımız Mevkûfâtî'nin *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*'nde mehir babından sonra direkt olarak kölenin nikâhı babı gelmektedir. Arada herhangi bir fasıl ile konu ayrılmadan konular direkt olarak birleşik verilmiştir.⁸⁵ Mevkûfâtî'nin bu şekilde davranması kitabın izlediği üslubun sadeliğini ve konuları arka arkaya işlemeyi tercih ettiğini gösterir. Arada herhangi bir fasıl koymaksızın konuların birleşik şekilde verilmesi, okuyucuya doğrudan ve kesintisiz bir bilgi sunmayı hedefler. *ed-Dürrü'l-müntekâ* ve *Mecma'ul-ehur* kitapları ise mehir babını anlattıktan sonra, kölenin nikâhı babına geçmeden evvel araya "Fasit nikâh" ismiyle bir fasıl açarak meseleyi bölerek anlatmışlardır.⁸⁶ Kanaatimizce bu yaklaşım, özellikle meselenin daha derinlemesine anlaşılması ve belirli konuların daha net bir şekilde bulunabilmesi adına faydalı bir yöntemdir. "Fasit nikâh" faslının eklenmesi, okuyucunun meseleye dair daha net bir ayırım yapabilmesine imkân tanır ve konunun daha açık bir şekilde ele alınmasını sağlar. Bu sayede araştırmacı, yalnızca kölenin nikâhı değil, fasit nikâh ile ilgili meseleleri de hızlıca bulabilir ve derinlemesine inceleyebilir.

Kasm meselesi, yani nikâhı altında bulunan hanımlara karşı adaletli davranılması gerektiği konusunun başında hem Mevkûfâtî hem de Haskefî, القسم kelimesinin doğru okunmasıyla ilgili açıklamalar yapmaktadırlar. Her iki müellif de metnin harekesiz olmasından dolayı bu kelimenin hangi şekilde okunacağına ve hangi hareketlerin verilmesi gerektiğine dair izahlar getirirler.⁸⁷ Her iki müellif de benzer bir metodoloji kullanarak, kelimenin farklı okumaları üzerinden olası muhtemel mana farklarını ortaya koyarlar. Daha sonra, her iki müellif de adaletli davranma meselesine ilişkin yaklaşık olarak aynı açıklamaları yaparlar. Hem Mevkûfâtî hem de Haskefî, konuyu açıklarken âyet olarak Nisa sûresi üçüncü âyetini delil olarak getirirler. Ancak burada bir fark bulunur: Haskefî, kaynak

⁸⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/235.

⁸⁶ Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 1/522.

⁸⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/240.; Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 1/548.

kitaplardan nakiller yaparak meselenin dayanaklarını genişletirken, Mevkûfâtî âyet ve hadisleri istişhâdla ortaya koymayı tercih eder. Bu yöntem farkı, her iki müellifin şerh tarzlarını da farklılaştırır. Haskefî, daha çok kaynaklardan istifade ederek meseleyi şerh ederken, Mevkûfâtî daha çok kendi içtihadını öne çıkarır.⁸⁸ Netice itibarıyla her iki müellif de aynı meseleye dair benzer açıklamalara yer verse de Haskefî'nin kaynaklardan daha fazla iktibas yaparak meseleyi geniş bir çerçevede ele alması, Mevkûfâtî'nin ise âyet ve hadisler üzerinden istişhâd yaparak meseleyi doğrudan bir çözüm önerisiyle ele alması arasındaki fark, şerh usulünde önemli bir ayrım oluşturur.

Mevkûfâtî ve Haskefî'nin şerh üsluplarını derinlemesine incelediğimizde, her iki müellifin hem benzer hem de farklı yaklaşımlar sergilediği bir durumla karşılaşyoruz. Bu farkları daha geniş bir çerçevede ele alarak, her iki müellifin çalışmalarındaki lügavî ve metodolojik tercihlerinin nedenlerini, şerh yazma anlayışlarını ve mezhep tercihlerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyebiliriz.

İlk olarak, Mevkûfâtî'nin şerh üslubunun geniş olduğu, her meseleye daha ayrıntılı bir şekilde değindiği söylenebilir. Mevkûfâtî, eserinde her meselenin detaylarına inmiş ve özellikle âyetler ve hadislerle konuya açıklık getirmeyi tercih etmiştir. Bu, onun fikhî meseleleri sadece teknik bir şekilde değil, aynı zamanda ilmî ve derin bir nazarla ele almak istediğini göstermektedir. Âyet ve hadislerden istişhâd ederek, meselelerin dayandığı delilleri okuyucuya aktarmış ve metni güçlendirmiştir. Mevkûfâtî'nin bu yaklaşımı, onun fıkıh ilminde derinlemesine bir bilgi sunma amacını yansıtır. Aynı zamanda, diğer mezheplerin görüşlerine yer vermesi, onun farklı bakış açılarına karşı açık olduğunu ve mezhebî bir tartışma yapmaktan ziyade geniş bir ilmî ufka sahip olmayı tercih ettiğini ortaya koyar. İmam Şâfiî'nin, İmam Mâlik'in ve diğer mezheplerin kavillerine genişçe yer vermesi, fikhî meseleleri tartışırken çok yönlü bir perspektif geliştirmek istemesinin bir göstergesidir. Bu, Mevkûfâtî'nin sadece Hanefî mezhebi perspektifinden değil, diğer mezheplerin görüşlerini de dikkate alarak daha geniş bir anlayış geliştirdiğini gösterir.

Haskefî ise, şerhlerinde daha kısa ve öz bir üslup benimsemiştir. O, meseleleri hızlıca açıklayıp metne geçmeyi tercih etmiş, âyet ve hadisle istişhâd

⁸⁸ Haskefî, *ed-Dürü'l-müntekâ*, 1/548.; Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/235.

daha az kullanmıştır. Haskefi'nin açıklamalara derinlemesine girmemesi, kısa ve öz bilgiler sunmayı seçmesi, onun şerh üslubunun daha pratik ve doğrudan olduğunu göstermektedir. Bu, Haskefi'nin şerhinde bir fayda olduğunu düşündürebilir. Kanaatimizce âyet ve hadisle istişhadın sınırlı olmasının nedeni, belki de Haskefi'nin fikhî meselelerde daha az metin odaklı bir yaklaşım sergilemesi olabilir. Ayrıca, Haskefi, genellikle kendi mezhebi olan Hanefî mezhebinin kaynaklarına dayalı açıklamalarda bulunmuş ve kendi mezhebi içinde var olan görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Diğer mezheplerin görüşlerine ise çok az yer vermesi, onun daha fazla kendi mezhebine odaklandığını ve diğer mezheplerin görüşlerini daha az tartışma gereği hissettiğini göstermektedir.

Bunların yanı sıra, her iki müellif de metni doğru bir şekilde anlamak için lügavî açıklamalar yapmış, kullanılan kelimelerin anlamları üzerinde durmuş ve özellikle metnin doğru okunması için gerekli olan gramer açıklamalarına yer vermiştir. Bu da her ikisinin de metnin doğru anlaşılmasına büyük bir önem verdiğini gösterir. Ancak Mevkûfâtî, daha fazla âyet ve hadisle destekleyerek metnin her yönünü açığa kavuşturmuşken, Haskefi daha kısa açıklamalarla işi özlü tutmuş ve metni sıkıştırarak sadece ana hatlarıyla sunmayı tercih etmiştir.⁸⁹

Mevkûfâtî'nin çok yönlü ve şümulü açıklamalar yapması, onun kaynakları geniş kullanma çabasıyla da ilgilidir. Diğer mezheplerin görüşlerine daha fazla yer vermesi, onun, fıkıh disiplinindeki çeşitliliği ve farklı görüşleri anlamada ne kadar derinlemesine düşündüğünü ve okurlarına farklı bakış açılarını sunma amacını güttüğünü gösteriyor. Öte yandan, Haskefi'nin kaynak kullanımı genellikle Hanefî mezhebi ile sınırlı kalmıştır. Haskefi, Hanefî mezhebinin içinde var olan ve daha önceki âlimlerden gelen açıklamalara dayalı olarak meseleleri kısa bir şekilde ele almıştır. Bu, onun şerhinde daha derli toplu ve doğrudan bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Mevkûfâtî ve Haskefi'nin şerh üsluplarındaki temel fark, metodolojik yaklaşımlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Mevkûfâtî, daha geniş ve derinlemesine bir şerh tarzı benimsemiş, metinleri daha çok âyet ve hadisle destekleyerek fikhî meseleleri çok yönlü bir şekilde ele almışken, Haskefi daha kısa, özlü ve pratik bir üslup izlemiş, sadece gerekli gördüğü yerlerde delil ve kaynaklara başvurmuştur. Bu iki üslup arasındaki fark, sadece şerh yazma

⁸⁹ Bu açıklama genel itibarıyla. Eser genel bir incelemeye tâbi tutulduğunda gerekli yerlerde detaylı açıklamalar yapıldığı görülmektedir.

teknikleriyle ilgili değil, aynı zamanda her iki müellifin fıkıh anlayışındaki yaklaşım farklılıklarını da yansıtmaktadır. Bizce Mevkûfâtî'nin geniş kapsamlı şerhi, onun ilmî derinliğini ve diğer mezheplere karşı olan açıklığını gösterirken, Haskefî'nin kısa ve öz şerhi, onun kendi mezhebine olan bağlılığını ve fıkıhı daha pratik bir bakış açısıyla ele almayı tercih ettiğini ortaya koymaktadır.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TERCÜME VE ŞERHİN ÖZELLİKLERİ

Kullanılan eser, iki cildi tek bir kitapta toplanmış, hicri 1312 yılı Dersaadet baskılı kitaptır. Kitap sayfaları 39 satırdan meydana gelmektedir. İşte burada eserin nikâh ve talâk bölümleri hakkındaki değerlendirilmeleri yazılacaktır.

4.1 Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, kitabın başında *Mültekâ'l-ebhur* sahibinin istifade ettiği kaynakların *Vikâye*, *Kudûrî*, *Kenz*, *Muhtar*, *Mecmaü'l-bahreyn* ve *el-Hidâye* olduklarını ifade etmektedir. Kendisi bu şerhi yazarken istifade ettiği kaynakları ise şöyle sıralamaktadır: *el-Hidâye*, *Ekmel*, *İbn Hümâm (Fethu'l-kadîr)*, *Gâyetü'l-beyân (İtkânî)*, *Nihâye*, *Mi'râcü'd-dirâye (Kâkî'nin el-Hidâye şerhi)*, *Kifâye*, *Zeyle'i*, *el-Bahrü'r-râik*, *Aynî (el-Binâye)*, *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*, *Şerh-i Vikâye-i Şeyhzade ve Sadruşşeria*, *İslâh ve İzâh (Kemalpaşazade)*, *Dürer-i Gurur*, *Şümünnî(nin Kemâlü'd-dirâye'si)*, *Kâdihan (el-Fetâve'l-Hânîyye)*, *Zahire*, *Velvâliciyye*, *Hülâsâ*, *Zahîriyye*, *Bezzâziye*, *Hizânetü'l-fetâvâ Câmi'u'l-fetâvâ Kunyetü'l-fetâvâ*, *el-Fetâve't-tatarhânîyye*, *Manzûme*, *İsbibcâbi'nin Şerh u Muhtasari't-Tahâvî'si*, *Hâvî* ve *İhtiyar*. Ancak şârihin kullandığı kaynaklar sadece bu zikredilenlerle sınırlı değildir. Kitabın bazı yerlerinde, sayılan kaynaklar dışında kullandığı başka kaynaklara rastlamak mümkündür.⁹⁰

Kullanılan eserlerden anlaşıldığına göre Mevkûfâtî Mehmed Efendi çok zengin bir fıkıh literatürüne sahiptir. Bu da onun fıkıh bilgisinin zenginliğine işaret etmektedir. Böyle bir ilme sahip olan âlimlerin neden müstakil eserler yazmadığı sorusu akla gelebilir. Bunun cevabını kendilerinden önce gelen âlimlere olan saygı olduğu söylenebilir. Nitekim bu durumu başka alimlerde de görmek mümkündür.⁹¹

4.2 Muhtevasına Dair Değerlendirmeleri

Fıkıhî mezheplerin teşekküllerini tamamlayıp, istikrar bulduğu sonraki dönemlerde yaşayan fakihler önemli bir fonksiyon icra etmişlerdir. Bu da

⁹⁰ Kaynaklar hakkında daha detaylı malumat için bkz.: Güner, *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*.

⁹¹ Yunus Vehbi Yavuz, "Ekmeleddin Bâbertî'nin 'el-İnâye ale'l-hidâye' adlı eseri", *Ekmelüddin Bâbertî'yi Keşif Yolunda: I. Ekmelüddin Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, ed. Selçuk Coşkun (Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2014), 471.

kendilerinden önce mezhepte oluşmuş olan görüşleri delillendirme işidir. Bu da daha çok o mezhep üzerine yazılmış olan muhtasar metinlerin üzerine şerh yazmakla gerçekleşmiştir.⁹² Mevkûfâtî Mehmed Efendi de yazmış olduğu bu şerh ile bu fonksiyonu icra eden alimler arasındadır.

4.2.1 Bablar Arasındaki Münasebeti İzah Etmesi

Mevkûfâtî Mehmed Efendi eseri tercüme ve şerh ederken, eserin orijinal tertibini koruduğu müşahede edilir. Bu tercihin ardında, Halebî'nin bablar arasındaki sıralama ve münasebeti özenle belirlemiş olması yatmaktadır. Dolayısıyla, Mevkûfâtî'nin şerhi, yalnızca metni açıklamakla kalmaz, aynı zamanda Halebî'nin kurduğu sistematığe bağlı kalarak⁹³ bu tertibin hikmetini açığa çıkarma gayreti taşır.⁹⁴ Bu durum, eserin fıkıh literatürü içindeki klasik yapısını muhafaza ederken, okuyucuya da meselelerin aralarındaki mantikî alakayı anlama imkânı sağlar. Örnek verecek olursak:

Mevkûfâtî Mehmed Efendi nikâh bahsine başlarken *Mültekâ* sahibinin nikâh bahsini neden diğer mevzulardan önce getirdiğini açıklamaktadır. Şöyle ki nikâh ile hac arasında birkaç cihetten münasebetin olduğunu ifade ettikten sonra birinci sebebin haccın zahiren (hacca gidildiği için) aileyi belli bir zaman terk etmek olduğunu, nikâhın ise aileyi kurmak, aileyi almak olduğunu yani aralarındaki zıtlıktan dolayı bir münasebet olduğunu; ikinci sebep olarak da haccın hem mali hem de bedeni bir ibadet olması, nikâhın da aynı şekilde hem mal hem de beden ile yapılan bir ibadet olması hasebiyle aralarındaki bu münasebetten dolayı nikâh bahsi hac bahsinden sonra getirilmiştir.⁹⁵

4.2.2 Mevzu İle Alakalı Bir Hâdisi Anlatması

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, bazı âlimlerin yaptığı gibi⁹⁶ ibarede geçen mevzu ile alakalı bir hâdiseyi anlatır. Mevkûfâtî Efendi'nin, fikhî meseleleri

⁹² Bekir Karadağ, “Bedruddin Aynî'nin ‘El-Binâye Şerhu'l-Hidâye’ Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (25 Nisan 2016), 203.

⁹³ Aynı tarzda eser yazmış başka bir âlimin metodu hakkında bkz. Kemal Yıldız – Adilkhan Zhunissov, “Kıvâmüddin el-İtkânî'nin ‘Gâyetü'l-beyân’ Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot, (Kitabü's-Salât Örneği), *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 3/2 (25 Aralık 2019), 46.

⁹⁴ Fıkıh kitaplarındaki tertip hakkında daha fazla malumat için bkz.: Said Nuri Akgündüz, *Fıkıh Kitaplarının Tertibi* (Ankara: İlahiyat, 2023).

⁹⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212.

⁹⁶ Yıldız-Zhunissov, “Kıvâmüddin el-İtkânî'nin ‘Gâyetü'l-beyân’ Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot”, 57.

açıklarken ilgili hâdiseleri anlatması, okuyucunun mevzuyu daha iyi anlamasını sağlar. Bu yöntem, teorik fikhî hükümlerle pratik hayat arasındaki bağlantıyı kurar ve meselelerin tarihî ve sosyal alakasını ortaya koyar. Bu meyanda, Mevkûfâtî'nin izlediği yol, okuyucunun meseleleri daha geniş bir bakış açısıyla ele almasını sağlayarak, teoriyi pratikle bütünleştiren bir şerh anlayışını ortaya koyar. Örneğin Mevkûfâtî Mehmed Efendi, nikâha davet edici sebepler üzerinde dururken bunları üç kısma ayırır: şer'î, aklî ve tabiî sebepler. Şer'î sebep, dinî hükümlere uygun olarak nikâhın faziletini ve ümmetin devamını gözetirken; tabiî sebep, insan fitratının ihtiyaç duyduğu karşı cinse şehvet duymasını ifade eder. Lâkin burada aklî sebep olarak evladın soyunun devamı ve oğul sevgisinin kıymeti üzerinde durarak bir kıssa anlatır.⁹⁷ Bu kıssadan hareketle oğul sevgisinin kız sevgisinden daha baskın olduğuna işaret eder. Rivayete göre, Harun Reşid (ö. 193/809) önce oğlunun oğluna hitaben “Sen kimin oğlusun?” diye sorar. Çocuk, kendinden emin bir şekilde “Harun Reşid’in oğlunun oğluyum” diye cevap verir. Ardından kızının oğluna aynı soruyu yönelttiğinde ise çocuk, “Ben falanın oğlunun oğluyum” der. Harun Reşit bu cevaplar karşısında derin bir tefekkürle şöyle buyurur: “Bizim hakiki evlatlarımız, oğullarımızın oğullarıdır. Onlar, bizim neslimizin devamıdır. Lâkin kızlarımızın oğulları, başka ailelerin çocuklarıdır.” Bu kıssa ile Mevkûfâtî, oğul sevgisinin tabii bir teveccühün ötesinde, toplumsal ve ailevi değerlerin bir parçası olarak aklî bir sebep teşkil ettiğine işaret eder. Bu misalle Mevkûfâtî, aklî sebeplerin aile yapısındaki ehemmiyetini vurgularken, Harun Reşid’in oğul sevgisini ifade eden sözü üzerinden oğul soyunun aile bağlarının muhafazası açısından ehemmiyetini açıklar

Bir başka misal de şu şekildedir: Mevkûfâtî Mehmed Efendi, kadının kendi küfvi (denkliği) ile evlenmesinde bile velisinin iznine bağlı olmasının gerekliliği üzerine geniş bir şerh sunar. Buna göre, İmam Muhammed’in görüşüne işaret ederek, kadının velisinin rızası olmadan kıyılan nikâhın geçerli olmayacağını ifade eden bir tercih yaptığını belirtir. Ancak, meselede İmam Muhammed’in diğer Hanefî imamları İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed’in, nihayetinde İmam Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) kavline rücu ettiklerini kaydeder. Bu rücu, Hanefî mezhebindeki ilmî içtihatların külliliği ve mezhebin birliği açısından önemli bir yere sahiptir.

⁹⁷Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212.

Bu meseleyi açıklarken, Mevkûfâtî, *Gāyetü'l-beyân*⁹⁸ adlı fıkıh kitabından Reca b. Reca'nın İmam Muhammed ile olan müzakeresine dair olayı nakleder. Reca b. Reca, İmam Muhammed'e velisiz bir nikâhın hükmünü sorar ve "Caiz değildir" cevabını alır. Daha sonra velisiz nikâhın nasıl kıyılacağına dair sual ettiğinde, İmam Muhammed "Kâdının izni ile kıyılır" cevabını verir. Reca, Kâdının bulunmadığı bir durumda nasıl hareket edileceğini sorduğunda ise, İmam Süfyan'ın görüşüne atıfta bulunarak "Kız, evlenme işini bir kimseye tevdi eder; o kimse de Müslüman biriyle evlendirir." diye açıklamada bulunur. Bu rivayetin sonunda, Mevkûfâtî, İmam Muhammed'in bu görüşten rücu ederek nihayetinde nikâhın velinin izni olmaksızın geçersiz olacağı kanaatine vardığını ifade eder. Mevkûfâtî'nin bu nakli, İmam Muhammed'in velinin izni meselesinde mezhep birliğine olan hassasiyetini ortaya koymakta olup, mezhepteki istişarî yaklaşımı okuyuculara sunmaktadır.⁹⁹

Başka bir misal:

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, *Mültekâ*'da geçen "İki çocuk aynı koyundan süt emerlerse süt kardeş olmazlar ve birbirleriyle evlenebilirler." ifadesini şerh ederken, bu meseleye dair önemli bir tartışmayı *el-İnâye* kitabının *el-Mebsût* kitabından aldığı kısmı paylaşmaktadır.¹⁰⁰ Burada, İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) aynı koyundan süt emen iki çocuğun süt kardeş olması gerektiğine dair verdiği fetva ile Şeyh Ebu Hafs el-Kebir'in (ö. 217/832) bu görüşe karşı çıkması arasındaki ihtilaf üzerinde durulmaktadır.

İmam Buhari, kendi içtihatlarına göre, aynı koyundan süt emen iki çocuğun süt kardeş sayılacağına karar vermiştir. Fakat Şeyh Ebu Hafs el-Kebir bu görüşü, daha geniş bir toplumsal ve pratik açıdan değerlendirmiştir. Şeyh Ebu Hafs, bu tür fetvaların bazı yanlış anlaşılmalara ve toplumsal karışıklıklara yol açabileceğini, bu yüzden İmam Buhari'nin bu meselede daha dikkatli olması gerektiğini söylemiştir.

Mevkûfâtî, İmam Buhari'nin bu kararı ile Şeyh Ebu Hafs'ın uyarısı arasında bir denge kurarak, İslam fıkının zaman zaman soyut ilkelerle değil, aynı zamanda toplumun sosyal yapısı ve kabul edilen normlarla da şekillendiğini gösterir. Âlimler tarafından verilen bazı fetvalar, klasik fıkıh metinlerinde ve içtihatlarda bazen yanlış anlaşılmalara ve hatta toplumsal gerilimlerin ortaya çıkmasına yol

⁹⁸ Bu kitap, Kıvamüddin Emir Katib b. Ömer el-İtkânî tarafından *el-Hidâye* üzerine yazılan şerh türü bir eserdir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, "İtkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

⁹⁹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/219.

¹⁰⁰ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/243.

açabilmektedir. Buhara halkının, İmam Buhari'yi fetvası nedeniyle şehirden çıkarması, fikhin sadece teorik bir tartışma değil, aynı zamanda sosyal bir örf olduğunu ve dinî kararların halkın kabulü ile doğrudan ilişki taşıdığını gösterir.

4.2.3 Mefhumları İzah Etmesi

Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin yaptığı tercüme ve şerh, bilhassa nikâh ve talâk bölümlerinde geçen mefhumların anlaşılabilir kılınması için mühim bir izah tarzını barındırmaktadır. Bu bahislerde, metinde yer alan birçok terim ve mesele, okuyucunun meseleye vâkîf olması adına izah edilmiştir. Mevkûfâtî, metni okuyan kişinin zihin karışıklığı yaşamaması ve mefhumu doğru bir şekilde idrak etmesi için kelimelerin anlamlarını detaylıca açıklamaktadır. Bu izahlar, özellikle nikâh ve talâk konularında karşılaşılan fikhî terimlerin ne ifade ettiğini daha açık kılmaktadır.¹⁰¹

Şerhteki bu tarz izahlar, genellikle kitap, bab yahut fasılların başında yer almakla beraber, bazı önemli meselelerin işlendiği yerlerde de müşahede olunmaktadır. Mesela, "veli" kelimesinin şer'î bir kavram olarak neyi ifade ettiğine dair kısa bir açıklama yapılmakta ve sonrasında bu izahın üzerine bina edilen meselelere geçilmektedir. Aynı şekilde, "talâk" kelimesi hakkında da farklı manalar ve kullanım biçimlerine dair bilgi verilerek, okuyucunun konunun esasını daha rahat kavraması sağlanmaktadır. Bu tür izahlar, okuyucuya metni daha canlı ve anlaşılır bir şekilde takip etme imkânı vermekte, metnin ilmî yönüyle daha içli dışlı olmasına yardımcı olmaktadır. Bu açıklamalara yer verilmesi, bilhassa talebe için, eserin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına vesile olmaktadır.

Nikâh ve talâk bahislerinde, kavramların açıklanması ayrıca bazı önemli fikhî kaidelerin ve içtihatların anlaşılmasına da hizmet eder niteliktedir. Mesela, talâkın şer'î hükümler çerçevesinde nasıl tatbik edileceğine dair detaylı açıklamalar, bu kelimenin farklı anlamlarına işaret eden fikhî görüşlerle birlikte sunulmuştur. Bu sûretle, okuyucu yalnızca kavramın ne olduğunu değil, aynı zamanda pratikteki uygulama sahalarını da öğrenmektedir.

Şerhteki bu tarz izahlar okuyan kişinin zihnindeki tereddütleri izale etmektedir. Böylelikle, Mevkûfâtî'nin bu izahları, okuyucunun metni doğru

¹⁰¹ Aynı tarzı takip eden başka bir âlimin metodu hakkında detaylı malumat için bkz. Yıldız-Zhunissof, "Kıvâmüddin el-İtkânî'nin 'Gâyetü'l-beyân' Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot", 50.

anlaması için bir rehber vazifesi görmektedir. Bu açıklamalar aynı zamanda eserdeki meselelerin daha rahat bir şekilde takip edilmesine ve okuyan kişinin meseleler arasında kopukluk yaşamadan ilerlemesine imkân tanımaktadır.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin nikâh ve talâk bölümlerindeki bu kavram açıklamaları hem eserin anlaşılmasını kolaylaştırmakta hem de okuyucunun fikhî meselelere olan bakış açısını genişletmektedir. Böylelikle, talebenin zihin dünyasında terimler daha berrak hâle gelirken, metnin ilmî derinliğine de nüfuz edilebilmektedir. Konuyla alakalı örnekler verecek olursak:

Muhârremat babında *bir erkeğe annesi, ninesi her ne kadar yukarı çıkılsa bile (o vasıftaki akrabaları) haram olur*¹⁰² ifadesini şerh ederken bu ibarede erkeğe haram olan kimselerin sınırları, anneden ve onun anne silsilesinden (büyükanne, anneanne gibi) yukarıya doğru devam eden kadınlar üzerinden açıklanmaktadır. Şârihin “أم” (üm) kelimesi üzerinde durması, konunun yalnızca hukuki değil, aynı zamanda dil ve mana yönünden de ele alınması gerektiğini gösterir.

Şârih, “أم” kelimesinin sözlükte "asıl" anlamını taşıdığını ve bunun farklı kullanımlarla da desteklendiğini ifade eder. Örneğin, "ümmü'l-kitâb" (kitapların anası, temeli) tabiri Kur'ân-ı kerîmin kendisini ifade ederken, "ümmü'l-kurâ" (şehirlerin anası) Mekke'yi işaret ederek onun İslam dünyasındaki merkezî konumunu vurgulamaktadır. Bu insicamdan hareketle, "anne" teriminin dilde "asıl" anlamını taşıması, aile içindeki temel dayanağı ve haram olan nesep bağlarını ifade eden hukuki kuralın temeline dair bir işaret sunmaktadır.

Burada şârih, bir yandan muharrem olan akrabalık bağlarını incelerken, diğer yandan da Arap dilinin esas yapısına işaret ederek konunun derinliğini ifade eder. Bu lügavî açıklama, meselenin hem fikhî hem de dil açısından anlaşılmasına katkı sağlayarak, fikhî meselelerin izahında dilin önemini ortaya koymaktadır.

Velâyet babına başlarken ana metne geçmeden evvel evliyâ ve ekfâ' kelimelerini açıklamaktadır.¹⁰³ Bu terimlerin velâyet hükümlerinin doğru bir şekilde anlaşılmasında mühim bir yere sahip olmaları hasebiyle şârih, okuyucunun bu meselede bir mukaddime ile meseleye hazırlanmasını sağlamaktadır. Öncelikle, “evliyâ” kelimesi üzerinde durulmaktadır. Şârih, “evliyâ”nın “veli”nin cem'i olduğunu ve “mâlik” yani sahip, himaye edici manasına geldiğini beyan eder. Buna binaen “evliyâ” tabiri, bir şahsın haklarını ve hukukunu muhafaza eden, onu himaye

¹⁰²Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/215.

¹⁰³Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/219.

eden ya da onun üzerinde tasarruf hakkına mâlik olan kimseleri ifade etmektedir. Velâyet meselesinde ele alındığında, “evliyâ” terimi, bir şahsın üzerinde vekâlet ve himaye hakkına sahip olan yakınlarını veya mükellef şahısları işaret eder. Dolayısıyla “evliyâ” burada yalnızca topluluk ismi değil, aynı zamanda bir koruma ve vekillik vazifesini ifa eden bir sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır. Devamında şârih, “ekfâ” kelimesini izah etmektedir. “Ekfâ’,” “küfv” lafzının cem’i olup “denk” veya “mütenasip” manasına gelir. Bu terim bilhassa evlilikte eşlerin birbirine kefâeti (denkliği) hususunda kullanılır ve iki tarafın sosyal, ekonomik veya kültürel olarak birbiriyle münasip olmasını ifade eder. Velâyet bahsinde ekfâ’nın zikredilmesi ise bir şahsın üzerinde velâyet hakkına mâlik kimselerin hem şahsın durumuna muvafık hem de mirasçı olabilecek kimseler olmasını ifade etmektedir.

Sonrasında şârih, *Gâyetü’l-beyân* adlı fıkıh eserinden nakil yaparak velinin, mirasa ehil olan kimselerden sayıldığını ifade eder. Yani, bir şahsın üzerinde velâyet hakkına sahip olanlar aynı zamanda o şahsın mirasçısı olabilecek derecede yakın kimselerdir. Bu nakil, velâyet ve miras münasebetini gözler önüne sererek, velâyet hakkının aile bağları ile kuvvetli bir rabıta içinde olduğunu ve bu bağların şer’î hukuk dairesinde belli bir tertip ve intizam ile ele alındığını ortaya koymaktadır.

Kölenin nikâhı babının başındaki ilk ibare olan *köle*, *câriye*, *müdebber* (azat edilmesi bir şartın gerçekleşmesine bağlı köle), *mükatebe* (azat edilmek için efendisine belirli bir meblağ ödemekle yükümlü köle) ve *ümm-ü veledin* (efendisinden çocuk sahibi olan câriye) *efendilerinden izinsiz olan evlilikleri mevkuf yani efendilerinin iznine bağlıdır*¹⁰⁴ ibaresini şerh ederken kölenin nikâhıyla ilgili mesele ele alınmakta olup, köle ve câriyelerin evliliklerinin efendilerinin iznine tabi olduğunu ifade eden bir hüküm açıklanmaktadır. Şârih, “*köle*, *câriye*, *müdebber*, *mükatebe* ve *ümm-ü veledin efendilerinden izinsiz yaptıkları evliliklerin mevkuf.*” yani geçerliliğinin efendilerinin iznine bağlı olduğunu beyan etmektedir. Bu, kölelerin evliliklerinin geçerliliğinde efendinin rızasının şart koşulduğuna delalet eder.

¹⁰⁴Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/235.

Şârih, bu hükme dayanak olarak “*Efendisinden izinsiz evlenen köle* (عاهر) ‘âhir’ dir.”¹⁰⁵ şeklindeki hadisi zikretmekte ve burada geçen “‘âhir” kelimesinin manasını "zina eden kimse" olarak açıklamaktadır. Burada “‘âhir” tabiri, izinsiz evlilik yapan kölenin, bu evliliğin şer’î çerçeveye uygun olmaması nedeniyle, bir nevi zinaya düşmüş gibi addedildiğini ifade eder. Bu durum, kölenin evliliğinde efendisinin rızasını alma gerekliliğinin, İslâm hukukunda kölelerin statüsüne bağlı olarak konumlandırıldığını gösterir. Şârihin bu açıklamaları, kölenin izinsiz bir evliliği şer’î çerçevede sahih sayılmadığını ortaya koyar ve efendinin rızasının köle üzerinde hukuki tasarruf yetkisini belirlediğini ifade eder. Bu izah, kölenin hukuki statüsünün evlilik gibi bir akitte de geçerli olduğunu ve bu statü sebebiyle efendinin rızasının evliliğin sıhhati için zaruri kabul edildiğini gösterir. Buna bağlı olarak, kölenin efendisinin izni olmaksızın yaptığı evliliğin "mevkuf" sayılması, hukuki açıdan da köle üzerinde tasarruf hakkının efendiye ait olduğuna dair bir misaldir.

Kasm babına başlarken metnin harekesiz olması hasebiyle “قسم” kelimesinin doğru okunuşunu sağlamak için kâf harfinin fethalı veya kesralı, sin harfinin cezmlı okunması gerektiğini yazmakta ve burada kasm veya kism’den muradın erkeğin nikâhı altında bulunan kadınlara haklarını adaletli bir şekilde vermesi olduğunu beyan etmektedir.¹⁰⁶ Bu ibarede, Kasm bahsine giriş yapılırken, metindeki hareke eksikliğinden kaynaklanan okuma zorluğunu gidermek için "قسم" kelimesinin doğru telaffuzunu sağlama noktasında izahat verilmektedir. Bu, "kasm" veya "kısım" şeklindeki okunuşların doğru bir şekilde yapılmasını temin içindir.

Şârih, burada “kasm” veya “kısım”den muradın, erkeğin nikâhı altında bulunan kadınlara haklarını adaletli bir biçimde tahsis etmesi olduğunu beyan etmektedir. Bu meyanda, "kasm" veya "kısım" kelimeleri, eşler arasında adaletli bir taksim ve hakların eşit bir şekilde gözetilmesi anlamına gelmektedir. Birden fazla eşin bulunduğu hallerde, eşler arasında zaman ve imkânların dengeli bir şekilde dağıtılması gerekliliğine işaret eder. Şârihin bu izahı, metindeki kelimenin doğru okunmasının yanı sıra, söz konusu kelimenin fikhî manasını da açıklayarak okuyucunun konuyu daha kapsamlı bir şekilde anlamasına imkân tanımaktadır.

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. ‘Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şu‘ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Beleli (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye), “Nikâh”, 16 (No. 2087).; Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ et-Tirmizî, es- *Sünen*, thk. Beşşar ‘Avvad Ma‘rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), “Nikâh”, 21, (No. 1111).

¹⁰⁶ *Mevkûfâtî, Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/240.

Bu izah, “kasm” veya “kısm” tabirinin nikâh altındaki kadınların haklarının korunması ve adaletin sağlanması hususundaki önemine vurgu yapar. Şârihin, kelimenin doğru okunmasına dair yaptığı bu açıklama, metnin fikhî içeriğiyle dilsel boyutunun nasıl bütünleştiğini gösterir.

Talâk kitabına başlarken talâk kelimesi hakkında bilgi vermektedir.¹⁰⁷ Mevkûfâtî Mehmed Efendi, kelimenin hem lügat anlamını hem de fikhî terim olarak kullanımını detaylandırarak, eserin şerh geleneğine uygun olarak ilmî bir temel oluşturur. "Talâk" kelimesini isim olarak nitelendirirken, bu kelimenin "tatlık" mastarı anlamında kullanıldığını ifade eder; burada Arap dilinde sıkça rastlanan isim-mastar geçişkenliğini gözler önüne sermektedir. Bu tür geçişkenlik, dilin ifade gücünü artırarak terimlerin anlamda genişleme kazanmasına vesile olur. "Talâk" kelimesi, dilin gramatik yapısı itibarıyla isimdir; ancak "tatlık" yani boşama anlamında mastar olarak da kullanılmaktadır. Bu husus, klasik metinlerde, kelimenin anlam derinliğini artırmak için başvurulan bir dil özelliğidir.

Mehmet Efendi, bu anlam genişlemesini anlatırken bir örnek sunar ve “tıpkı selam kelimesinin teslim manasında kullanıldığı gibi” ifadesini kullanır. Bu örnekleme yöntemi, okuyucunun mefhum olarak konuyu daha iyi kavrayabilmesini sağlamak için tercih edilmiştir. Aynı zamanda kıyâs-ı temsîlî yöntemine uygun bir açıklama tarzıdır çünkü okuyucuya, tanıdık bir örnekle, benzer bir mantıkla "talâk" ve "tatlık" arasındaki alakayı aktarmaktadır.

Diğer taraftan, "talâk" kelimesinin lügat manasının “mutlak olarak var olan bir bağı ortadan kaldırmak” olduğu belirtilmiştir. Burada dildeki mecazî anlam zenginliğine dikkat çekilmektedir. Bağ kavramını çözme, lügat açısından mücerret yani soyut bir anlam taşıırken, fıkıhta boşanma anlamına gelerek evlilik bağının çözülmesine işaret etmektedir. Mehmed Efendi, talâk kelimesinin kökündeki "bağı çözme" manasının, fikhî anlamda bir mecaza dönüştüğünü ve ıstılahî bir manaya bürünerek yeni bir anlam kazandığını açıkça ifade etmektedir.

İnnîn yani cimâa muktedir olmayan kimse babında geçen hasiy ve mecbûb kelimelerinin ne anlama geldiğini açıklamaktadır.¹⁰⁸ "Hasiy," cinsî uzvu mevcut, lâkin hayaları alınmış kişiyi ifade ederken, "mecbûb" ise cinsî uzvu tamamen kesik olan kişiyi anlatır. Mevkufâtî, bu terimlerin izahıyla mükelleflerin hukuki

¹⁰⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/244.

¹⁰⁸ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/279.

durumlarını açığa kavuşturur ve eserin sosyal ve hukuki kaideler hususunda mühim bir kaynak olduğunu ortaya koyar. Bu tür izahlar, eserin ihtiva ettiği derinliği ve genişliği ortaya koyar.

Boşanmanın başında hidâne kelimesinin okunuşunun nasıl olacağını, kelimenin mastar manasında kullanıldığını ve manasının ne olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁹ Bu kelime, çocuğun bakımını ifade eder ve boşanma öncesi ya da sonrasındaki bakımının anneye ait olduğunu beyan eder.¹¹⁰ Fıkıh ilminde, "hidâne", sadece çocuğun bedenî bakımını değil, aynı zamanda ruhî ve sosyal gelişimini temin etmeyi de hedefler. Boşanma akabinde, çocuğun bakımını üstlenme vazifesi, annenin hukuki olarak üzerine düşen mühim bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Bu kelimenin şerhinde özellikle "hidâne" teriminin çocuğun bakımının annesine verilmesinin öncelikli olduğunu beyan etmesi hem fikhî açıdan hem de dönemin sosyal yapısı itibarıyla büyük bir hukuki değer taşır.

4.2.4 Delilini Açıkladığı İbareler

4.2.4.1. Âyet-i Kerîmeyi Delil Olarak Getirdiği İbareler

Müstakil müçtehit olmayıp, kendisine mahsus bir yöntemi olmayan¹¹¹ Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin, Mültekâ kitabını tercüme ve şerh ederken, nikâh ve talâka ait fikhî meselelerde delil olarak Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine yer vermesi, onun metodolojik ve nazari yaklaşımının bir yansımasıdır. Buna bağlı olarak, özellikle nikâh ve talâk konularında Bakara, Nisâ, Talâk ve Mâide sûrelerinden alıntılar yapması, fikhî hükümlerin Kur'ân-ı Kerîm'in temel ilkeleri ile münasebetini izhar etmektedir. Bu durum, yalnızca teolojik bir zemin oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda fikhî esasların sosyal ve ahlaki yönlerini de pekiştirerek, toplumsal hayatta ne kadar önemli bir yer edindiğini açığa çıkarmaktadır.

Yeri geldiği zaman bir meseleyi şerh edip, o mesele ile alakalı bir hadiseyi dile getirirken mesele ile alakalı âyeti de yazmaktadır. Mevkûfâtî'nin bu âyetleri seçme icraatı, konuların derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlarken, okuyucunun da meseleleri daha iyi ve delilli bir şekilde anlamasına imkân sağlar. Nikâh ve talâk

¹⁰⁹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/284.

¹¹⁰ Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/467.

¹¹¹ Bu tarz âlimlerin şerh metodu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yavuz, "Ekmeleddin Bâbertî'nin 'el-'Înâye ale'l-hidâye' adlı eseri", 477 vd.

gibi mühim meselelerin, İslam hukukunda ne denli ehemmiyet arz ettiğini vurgulamak için bu âyetlerin kullanılması, fıkıh literatüründe sıkça rastlanan bir yöntemdir. Böylece, Mevkûfâtî, okuyucuya yalnızca hukuki bilgiyi değil, aynı zamanda bu bilgilerin ruhunu da aktarmayı hedeflemiştir.

Ayrıca, süt ve kasm ile ilgili kısımlarda da Ahkâf, Lokmân, Bakara ve Nisâ sûrelerinden âyetlere yer vermesi, fıkıhın farklı alanlarındaki temel prensiplerin, Kur'ân-ı Kerîm'deki ilahi buyruğa dayandığını açıkça ortaya koyar. Bu usul, Mevkûfâtî'nin Kur'an ile fikhî bir arada değerlendirme kabiliyetini ve bu iki alanın birbirini nasıl tamamladığını gösterir. Dolayısıyla, bu âyetlerin analizi, yalnızca hukuki bir metinle sınırlı kalmayıp, Kur'an'ın sosyal ve kültürel cihetten nasıl mana kazandığını da aydınlatır.

Fıkıh olarak, Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin *Mültekâ tercümesi ve şerhi*'ndeki delil kullanımı, Kur'ân-ı kerîm'in fıkıh üzerindeki etkisini ve fıkıhın temellendirilmesinde ne kadar önemli bir kaynak olduğunu vurgular. Birkaç misal verecek olursak:

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, nikâh bahsinde nikâha teşvik eden sebepleri incelerken bunları üç ana başlık altında toplar: şer'î, aklî ve tabîî sebepler. Nikâhın dinî, aklî ve tabîî gerekçelerle meşruiyet kazandığını ifade eden şârih, özellikle şer'î sebeplere büyük ehemmiyet vermektedir. Şer'î sebebi izah ederken, bu konuda Nisa Sûresi'nin üçüncü âyet-i kerîmesine dikkat çeker ve bu âyetin tabîî manada nikâhın helal oluşuna dair z' bir delil sunduğunu belirtir.¹¹² Âyette geçen “Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın...”¹¹³ ifadesiyle, Allahü Teâlâ'nın, Müslümanlara helal sınırları çerçevesinde nikâhlanmayı meşru kıldığını vurgular.¹¹⁴

Bu açıklama, nikâhın İslam toplumunda yalnızca bireysel bir karar değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki düzenin korunması için gerekli bir müessese olduğunu gözler önüne sermektedir. Mehmed Efendi, âyetin zahirî manasını dikkate alarak nikâhın bir “meşru yol” olduğunu ifade ederken, evlilik müessesesinin İslam'da teşvik edilme hikmetini de ortaya koymaktadır. Burada, Cenabı Hakk'ın insanlar arasındaki bağları kuvvetlendirmek için nikâhı bir düzenleyici vasıta kıldığına dair şer'î hükmü ortaya koyar.

¹¹² Abdulvahhâb Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 294-295.

¹¹³ (*Kur'ân-ı kerîm Meâli*, 2011, en-Nisâ 3/3)

¹¹⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212.

İslamiyet'in nikâhı önermesi, kişilerin yalnızca fiziki ihtiyaçlarını karşılamının ötesinde, aynı zamanda ahlaki ve manevi düzenin korunmasına hizmet etmesi içindir. Mehmed Efendi'nin bu açıklamasıyla, nikâhın toplum düzeni için bir vazife ve ibadet mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayede Müslümanlar, nikâh ile yalnızca kişisel bir hayat kurmakla kalmayıp ümmetin huzur ve ahlaki yapısının korunmasına da katkıda bulunmaktadırlar nikâhın helal olduğuna delalet ettiğini yazmaktadır.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, nikâh bahsinde denklik (kefâet) meselesine değinirken, kadın ile erkek arasındaki nesep denkliğinin şart olmadığını ifade eder. Bu hükmünü desteklemek üzere Hucurât Sûresi'nin "*Allah katında en hayırlınız, ondan en çok sakınanınızdır.*" ¹¹⁵ mealindeki âyet-i kerîmesini delil olarak zikreder. ¹¹⁶ Bu yaklaşım, İslam'da kişinin değeri ve evlilikteki önceliğın soyluluk veya aile bağlarından ziyade, iman ve takva gibi manevi hasletlere verildiğini gözler önüne sermektedir. Mehmed Efendi, âyetin zahir manasından hareketle nesep farkının, evliliğın sıhhatine veya devamına bir mâni teşkil etmeyeceğini, İslam'ın, insanları soy, zenginlik veya diğer dünyevi ayrıcalıklarla değil, Allah'a yakınlıkla ve dinî hassasiyetle değerli gördüğünü ifade eder.

Nikâh gibi mühim bir müessesede asıl kıymet, kişinin kalbindeki takva ve dine bağlılığıdır. Bu ifade İslam toplumunda sınıfsal ayrımların üstesinden gelinmesi gerektiğini ve evliliklerde huzur ve uyumun takva temeli üzerine kurulmasının daha hayırlı olacağına işaret etmektedir

Süt emme bahsinde, süt emen çocuğın kaç defa emmesi ile süt hısımlığının yani hürmetin sabit olacağı meselesini ele alan şârih, Hanefî mezhebinin deliline yer verir. Hanefilere göre, süt emmenin sayısına bakılmaksızın bu hısımlık bağı oluşmaktadır. Bu görüşü desteklemek için Nisâ sûresinin "*Sizi emziren anneleriniz (size haram kılındı).*" mealindeki 23. âyet-i kerîmesini delil olarak zikreder. ¹¹⁷ Bu âyetin, hısımlık için herhangi bir emme miktarı belirlemeden mutlak bir ifadeyle ve herhangi bir şekilde kayıtlanmadan süt anneliğini haram kıldığını işaret ettiğini belirtir.

Mevkûfâtî, âyetin mutlak ifadesinden yola çıkarak, burada "emzirme" fiilinin, az veya çok miktarda süt emme arasında bir fark gözetilmeden hürmetin

¹¹⁵ el-Hucurât 49/13.

¹¹⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/222.

¹¹⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/241.

sabit olduğuna işaret ettiğini açıklar. Hanefîlere göre, önemli olan süt emmenin gerçekleşmiş olmasıdır; bu durum, süt akrabaları bağına doğurur. Dolayısıyla, Hanefî fıkında süt emmenin miktarı değil, fiilin kendisi esas alınır. Mevkûfâtî'nin bu açıklaması, Hanefîlerin nasların lafzî delaletine bağlı kalarak, kesin hükümde mutlak olan ibareye dayanarak meseleye yaklaşımını göstermektedir. Böylece Mevkûfâtî, bu âyeti merkeze alarak süt emme yoluyla kurulan hısımlığın oluşması için bir sayıya gerek olmadığını ifade eder. Bu hüküm, İslam hukukunda hürmetin mutlak şartlarla sabit olduğuna dair Hanefî yaklaşımını yansıtmakta ve toplum ilişkilerinde bu hususun pratik bir kolaylık sağlamasını temin etmektedir

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, nesebin sübutu bahsine girerken hamileliğin en az süresinin altı ay olduğu hükmünü, iki âyet-i kerîmeye dayandırarak açıklamaktadır. Bu meselede, Ahkâf sûresinin on beşinci ayetinde yer alan "*Karnında taşıması ve sütten kesilmesi otuz aydır.*" ibaresini ve Bakara sûresinin iki yüz otuz üçüncü âyetindeki "*Emzirmeyi tamamlamak isteyen analar çocuklarını iki yıl emzirirler.*" hükmünü delil olarak getirir.¹¹⁸ Burada Mevkûfâtî, Ahkâf sûresindeki toplam otuz ay ifadesinin, hamilelik ve emzirme süresini birlikte belirttiğini, Bakara sûresindeki iki yıl (yirmi dört ay) süren emzirme müddeti çıkarıldığında, geriye altı aylık hamilelik süresinin kaldığını işaret etmektedir. Böylece, bu hesaplama, İslam fıkında nesebin sübutu konusunda temel bir delil olarak kabul edilmektedir.

Bu âyetlerin birlikte değerlendirilmesi, Mevkûfâtî'nin nazarında, şer'î hükmün dayanağını oluşturan sağlam bir mantığı bağ teşkil eder. Âyetlerin bu tarzda açıklanması, nesebin tespitinde İslam hukukunun akıl ve nakil birlikteliğine verdiği kıymeti ifade eder. Netice itibarıyla, bu hüküm, altı aydan kısa süren gebeliklerin nesebin sübutunda yeterli olmayacağı kanaatini pekiştirir ve aile hukukunda önemli bir yere sahip olan nesep meselelerine temel bir çerçeve çizer.

Çocuğun nafakası faslında babanın küçük çocuğun nafakasını tamamen üstlenmesi gerektiğini ifade eden ibareyi açıklayan Mevkûfâtî, İmam Ebû Hanîfe'den rivayet edilen, çocuğun nafakasının üçte ikisinin babaya, üçte birinin de anneye ait olduğu görüşünü de dile getirir. Bu görüş, Bakara sûresinin iki yüz otuz üçüncü âyetindeki, "*Vâris üzerine onun misli vardır.*"¹¹⁹ ifadesiyle desteklenmektedir. Bu kısım, miras bırakma hususunda çocuğun bakımının

¹¹⁸ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/282.

¹¹⁹ el-Bakara 2/233.

ebeveynler arasında paylaştırılabileceğine işaret eder gibi görünmektedir.¹²⁰ Ancak Mevkûfâtî, âyetin devamında gelen "*Onların yiyecek ve giyeceklerini sağlamak, çocuk kendisinden olan (babanın) borcudur.*"¹²¹ kısmının aslında zahirî manada esas alınması gerektiğini belirtir.¹²² Bu ifadede açıkça babanın, çocuğun geçimini üstlenme yükümlülüğüne vurgu yapılmaktadır. Böylece, Mevkûfâtî, babanın bu sorumluluğu başkasına yüklemeyen, tek başına yerine getirmesi gerektiği hükmünü teyit etmektedir. Bu açıklamada Mevkûfâtî, âyet-i kerîmenin geniş manasını ele alarak, babanın sorumluluğunu doğrudan üstlenmesi gerektiğini vurgular.

4.2.4.2. Hadisleri Delil Olarak Getirdiği İbareler

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, *Mültekâ şerhi* kitabında nikâh ve talâk bölümlerinde izlediği metot ile hadis-i şerifleri sıkça delil olarak sunmuş, bu şekilde okuyucunun meseleyi daha geniş bir çerçevede anlamasına yardımcı olmuştur. Meseleleri izah ederken kimi zaman "bizim için delil budur" diyerek hadis-i şerifleri delil olarak getirmiş, kimi zaman da "onlar için delil budur" diyerek karşı görüşü serdederken yine hadis-i şeriflere başvurmuştur. Bu yaklaşım, fıkıh tartışmalarında sadece bir görüşü savunmanın ötesinde, karşıt görüşlerin dayandığı delilleri de dikkate alarak daha detaylı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Şârih, bazı âlimlerin yaptığı gibi hadislerin tahric işine girip, isnâd ve sıhhat derecelerini vermeyip, o hadislerin temel kaynaklardaki yerlerini belirtmediği halde¹²³, hadislerin sebep-i vürûduna dair verdiği bilgiler, sadece metinlerin doğrudan manasına değil, hadislerin ortaya çıkışına da ışık tutmaktadır. Böylece Mevkûfâtî Mehmed Efendi, hadislerin kullanıldığı meselelerde, yalnızca hükmün dayandığı delili açıklamakla kalmamış; o delilin arka planını ve mesele üzerindeki tesirini de gözler önüne sermiştir. Bu yöntem, özellikle fikhî tartışmalarda daha sağlam bir temele dayanan delillerin tercih edilmesini sağlamakta ve okuyucunun farklı görüşleri daha iyi değerlendirmesine imkân tanımaktadır.

Mehmed Efendi'nin hadis-i şerifleri delil olarak sunma biçimi, klasik fıkıh usulünde delillerin nasıl kullanılacağına dair önemli bir örnek teşkil eder. Gerek "bizim için delil" gerekse "onlar için delil" ifadeleriyle, sadece kendi görüşünü

¹²⁰ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/289.

¹²¹ el-Bakara 2/233.

¹²² Abdulvahhâb Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, 295-296.

¹²³ Bu metodu kullanarak şerh yazan âlimler için bkz. Karadağ, "Bedruddin Aynî'nin 'El-Binâye Şerhu'l-Hidâye' Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu", 204.; Yıldız-Zhunissof, "Kıvâmüddin el-İtkânî'nin 'Gâyetü'l-beyân' Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot", 62.

destekleyen değil, aynı zamanda karşı tarafın dayandığı argümanları da ortaya koyan bir yaklaşım benimsemiştir. Bu, okuyucunun meseleleri daha geniş bir perspektifle değerlendirmesine olanak tanır ve tartışmanın çok yönlü olarak anlaşılmasını sağlar.

Mültekâ şerhindeki bu yaklaşım, fıkıh meselelerinin hem teorik hem de pratik boyutlarına ışık tutmaktadır. Hadislerin sebep-i vürûdunu izah etmesi, yalnızca zâhirî hükümlerle sınırlı kalmadan, o hükümlerin dayandığı esasları ve bu esasların arka planındaki hikmetleri de anlamamıza katkı sunar. Böylece Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin eseri, yalnızca bir fıkıh kitabı olarak değil, aynı zamanda hadis ve fıkıh arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Konuyla alakalı misal getirecek olursak:

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, nikâh kitabının başında, nikâha davet edici sebeplerin şer'î dayanaklarını açıklarken, özellikle hadis-i şeriflere vurgu yaparak konunun ehemmiyetini izah etmektedir. Burada, “*Nikâhlanın, çoğalın! Çünkü ben kıyamet günü ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim.*”¹²⁴ hadis-i şerifini zikrederek, nikâhın yalnızca şahsî bir karar değil, aynı zamanda ümmetin çoğalması ve İslam cemiyetinin güçlenmesi cihetinden de mühim bir emir olduğunu vurgular. Bununla birlikte, “*Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden yani ümmetimden değildir.*”¹²⁵ hadisini naklederek¹²⁶ nikâhın Peygamber Efendimiz'in sünneti olduğunu ve bu sünnetten uzaklaşmanın İslâmî kimlikten uzaklaşmak manasına geleceğini ifade eder.

Bu hadisler üzerinden Mehmed Efendi, nikâhın yalnızca beşerî bir ihtiyaç olmadığını, aynı zamanda dinî bir sorumluluk olarak değerlendirilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Hadis-i şeriflere başvurarak, İslâm'ın aile kurmaya verdiği kıymeti ve toplum nezdinde neslin devamlılığının teşvikini göstermekte, böylece nikâhın yalnızca şahsi olarak değil, ümmet açısından da anlamlı ve zaruri olduğunu belirtmektedir.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, muharremât bahsinde, zinadan hamile kalan bir kadınla nikâh akdi gerçekleşse dahi, doğum gerçekleşene kadar cinsel münasebette bulunmanın haram olduğunu ifade eder.¹²⁷ Bu hükmü desteklemek için Hazret-i

¹²⁴ Ebû Bekr 'Abdurrezzâk eş-Şan'ânî, *el-Muşannef*, thk. Hâbübu'r-Rahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî), 6/173.

¹²⁵ İbn Mâce, “Nikâh”, 9 (No. 1846).

¹²⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212.

¹²⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/217.

Peygamber'in “*Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ederse menisini başkasının tarlasına bırakmasın.*”¹²⁸ hadis-i şerifini delil olarak getirir ve bu hadisin, konuyu açıklamak için yeterli bir delil teşkil ettiğini ifade eder.

Bu hadis-i şerifin burada zikredilmesi, İslam hukukunda nesebin korunmasına verilen ehemmiyeti de gözler önüne sermektedir. Mehmed Efendi'nin bu hadisi delil olarak tercih etmesi, nikâhın sadece iki kimse arasında değil, aynı zamanda toplumsal değerler, neslin devamlılığı ve soy temizliği gibi mühim prensiplere göre düzenlendiğini hatırlatmaktadır.

Hadis-i şerifte geçen “*başkasının tarlası*” teşbihi, bir kadının rahmini önceki bir ilişkinin izleri taşır vaziyetteyken yeni bir ilişkiye girilmesinin sakıncalarına dikkat çeker. Mehmed Efendi, bu teşbihin, nesep karışıklığını önlemek, çocuğun biyolojik babasının kim olduğunun şüpheye düşmemesi gibi önemli bir hikmete işaret ettiğini belirtir. Buna istinaden, hamile kadınla doğum yapana kadar cinsel ilişkiye girilmemesi gerektiği hükmü, İslam hukukunun aile ve nesep hususundaki hassasiyetini açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Velâyet bahsinde Mehmed Efendi, bâkire bir kızıdan izinin alınma yöntemine dair bir ayrımı açıklamaktadır. İfadesinde, velinin bâkire kızıdan evlilik için izin istediğinde, kızın sükût etmesi, gülmesi ya da sessizce ağlamasının izne delalet ettiğini; ancak sesli bir şekilde ağlamasının bu izni vermediğine işaret olduğunu belirtir.¹²⁹ Mehmed Efendi, meseleyi Hazret-i Peygamber'in kızı Hazret-i Fâtıma'yı Hazret-i Ali ile evlendirme hadisesiyle delillendirir. Peygamber Efendimiz, Hazret-i Fâtıma'ya “*Muhakkak ki Ali senden bahsediyor.*”¹³⁰ şeklinde bir ifade kullanarak evlenme arzusunu ima etmiş ve Fatıma validemizden izin istemiştir. Hazret-i Fatıma'nın bu durumda sükût etmesi, iznini işaret etmiş ve Hazret-i Peygamber, bu muvafakati dikkate alarak onları evlendirmiştir.

Mehmed Efendi, burada bâkirenin izni hususunda sükûtun yeterli kabul edilmesini, Peygamber Efendimiz'in tatbikatıyla kuvvetlendirmiştir. Bu meselede sükût, gülme veya sessiz ağlama gibi tepkiler, kızın velisine doğrudan bir itiraz veya olumsuz bir beyan getirmemesi sebebiyle evlenme arzusuna muvafakat olarak değerlendirilir. Ancak sesli ağlamanın izinsizlik anlamına geldiği belirtilir ki, bu da

¹²⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Nikâh”, 44 (No. 2158).

¹²⁹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/220.

¹³⁰ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sabit, *Müsnedü ebi Hanîfe rivâyetü'l-Haskefi*, thk. Abdurrahman Hasan Mahmud (Mısır: y.y., t.y.), 34 (No. 7).

İslam hukukunun, kadının rızasına verdiği önemi ve onun izninin zımnî de olsa anlaşılmasını gözettiğini gösterir.

Bu detaylı anlatım, evlilikte rızanın mahiyetini ve toplumsal âdâbın önemini vurgulamakta, aynı zamanda aile içindeki mahremiyetin, sevgi ve saygı çerçevesinde velâyetle birleşerek aile kurumunu güçlendirdiğini hatırlatmaktadır

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, mehir miktarının asgari sınırını belirlerken, bu hususta şer'î bir kaideyi netleştirmek maksadıyla asgari miktarı on dirhem olarak ifade etmektedir. Bu hükmü izah ederken, dayanak olarak Peygamber Efendimiz'den gelen “*On dirhemden az mehir yoktur.*”¹³¹ hadisini zikretmektedir.¹³² Bu hüküm, toplumda kadının hakkını gözetmek ve evlilik müessesesini ciddi bir temele oturtmak amacını taşır.

Mehmed Efendi, bu kaideyi aktarırken, mehrin müminler arasında bir sorumluluk ve ciddiyetle ele alınması gerektiğini vurgular. En az on dirhem olarak tayin edilen miktar, mehri sembolik bir hediye olmaktan ziyade kadının gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir teminat olarak kabul etmektedir. Ayrıca, böyle bir sınır, toplumda mehir miktarının adil bir ölçüde kalmasını sağlayarak hem ailelerin yükünü hafifletir hem de evliliğin huzur ve güven çerçevesinde gerçekleşmesini temin eder.

Mevkûfâtî'nin, hadisi bu noktada delil olarak zikretmesi, mehir konusunda İslam hukukunda belirli sınırların yer aldığını ve bunun hafife alınmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, talâk bahsinin girişinde talâkı, asıl itibarıyla hoş karşılanmayan bir eylem olarak görüp, bu görüşünü Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*Allah katında en sevilmeyen helal, talâktır.*”¹³³ hadisiyle desteklemektedir. Bu hadis, İslam toplumunda evlilik birliğinin korunmasının ne derece önemli olduğunu vurgularken, talâkın zaruret olmadıkça tercih edilmemesi gereken bir yol olduğunu belirtir.

Ancak Mevkûfâtî, talâkın her ne kadar sevilmeyen bir fiil olarak kabul edilse de belirli durumlar altında meşru bir çözüm yolu olarak düşünülebileceğini

¹³¹ Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Ebû Mu'az Tarık b. Avzillâh b. Muhammed, Ebu'l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Daru'l-Hirmîn, 1415), 1/6.

¹³² Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/226.

¹³³ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Talâk” 1 (No. 2018).; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 4, (No. 2178).

ifade eder.¹³⁴ Burada, evlilikte tarafların anlaşmazlıkları veya aralarındaki temel farklılıklar gibi durumlar, talâkın zarurî hâle gelmesini meşru kılmaktadır. Eşler arasında huzur ve ahenk kalmamışsa, İslam hukuku bu durumda talâkı geçerli bir çözüm olarak kabul eder. Mevkûfâtî, talâkın meşruiyetini, evlilikten beklenen mutluluğun sağlanamadığı durumlarda bir nevi son çare olarak değerlendirir ve bunun da İslam hukukunun esneklik prensibine uygun düştüğünü belirtir.

Nafaka babında kadının nafakasının yeterli bir şekilde tayin edilmesi gerektiği izah edilirken, Ebû Süfyan'ın hanımı Hind'in Hazret-i Peygamber'e başvurarak eşinin nafaka noktasında eksik davranmasını dile getirdiği hâdiseyi örnek olarak ele alır. Hind, kocası Ebû Süfyan'ın kendisine ve çocuklarına gerekli olan nafakayı vermediğinden şikâyet etmek üzere Hazret-i Peygamber'e başvurmuştu. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber, Hind'e şu cevabı vermiştir: "*Onun (kocanın) malından kendine ve çocuğuna maruf (iyiliğe uygun) ölçüde al.*"¹³⁵ Bu hadis, nafakanın belirli bir ölçüye dayanarak verileceğini ve bu ölçünün toplumun genelinde kabul gören iyilik (maruf) çerçevesinde olması gerektiğini gösterir.¹³⁶

Mevkûfâtî, bu hadisle kadının nafakasının, sadece kocasının maddi gücüne değil, aynı zamanda kadının haklarına, ona ve çocuklarına olan sorumluluklarına da dayandırıldığını açıklamaktadır. Hazret-i Peygamber'in verdiği bu öğüt, kadının kendi haklarını ve çocuklarının hakkını güvence altına almak amacıyla yapılmış bir yönlendirmedir. Bu hadise dayanarak, nafakanın miktarının belirlenmesinde kocanın mal varlığı dikkate alınmalıdır.

Nafaka konusu, İslam hukukunda, sadece bir ekonomik yükümlülük değil, aynı zamanda eşler arasındaki hakların, sorumlulukların ve karşılıklı saygının bir gereği olarak ele alınır. Peygamber Efendimiz 'in "*maruf ölçüde*" ifadesi, sosyal bir ölçü olarak kabul edilebilecek bir düzeni işaret eder. Buradaki "maruf" terimi, toplumda genel olarak kabul gören, aşırıya kaçmayan ve adaletli bir davranış biçimini ifade eder. Mevkûfâtî, bu çerçevede nafakanın, kadının ihtiyacına uygun, onun onurunu zedelemeyecek ve toplumun adaletiyle örtüşen bir şekilde

¹³⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/244.

¹³⁵ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâşır (b.y.: Dâru Tavk en-Necât, 1422/2001), "Nafakât", 14, (No. 5370).; Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc Muslim, *Şâhîh*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsi'l-'Arabî), "Akdiye", 1714.

¹³⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/282.

belirlenmesi gerektiğini belirtir. Bununla birlikte, bu hadisın ışığında, nafaka ile ilgili uygulamaların bireysel farklılıklar göz önüne alınarak yapılması gerektiği de anlaşılmaktadır. Her ailenin ekonomik durumu farklı olabileceği gibi, kadının ve çocuklarının ihtiyaçları da değişebilir.

4.2.5 Muhâlif Görüşlere Yer Vermesi

Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin Mültekâ tercüme ve şerhinde, Hanefî mezhebine mensup âlimlerin metodu takip edilerek¹³⁷ mezhep içi ve mezhep dışı görüşlerin zikredilmesi, eserin fikhî derinliğine işaret eder. Nikâh ve talâk bahislerinde sadece Hanefî mezhebi içerisindeki farklı yaklaşımlarla yetinmeyip, diğer mezheplerin, özellikle de Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerine yer verilmesi, mukaren fikhın, yani karşılaştırmalı fıkıh anlayışının burada ne kadar belirgin olduğunu gösterir. Mehmed Efendi, zaman zaman "Hanefîlerin delili şudur" veya "Şâfiî'lerin delili şudur" gibi genel ifadeler kullanırken, bazen de "İmam Şâfiî'nin delili budur" ya da "İmam Mâlik'in delili şudur" diyerek müçtehit imamların delillerine detaylıca değinir. Bu metot, eserin şerh üslubunu daha da zenginleştirir ve okura meseleleri farklı açılardan değerlendirme fırsatı sunar.

Nikâh ve talâk konularının aile hukuku açısından önemi göz önüne alındığında, bu tür bir mukayesenin yapılması, fikhî hükümlerin dayandığı hikmetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Mehmed Efendi'nin şerhinde yer verdiği bu farklı görüşler, eseri sadece bilgi aktaran bir metin olmaktan öteye taşıyarak, okuyucuyu farklı mezheplerin usul ve furû yaklaşımlarını anlama noktasında teşvik eder. Aslında, farklı mezheplerin delillerine yer vermek, o dönemdeki fikhî tartışmaların çeşitliliğini de gözler önüne serer.

Mehmed Efendi'nin şerhinde bu şekilde mezhep içi ve dışı görüşlerin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması, onun diğer mezheplerin görüşlerine hâkim olduğunu gösterir. Yani, sadece Hanefî mezhebinin delillerini sunmakla kalmaz, Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri gibi diğer mezheplerin delillerini de getirerek daha geniş bir çerçeve sunar. Bu, özellikle nikâh ve talâk gibi meselelerde delillerin hem Kur'an ve Sünnet açısından hem de farklı fıkıh usulü yöntemleri çerçevesinde değerlendirilmesine imkân tanır.

¹³⁷ Yavuz, "Ekmeleddin Bâbertî'nin 'el-İnâye ale'l-hidâye' adlı eseri", 477.; Yıldız-Zhunissoy, "Kıvâmüddin el-İtkânî'nin 'Gâyetü'l-beyân' Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot", 67 vd.

Mevkūfâtî Mehmed Efendi'nin, karşılaştırmalı fıkıh üslubuyla diğer mezheplerin görüşlerine de yer vererek İslam hukukunun dinamik yapısını ortaya koyması, eserin ilmî değerini artırır. Farklı mezheplerin delillerinin mukayeseli bir biçimde sunulması, eserin fikhî meseleleri sadece Hanefî mezhebine has bir perspektiften değil, daha geniş bir çerçeveden ele aldığını gösterir. Nitekim bu tür mukayeseli yaklaşımlar, meselelerin daha da derinlemesine anlaşılmasına vesile olur.

Mevkūfâtî Mehmed Efendi'nin bu mukaren fıkıh yaklaşımı, Mültekâ'nın sadece bir şerh kitabı olmasının ötesine geçerek, mezhepler arası tartışmaların yaşandığı bir kitap hâline gelmesine vesile olmuştur. Nikâh ve talâk bahislerinde delillerin mukayeseli bir şekilde sunulması, farklı görüşlerin daha iyi anlaşılmasına imkân tanıyarak eserin değerini daha arttırmıştır.

4.2.6 Mezhep İçi Görüşler

Burada verilecek olan görüşler Hanefî mezhebinin imamları olan İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer'in (ö. 158/775) arasındaki görüşler olacaktır.¹³⁸ Şârih burada genellikle ana metinde isimleri direkt olarak veya zamirlerle zikredilen âlimlerin görüşlerini verip daha sonra Hanefî mezhebine mensup diğer âlimlerin o konu ile alakalı bir görüşü varsa onu zikreder. Şunu da ifade etmek gerekir ki buradaki görüşler genellikle İmam Ebû Hanîfe ile İmâmeyn arasındaki ihtilafları kapsar. Ancak yeri geldiği zaman İmâmeyn'in ve İmam Züfer'in birbirlerine karşıt olan görüşleri zikredilecektir. Verilecek olan misaller herhangi bir sıra gözetilmeden, şerhin sayfalarına göre verilecektir. Bu mevzu ile alakalı misal çok olmasına rağmen biz birkaç misal vermekle yetineceğiz:

Nikâh kitabının sonunda bir Müslümanın iki zimmî yani gayr-i müslim şahitliğinde bir zimmî kadını nikâh etmesi meselesini anlatırken bunun İmam Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre caiz olduğunu, İmam Muhammed'e göre ise caiz olmadığını ifade eder. Daha sonra İmam Züfer'in de caiz görmediğini ifade eder.¹³⁹ Mevkufâtî Mehmed Efendi'nin izah ettiği bu mesele, Hanefî mezhebi içindeki önemli bir ihtilafa işaret etmektedir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yûsuf'a göre, zimmî bir kadının nikâhı, zimmî şahitler eşliğinde caiz görülmüştür. Bu görüş,

¹³⁸ Aynı tarzı benimseyen başka bir alim hakkında bkz. Yıldız-Zhunissof, "Kivâmüddin el-İtkânî'nin 'Gâyetü'l-beyân' Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot", 66.

¹³⁹ Mevkūfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/214.

zimmî statüsündeki kişilerin, İslam toplumunun parçası olarak, belirli hukuki haklara sahip olmaları esasına dayanır. Zimmî, İslam devletine vergi ödeyen, fakat Müslüman olmayan kişidir.¹⁴⁰ Dolayısıyla, şahitlikleri kabul edilebilir bir hukuki geçerliliğe sahiptir. Öte yandan İmam Muhammed bu şahitliği kabul etmemektedir. Ona göre, zimmî kişilerin şahitliği, İslam hukukunun şahitlik anlayışıyla tam uyumlu değildir. İmam Muhammed'in görüşü, şahitliğin geçerliliğinin, sadece dinî veya itikadi olarak Müslümanlarla sınırlı olmasını savunur. Bu durum, itikadi güvenin, şahitliğin temelinde yattığına dair bir vurgu yapar. İmam Muhammed, İslam'a bağlılık noktasında daha katı bir yaklaşım sergileyerek, zimmî kişilerin şahitliğinin geçerliliğini reddeder. Son olarak, İmam Züfer'in de İmam Muhammed'le aynı görüşü paylaştığı ifade edilir. Züfer'in, İmam Muhammed'e yakın bir tutum sergilemesi, onun bu mevzuda hukuki prensipleri daha katı bir şekilde uyguladığını gösterir. İmam Züfer'in şahitlik meselesinde ihtiyatlı ve dikkatli bir yaklaşım benimsemesi, onun şer'î kuralların titizlikle uygulanması gerektiği yönündeki görüşünü yansıtır. Züfer, şahitliğin kabul edilebilmesi için, şahitlerin itikadi doğruluğunu ve dinî bağlılıklarını esas alır. Bu farklı görüşlerin ortaya konması, Hanefî mezhebinin fikhî dinamiğini anlamak açısından önemlidir.

Velâyet ve küfüv babında “*Veli bâkire kızıdan izin isterse kız da susar veya güler veya sessiz ağırsa izin sayılır ancak sesli ağırsa istemediği anlaşılır.*” ibaresini açıklarken Hazret-i Fâtıma'nın Hazret-i Ali ile evlendirilmesi hadisini zikredip meseleyi açıklar ve “*Ağlama Ebû Yûsuf'a göre rızadır, İmam Muhammed'e göre rıza değildir.*” der.¹⁴¹ Velâyet ve küfüv meselesinde, bâkire bir kızın evlendirilmesi için izni, mezhebin önemli imamlarının farklı yorumlarına göre ele alınır. Şöyle ki, veli, bâkire kızını evlendirmek istediğinde kızın bu izdivaca rıza göstermesi gerekir. Mevkûfâtî, burada kızın susmasının veya tebessüm etmesinin rıza olarak kabul edildiğini, ancak sesli ağlamasının ise rızasızın olmadığına yorumlandığını ifade eder. Bu durumu açıklarken Hazret-i Peygamber'in kızı Hazret-i Fatıma'yı Hazret-i Ali ile evlendirmesi hadisesini örnek gösterir. Rivayete göre, evlilik teklifi geldiğinde Hazret-i Fatıma sükût etmiş, bu da rıza olarak anlaşılmıştır. Bu örnek, kızın susmasının nikâh izni olarak kabul edilmesine önemli bir delil teşkil eder.

¹⁴⁰ Ahmet Yaman, “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/434.

¹⁴¹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/220.

Burada İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi mezhebin mühim imamaları arasında görüş ayrılığı vardır ki, Mevkûfâtî bu farklılıklara işaret eder. İmam Ebû Yûsuf'a göre kızın sessizce ağlaması dahi rıza olarak değerlendirilebilir. Ona göre, ağlamak her zaman rızasının olmadığı anlamına gelmez; zira bazı durumlarda, kişinin duygusal yoğunluğu veya çekingenliğinin bir ifadesi olabilir. Bu yüzden, sessizce ağlamak İmam Ebû Yûsuf nezdinde rızanın bir işareti olarak değerlendirilebilir. İmam Muhammed ise bu konuda daha net bir duruş sergiler ve kızın sessiz bile olsa ağlamasını rızasızlık olarak kabul eder. Ona göre, kızın ağlaması, evliliğe karşı bir hoşnutsuzluk gösterir ve bu durumda velinin izni geçerli sayılmaz.

Velâyet babında bekâreti izale olan kadının bâkir sayılıp sayılmaması mevzusunda bir kızın eğer sıçramak ile veya çok hayız görmekle veya yaralanması ile veya çok oturmakla bekâreti izale olursa bâkiredir ve bâkireye uygulanan hükümler ona uygulanır. Ancak gizli zina (istimna) ile zail olursa İmam Ebû Hanîfe'ye göre bâkireye uygulanan hükümler bu kadına uygulanır. Ancak İmâmeyn yani İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed bu “Kadına dul kadına uygulanan hükümler uygulanır.” der.¹⁴² Bu ibarede, velâyet bahsinde bekâretin zail olması durumunda kadının bâkire addedilip edilmeyeceği hususunda mezhep içi farklı kaviller yer almaktadır. Şöyle ki, bir kız çocuğunun bekâreti, sıçramak, fazla hayız görmek, yaralanma yahut uzun müddet oturma gibi tabii veya ârizî sebeplerle zail olursa, bu durum onun bâkire sayılmasına engel teşkil etmez. Bu tür hâllerde, ona bâkireye uygulanan hükümler tatbik olunur; yani velisinin izni aranır ve bâkireye has ahkâm kendisine uygulanır. Bu, kadının iradesi dışında gerçekleşen durumlar için geçerlidir ve onun iffetini etkilemediği kabul edilir.

Lâkin bekâretin, zina veya istimna gibi haram yollarla izale olması hâlinde mezhep imamaları arasında ihtilaf vuku bulmuştur. İmam Ebû Hanîfe, böyle bir kadına bâkire hükümlerinin tatbik edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, bu kadının velâyet bahsindeki statüsü, bâkire ile aynı addedilir. Ancak İmâmeyn olarak bilinen İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, böyle bir durumda kadının dul sayılması ve dolayısıyla ona dul hükümlerinin uygulanması gerektiğini ileri sürerler. İmâmeyn'e göre, bekâretin haram yolla zail olması, kadının velâyet ve

¹⁴² Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/220.

izdivaç hususundaki durumunu değiştirir; dolayısıyla ona, dul bir kadın muamelesi yapılması icap eder.

Mevkûfâtî'nin bu meselenin ihtilaflı kısımlarını tafsilatlı bir şekilde zikretmesi, Hanefî mezhebi içindeki esneklik ve içtihat zenginliğini gösterir. Burada, İmam Ebû Hanîfe'nin daha müsamahakâr bir yaklaşımı tercih ettiği, İmâmeyn'in ise daha sıkı bir içtihadı dayandığı anlaşılmaktadır. Bu gibi ihtilaflı bahislerde, mezhebin ferdî hâlleri ve iradeye dayalı olmayan durumları dikkate alan bir yaklaşım benimsediği, her bir imamın farklı şartları göz önünde bulundurarak hüküm verdiği görülür. Bu mesele, Hanefî mezhebinin şer'i hükümlerde geniş bir perspektif sunduğunu göstermesi bakımından ehemmiyetlidir

4.2.7 Diğer Mezheplerin Görüşleri

Burada zikredilecek olan ibarelerde daha çok İmam Şâfiî'ye (ö.204/820) ait kaviller zikredilecektir. Ancak yeri geldikçe İmam Mâlik'e ait görüşlerden de bahsedilecektir.

Nikâh kitabına başlarken nikâh ile alakalı giriş bilgileri verilirken nikâh ile iştigal etmek mi yoksa nafîle ile iştigal etmek mi daha faydalıdır meselesi Hanefîler ve Şâfiî'ler arasında ihtilaflıdır. Burada her ikisinin kavillerini delilleri ile zikreder. Hanefîler nikâhlanıp, evlenmek nafîle ile iştigal etmekten daha sevaptır derler. Ancak Şâfiî'ler nafîle ile iştigal etmek evlenmekten daha efdaldır derler.¹⁴³ Bu meselede, Mevkûfâtî Mehmed Efendi, nikâhın hükmünü açıklarken Hanefî ve Şâfiî mezheplerindeki ihtilaflı görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele alır ve her iki mezhebin görüşlerinin dayandığı delilleri zikreder. Hanefî ve Şâfiî mezhepleri, evliliğin mi yoksa nafîle ibadetlerin mi daha faziletli olduğu konusunda iki farklı görüş sunmaktadır. Hanefîlere göre, kişinin evlenmesi, nafîle ibadetlerle meşgul olmaktan daha sevaptır. Bu görüş, evliliğin bir nevi ibadet addedilmesi anlayışına dayanır. Hanefîler, evlilik müessesesinin sosyal düzeni sağladığını, neslin devamını güvence altına aldığını ve kişinin harama yönelmesini engellediğini savunurlar. Bu bakış açısına göre, kişi hem Allah'ın emirlerinden birini yerine getirir hem de bir ibadet sevabı kazanır.

Hanefî âlimleri, bu yaklaşımı desteklemek için âyet ve hadislerden deliller getirirler. Mesela, evlenip çocuk sahibi olmanın Allah Resûlü'nün sünneti olduğuna işaret ederek, “Evleniniz ve çoğalınız; zira ben kıyamet gününde

¹⁴³ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212.

ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim''¹⁴⁴ hadisini delil olarak sunarlar. Ayrıca, Allah'ın insanı fitri bir yaratılışla yarattığını, evlenmenin bu fitrata uygun bir davranış olduğunu ve bu sebeple evliliğin kişinin hem kendisi hem de toplum için daha yararlı olduğunu belirtirler. Hanefilere göre evlenmek, kulun hem şahsi olarak günahlardan korunmasını sağlar hem de helal dairesinde bir aile kurarak İslam toplumuna katkıda bulunmasına vesile olur. Bu nedenle, nafile ibadetlere nazaran evliliğin daha üstün ve sevaplı bir fiil olduğunu ileri sürerler.

Öte yandan, Şâfiî mezhebi, nafile ibadetlerle meşgul olmanın evlenmekten daha efdal olduğunu savunur. Şâfiî âlimleri, kulun Allahü Teâlâ'ya yönelişi ve ruhî tekâmülü üzerinde yoğunlaşır ve şahsın manevi gelişiminin, evlilik gibi dünyevi bir sorumluluğa nazaran öncelikli olduğunu düşünürler. Şâfiî'lere göre, nafile ibadetler, kişinin manevi olarak Allah'a yaklaşmasına daha fazla katkı sağlar ve kişinin kendisini dünyevi meşgalelerden arındırarak Allahu Te'âlâ'ya daha yoğun bir ibadet yapmasına imkân tanır. Onlar, bireyin ruhunu nafile ibadetlerle terbiye ederek Allah'a olan sevgisini ve yakınlığını artırabileceğini ifade ederler. Bu çerçevede, Şâfiî mezhebi, kişinin evlilik gibi dünyevi işlerle meşgul olmaktansa, nafile ibadetlerle manevi bir arınma ve yükselme yolunu tercih etmesinin daha faziletli olduğunu belirtir.

Bu ihtilafli mesele, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ibadet ve toplumsal görevler konusunda farklı yaklaşımlarını yansıtır. Hanefî mezhebi, ibadetin yalnızca şahsi değil, aynı zamanda cemiyet boyutunu da göz önünde bulundurarak evliliği teşvik eder. Hanefilere göre evlilik, sadece kişinin bireysel tatminini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda toplumu bir arada tutan bir yapıdır ve Müslüman cemiyetin sağlam bir şekilde ayakta kalmasını sağlar. Şâfiî mezhebi ise bireyin Allah ile olan ilişkisine odaklanır ve kişinin dünyevi sorumluluklardan mümkün olduğunca uzak kalıp Allah'a yönelmesinin daha üstün olduğunu savunur. Böylece bu görüş ayrılığı, mezheplerin farklı önceliklere dayanan içtihatlarının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Hanefîler toplumsal yapıya ve insanın fitri yönüne vurgu yaparken, Şâfiî'ler daha çok kişinin ruhî arınmasına ve Allah ile olan münasebetine önem verirler.

Başka bir örnek de evlenilmesi yasak olanlar babında kölenin evlenebileceği kadın sayısı mevzusudur. Bu konu izah edilirken Mültekâ metninde Hanefî

¹⁴⁴ 'Abdurrezzâk eş-Şan'ânî, *el-Muşannef*, 6/173.

âlimlerine göre kölenin iki kişi ile evlenebileceği ifade edilmektedir.¹⁴⁵ Ancak daha sonra Mevkûfâtî Mehmed Efendi İmam Mâlik'in kavlini zikrederek ona göre “*Köle de hür gibi dört kadınla evlenebilir.*” diye aktarmaktadır.¹⁴⁶ Mevkûfâtî Mehmed Efendi, sadece Hanefî mezhebinin görüşleriyle iktifa etmeyip, diğer mezheplerin kavillerini de zikretmesi şerhin mukayeseli bir fıkıh kitabı hüviyetine bürünmesini sağlamakta ve ilmî derinliğini artırmaktadır. Mevkûfâtî'nin, böylece sadece Hanefî mezhebinin değil, diğer mezheplerin fikhî bakış açılarını da mülahaza ederek şerhine dâhil etmesinin ardındaki illet, okuyucunun meseleleri daha kapsamlı bir nazarla değerlendirebilmesini sağlamaktır. Zira Mevkûfâtî, bir meselede sadece tek bir mezhebin kavliyle yetinmenin, meselelerin hikmetine ve inceliklerine dair bir eksiklik meydana getirebileceği kanaati bunu yapmasına sebep olmuş olabilir. Bu sebeple, farklı mezheplerin görüşlerini zikretmek sûretiyle, okuyucuya ilmî zenginlik katmayı ve ona geniş bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu tavır, yalnızca Hanefî mezhebine bağlı olanların değil, genel olarak fıkıh ilmi ile meşgul olan kimselerin de eseri okuyarak fikhî meseleleri daha derinlemesine anlamalarını kolaylaştırır. Farklı mezheplerin görüşlerinin mukayeseli bir şekilde sunulması, meselelerin dayandığı illet ve delillerin daha iyi idrak edilmesine vesile olur. Mevkûfâtî Mehmed Efendi, bu sûretle fikhî meselelerde mezheplerin farklı içtihatlarını bir arada göstererek, İslam hukukunun geniş içtihat zenginliğini sunar.

Mevkûfâtî'nin İmam Mâlik'in kavline yer vermesi, fıkıhta tek bir mezheple sınırlı kalmadan, çeşitli görüşlere vakıf olmanın ilmi olgunluğu teşvik edeceği kanaatindendir. Mezhepler arası bu tür mukayeselere yer vermekle, meselelerin yalnızca bir mezhebe has kalmayıp farklı illetlerle nasıl geniş bir çerçeveye oturduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Süt kardeşliği konusunun başında Hanefî mezhebine göre süt kardeşliğinin hasıl olmasının şartları çocuğun belli bir vakitte, kadının göğsünden emmesidir. Yani tek defa emse ve doymasa bile süt kardeşlik hasıl olur. Mevkûfâtî burada İmam Şâfiî'nin kavlini zikreder ve ona göre süt kardeşliğinin hasıl olması için çocuğun en az beş defa emmesi gereklidir. Bunun da sebebi Hazret-i Peygamber'den gelen bir hadistir diyerek “*Bir ve iki defa emmek hürmet ifade etmez. Bir ve iki defa emzirmek de hürmet ifade etmez.*”¹⁴⁷ hadisini zikreder. Ancak

¹⁴⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/217.

¹⁴⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/217.

¹⁴⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Radâ”, 1450.

Hanefîlerin delili olan Nisâ Sûresi yirmi üçüncü âyetinin mutlak olarak zikredildiğini, burada az veya çok süt emmenin belirtilmediğini ve haber-i vâhid ile ziyade ale'n-nan¹⁴⁸ yapılamayacağını ifade ederek Hanefîlerin kavlinin daha kuvvetli olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁹ Hanefî mezhebine göre süt kardeşliğinin oluşması için, çocuğun kadının göğsünden belli bir vakitte emmesi yeterlidir. Önemli olan, çocuğun kaç defa emdiği değil, sadece emmesidir; hatta bu emişin çocuğun doyup doymaması da önemli değildir. Hanefîler, bu hükmü desteklemek için Nisâ Sûresi'nin yirmi üçüncü âyetini delil olarak sunarlar ve burada süt emmenin miktarına dair herhangi bir kısıtlama olmadığını ifade ederler.

Mevkûfâtî, Şâfiî mezhebine göre ise süt kardeşliğinin hasıl olması için çocuğun en az beş defa emmesi gerektiğini ifade etmektedir. İmam Şâfiî'nin bu görüşü, Hazret-i Peygamber'den rivayet edilen bir hadisle temellendirilir. Hadiste, "Bir ve iki defa emmek hürmet ifade etmez" şeklinde belirtilen kısıtlamalar, Şâfiî mezhebinin süt kardeşliği konusundaki yaklaşımını açıklar. İmam Şâfiî, bu hadisi esas alarak, süt kardeşliğinin yalnızca beş defa emme ile mümkün olacağı kanaatindedir.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, burada Şâfiî mezhebinin görüşünü aktarırken, Hanefî mezhebinin görüşünü savunmak amacıyla Nisâ Sûresi'nin yirmi üçüncü âyetinin mutlak olarak zikredildiğini beyan eder. Bu âyet, az ya da çok süt emmenin belirtilmediği ve dolayısıyla herhangi bir sayısal sınırlama getirilmediği için, Hanefî mezhebinin görüşünü destekler. Mevkûfâtî, bu noktada haber-i vâhid ile ziyade ale'n-nas yapılamayacağını ifade ederek, Hanefî mezhebinin daha kuvvetli olduğunu savunur. Çünkü, Hanefî mezhebi, delil olarak sunduğu âyet-i kerîme ve hadis-i şerifle daha kapsamlı bir hüküm koymakta ve mezhepler arasındaki bu farklılıkların bir ilmî çerçeve içinde değerlendirilmesini sağlamaktadır.

4.2.8 Mukadder Suale Cevap Şeklindeki Açıklamaları

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, *Mültekâ Şerhi*'nde İslâm hukukuna dair önemli meseleleri ele alırken, yalnızca metni açıklamakla kalmaz, aynı zamanda

¹⁴⁸ Nas üzerine ziyade deyimi, bir nassın içerdiği anlama, başka bir delile dayanarak ilk nassın ortaya koymadığı (veya onda doğrudan yer almayan) bir şey (anlam, hüküm) eklemek anlamında kullanılmaktadır. Nas üzerine ziyade, mahiyeti itibarıyla mümkün olan ve kabul gören bir durumdur. Bu ekleme işini Hanefîler nesih; diğer ekoller ise genel olarak beyan saymış, yerine göre de tahsis, tevil, takyit olarak isimlendirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016), 292.

¹⁴⁹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/241.

okuyucunun zihninde belirebilecek soruları da önceden tahmin ederek, bunlara kendi içinde cevaplar verir. Bu, klasik İslam ilimlerinde 'mukadder sual' olarak bilinen ve özellikle zorlayıcı meselelerde farklı ihtimalleri tartışarak çözüme ulaşma yöntemidir. Bu yöntemi diğer âlimlerin kitaplarında da görmek mümkündür.¹⁵⁰ Mehmed Efendi, bu yöntemi kullanarak hem muhtemel itirazları bertaraf etmekte hem de okuyucuyu metin üzerine daha derin bir tefekkür sürecine çekmektedir.

Bu bölümde, Mehmed Efendi'nin özellikle nikâh ve talâk konularına dair yaptığı bu sorgulamalar ve verdiği cevaplar üzerinde durulacaktır. Onun şerhinde, bir meseleye dair farklı görüşleri serdederken kendisine yönelttiği sorularla bu meseleleri daha da netleştirme çabası dikkat çekicidir. Mukadder sualler, eserin sadece bir hukuk metni olmaktan öte, eğitici bir rehber olarak işlev görmesini sağlar. Bu yöntemin, meselenin daha iyi anlaşılmasına tesir etmesinin yanı sıra, Mehmed Efendi'nin kendine has fikir yapısını ve derin bilgisini yansıttığı da görülmektedir.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi mukadder sualleri sunarken bazen doğrudan olarak soruyu sorar, bazen de “*denilirse ki*” diye bir ifade kullanarak, ardından da cevabını vererek meseleyi izaha çalışır.¹⁵¹

İşte burada, nikâh ve talâk meselelerinde Mehmed Efendi'nin sorduğu sorular ve bu sorulara verdiği cevaplar incelenecek, fikhî çözümleme süreci adım adım takip edilecektir.

Mehir meselesi, İslam hukuku çerçevesinde nikâh akdinin önemli bir parçasıdır, ancak Mevkûfâtî, nikâhın sıhhati konusunda mehrin şart olup olmadığına dair önemli bir noktayı gündeme getirmektedir. Kitabında, mehir zikredilmeksizin ya da mehir vermemek üzere kıyılan nikâhın geçerli olduğunu ve bu konuda hiçbir âlim tarafından nikâhın geçersiz olduğuna dair bir hüküm verilmediğini ifade etmektedir. Bu açıklama, nikâhın sıhhati için mehrin kesinlikle gerekli olmadığına dair bir delil sunmaktadır.

Bu meseleyle ilgili olarak Mevkûfâtî, mukadder sual şeklinde şu soruyu yöneltir: "Eğer bir kimse, 'Mehrin zikri olmadan nikâh sahih olmamalıdır, çünkü mehrin hükmü evlilik gerçekleştikten sonra vâciptir ve bu da alışverişteki semene benzer, dolayısıyla alışverişte semen zikredilmeden akit yapılırsa o akit bâtıl olur'

¹⁵⁰ Yavuz, “Ekmeleddin Bâbertî'nin ‘el-’Înâye ale'l-hidâye’ adlı eseri”, 476.

¹⁵¹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/233.

dese, ne cevap verilir?" Bu soruya verilen cevap, Mevkûfâtî'nin görüşünü ve nikâhın sıhhatiyle ilgili önemli bir detayı açıklar.

Cevapta, Mevkûfâtî, mehrin vücubiyetinin yani mehir vermenin bir zorunluluk olmasının, nikâhın sıhhati için gerekli olmadığını belirtir. Nikâhın sıhhati, mehrin olup olmamasına bağlı değildir. Mehir, bir sıhhat şartı değil, nikâhın şerefine, yani mehirle yapılan sözleşmenin kıymetine binaen belirlenmiş bir hükümdür. Yani, mehrin vâcib sayılması, nikâhın sıhhatiyle doğrudan bir ilişkiye sahip değildir. Bu bakımdan, nikâhın sıhhati için mehrin zikrine ihtiyaç olmadığı ifade edilmektedir.¹⁵²

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, karı ile kocanın mehir hususundaki ihtilafına dair önemli bir açıklama yapmaktadır. Bu mesele, özellikle nikâh akdinin temel unsurlarından biri olan mehrin, karı ve koca arasında bir anlaşmazlık durumunda nasıl çözüleceğini ele alır. Mevkûfâtî, metinde geçen "*Eğer karı ile koca mehir hakkında ihtilaf etseler, mehr-i misil de kadının söylediği miktarın aynısı veya daha fazla ise, yemin ile beraber kadının sözü kabul edilir.*"¹⁵³ ifadesini açıklarken, burada yeminin mehirle alakalı olduğunu vurgular.

Mevkûfâtî'nin, bu noktada mukadder bir suale verdiği cevabı ise oldukça dikkat çekicidir. Okuyucunun aklına gelebilecek olan "Nikâhta yemin yoktur. Burada neden bu şart koşulmuştur?" sorusuna verdiği cevap, meseleyi net bir şekilde izah etmektedir. Mevkûfâtî, bu soruya şu şekilde cevap verir: "Bu mesele mehir hakkındadır, nikâh hakkında değildir. O yüzden burada yemini şart koşturmak caizdir." Yani, nikâhın sıhhatini belirleyen şeyler arasında yemin bulunmamaktadır. Ancak, mehir meselesinde taraflar arasında bir ihtilaf söz konusu olduğunda, yani kadının söylediği mehir miktarının doğru olup olmadığı konusunda bir belirsizlik varsa, yemin ile bu ihtilafın giderilmesi caizdir. Mehir, bir haktır ve bu hak, kadının lehine olacak şekilde, yemin ile ispatlanabilir

Mevkûfâtî Mehmed Efendi Mültekâ metnini şerh ederken "fasıl" diye ayrılan bölümlerin ne hakkında olduğunu izah etmektedir. Örneğin Talâk kitabında yer alan bir fasla "*Talâkı zamana izafe etmek faslı*" diye ad vermiştir.¹⁵⁴ İşte burada geçen bir meselede mukadder suale cevap şeklinde bir izahı olmuştur. Şöyle ki bir kimse başkasının câriyesi olan karısına "*Efendin seni azat etmesi şartı ile iki defa*

¹⁵² Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/226.

¹⁵³ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/232-233.

¹⁵⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/249.

boşsun.” dese ve efendisi bu kadını azat etse, koca ric`ate (karısına yeniden dönmeye) mâlik olur.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi buranın izahında hür kadın için beynûnet-i kübrânın olması için üç talâk lazımdır. Cârîye de boş olmadan önce efendisi tarafında azat edildiği için aslında hür kadın statüsüne gelmiştir. Dolayısı ile kocanın verdiği iki talâk beynunet-i kübrayı hasıl etmez ve cârîye de hür konumuna geldiği için üç talâkla ancak boş olabilir kıyasınca kadına verebileceği bir talâk hakkı daha olduğu için kadına bir defa daha rücu etme hakkı vardır şeklinde izah eder. Daha sonra ibarede¹⁵⁵ geçen مع edatının kırân yani beraberlik manasında kullanıldığını ve bu edat kullanılarak koşulan şartın beraber gerçekleştiğini ve bu yüzden kadına ricat edilmemesi lazım gelir şeklindeki mukadder suale şöyle bir cevap verir: “Burada geçen “مع” edatı beraberlik manasına geldiği gibi “sonra” manasına da gelebilmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerimde “*Muhakkak ki her zorluktan sonra bir kolaylık vardır.*”¹⁵⁶ ve “*Süleyman’dan sonra teslim oldum.*”¹⁵⁷ âyetlerindeki “مع” edatı bu manada kullanılmıştır. Dolayısı ile burada da sonra manasında kullanılabilir” demektedir.¹⁵⁸

4.2.9 Meseleyi İzah Ederken Külli Kaide Zikretmesi

Fıkıhta külli kaideler, genel prensiplerdir ve birçok meseleyi anlamada ve çözümede rehberlik ederler. Birçok alimin şerh metodunda kullandığı¹⁵⁹ külli kaidelerin kullanımı, fıkıh âlimlerine karmaşık meselelerde tutarlı ve sistematik bir yaklaşım sunar. Bu kaideler sayesinde, yeni ortaya çıkan durumlar için geçmişte verilmiş hükümlerle benzerlik kurularak hüküm çıkarılabilir. Böylece, İslam hukukunun dinamik yapısı korunmuş olur ve değişen zaman ve şartlara uyum sağlanır.

İşte Mevkûfâtî Mehmed Efendi, *Mültekâ Tercüme ve Şerhi*’nde, fıkıh ilminin temel taşlarından olan küllî kaideleri, yani İslam hukukunun genel prensiplerini ele almıştır. Ancak burada dikkat çeken husus, Mevkûfâtî’nin küllî kaideleri doğrudan açıklamak yerine, şerh ettiği meselelerde bu kaideleri yeri geldikçe izah etmesidir.

¹⁵⁵ ولو قال لها وهي امة انت طالق ثنتين مع اعتاق سيدك إياك فأعتقها ملك الرجعة

¹⁵⁶ İnşirâh 94/5.

¹⁵⁷ Neml 27/44.

¹⁵⁸ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/252.

¹⁵⁹ Yavuz, “Ekmeleddin Bâbertî’nin ‘el-’Înâye ale’l-hidâye’ adlı eseri”, 490.; Yıldız-Zhunissof, “Kıvâmüddin el-İtkânî’nin ‘Gâyetü’l-beyân’ Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot”, 53 vd.

Mevkūfâtî Mehmed Efendi, küllî kaideleri meselelerin izahı sırasında, kaidenin doğrudan adını anmaksızın, o kaideye işaret eden ifadelerle şerh eder. Bu yaklaşım, ilgili meselenin küllî kaidelerle olan irtibatını kurarak, kaidelerin fikhî meselelerde nasıl tatbik edildiğini müşahhaslaştırır.

Mevkūfâtî'nin küllî kaideleri dolaylı olarak zikretmesi hem eserinin ilmî derinliğini artırmakta hem de okuyucuyu kaidelerin uygulama sahasında düşünmeye sevk etmektedir. Bu sûretle, küllî kaidelerin yalnızca teorik değil, aynı zamanda pratikteki ehemmiyeti de idrak edilir hâle gelir. Küllî kaidelerin dolaylı zikri, okuyucuyu derin bir fikir tefekkürüne sevk ederek, kaidelerin meselelerle olan münasebetini anlamaya yönlendirir.

Burada, Mevkūfâtî'nin küllî kaideleri dolaylı sûrette zikretme tarzı ve bunun Mültekâ'nın hükümlerinin tettebbuundaki tesiri incelenecektir. Mevkūfâtî'nin bu usulü, fikhî kaidelerin anlaşılması ve tatbiki noktasında mühim bir metodolojik yaklaşım sunmaktadır. Bu metot, yalnızca İslam hukukunun değil, genel olarak hukuk teorisinin anlaşılmasında da istifade edilebilecek bir içeriğe sahiptir. Küllî kaidelerin bu tarzda ele alınışı, onların fikhî çözümlemelerdeki merkezî rolünü ve tatbikatının inceliklerini ortaya koyar. Birkaç örnek verecek olursak Mevkūfâtî Mehmed Efendi, velâyet bahsinde yakın veli ile uzak velinin durumunun izah edilmesinde, konuya dair umumi kaide ortaya koymaktadır.¹⁶⁰ Bu mesele, yakın velinin bulunmadığı durumlarda, uzak velinin evlendirme hakkına sahip olup olamayacağı konusuna dairdir. Mevkūfâtî, burada İmam Züfer'in kavlini zikretmekte ve ona göre, eğer yakın akraba mevcutsa, uzak akrabanın evlendirme konusunda herhangi bir yetkisi olmadığını ifade etmektedir. Züfer'e göre, yakın veli, uzakta olsa dahi, evlendirme hususunda tek yetkili olandır.¹⁶¹

Buna bağlı olarak, Mevkūfâtî, İmam Züfer'in görüşünü açıklarken, "*Bir şahıs ile kaim bir hak, o şahsın gaybeti ile bâtıl olmaz.*" kaidesine işaret etmektedir.¹⁶² Bu umumi kaide, hakların şahısla birlikte kaim olduğunu, yani bir kişinin hak ve yetkilerinin ancak şahsının varlığı ile geçerli olduğunu belirtmektedir. Eğer şahıs mevcut değilse, o şahsın hakkı da geçersiz olur. Bu durumda, yakın veli söz konusu olduğunda, onun varlığı ile velâyetin devam ettiğini, ancak yakın veli gaybette olduğu takdirde, bu hak ve yetkilerin de geçersiz

¹⁶⁰ Mevkūfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/222.

¹⁶¹ Mevkūfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/222.

¹⁶² Mevkūfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/222.

hâle geleceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, Mevkûfâtî burada yalnızca İmam Züfer'in görüşünü aktarmakla kalmamış, aynı zamanda bu görüşün dayandığı genel kaideyi de açıklamıştır. Bu durum, fikhî meselelerde şahsın varlığının ve haklarının devamlılığı açısından önemli bir kaidedir.

Talâk kitabında “*âkıl bâliğ olan mükrehin*¹⁶³ *verdiği talâkın sahih olacağı.*” ibaresini açıklarken ilk başta İmam Şâfiî'nin kavlini zikredip bunu kabul etmediğini, sebebinin ise talâkın vaki olmasının kişinin ihtiyarına bağlı olduğunu, mükrehin ise bundan yoksun olduğunu söyler.¹⁶⁴ İmam Şâfiî'ye göre, âkıl bâliğ olan bir mükrehin verdiği talâk geçerli değildir. Mevkûfâtî ise bu görüşü kabul etmemektedir. Ona göre, talâk bir kişinin ihtiyarına, yani kendi iradesine dayalı bir fiil olmalıdır. Mükreh durumunda olan kişi, zorlama altında olduğu için iradesini serbestçe kullanamaz ve bu yüzden verdiği talâk geçerli sayılmaz. Mevkûfâtî, burada bir fikhî prensip olarak, talâkın geçerli olabilmesi için kişinin serbest iradesi ve ihtiyarıyla hareket etmesinin şart olduğunu vurgulamaktadır. Bu, mükrehin içinde bulunduğu zorlayıcı durum, onun iradesinin yok sayılmasına yol açar ve talâk bu sebeple sahih kabul edilmez.

Bunun yanı sıra, Hanefî mezhebinin delilini de açıklayan Mevkûfâtî, mükrehin karısını boşama niyetinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁵ Mükreh, zorlama altında iki şer arasında kalmış bir kimse olarak ya karısını boşamak ya da öldürülmek gibi bir tercihe zorlanmaktadır. İhtiyarını kullanma imkânına sahip olmayan bir mükreh, ehven olanı yani hanımını boşamayı tercih eder. Bu durum, “*Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur.*”¹⁶⁶ kaidesiyle açıklanır. Yani, iki şer arasında kalındığında, daha az zararlı olan, daha hafif olan tercih edilir. Bu kaide, mükrehin boşamayı seçmesinin, onun zararını ve şerrini azaltma amacını güttüğünü ifade eder. Mevkûfâtî, bu kaideye istinaden, mükreh durumundaki kişinin verdiği talâk meselesini Hanefî görüşüne uygun bir şekilde izah etmiştir.

Talâkı zamana izafe etme faslında bir kimse başkasının câriyesi olan hanımının iki talâkını yarınki günün gelmesine bağlasa, kadının efendisi de azat olmasını yarının gelmesine izafe etse ve yarınki gün gelse kadın başka bir erkekle evlenmeden eski eşine helal olmaz. Nitekim ikisinin talik ettiği şey kadın câriye

¹⁶³ İkrâh yani zorlama altında kalan kimse demektir.

¹⁶⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/245.

¹⁶⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/245.

¹⁶⁶ Madde hakkında daha detaylı malumat için bkz. Ekrem Buğra Ekinci. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle'den Düsturlar* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2021), 139.

iken tesadüf olmuştur. İşte burada Mehmed Efendi “İki illet bir zamanda toplansa, malülleri de bir zamanda toplanır, muktarin olur.” umumi kaidesini zikretmiştir. Yani hem ıtk (azat etme) hem de talâk illetleri aynı zamanda toplandı ve malülleri yani i’tak ve tatlik de aynı zamanda toplanmış oldu.¹⁶⁷ Mevkûfâtî Mehmed Efendi, talâk ve azat meselelerinde zamanla akalı olan bu önemli fikhî durumu izah ederken, câriye statüsündeki bir kadının iki talâk almasının ve aynı zamanda efendisinin azat etmesinin belirli bir zamana bağlı olmasını ele almaktadır. Burada, bir kimsenin, başkasının câriyesi olan hanımının iki talâkını yarının gelmesine bağladığında, kadın azat olma hakkını da aynı şekilde yarına bağlarsa, yarın geldiğinde bu iki olay aynı anda gerçekleşmiş olur. Bu durumda, kadının eski kocası ile tekrar evlenebilmesi mümkün değildir, çünkü onun durumu, azat ve talâk gibi iki sebebin aynı zaman diliminde birleşmesiyle ortaya çıkmıştır.

Mevkûfâtî, bu örneği verirken, “İki illet bir zamanda toplansa, malülleri de bir zamanda toplanır muktarin olur” kaidesini zikretmektedir. Bu kaide, bir fikhî prensip olarak, iki farklı sebebin (illetin) aynı anda vuku bulması durumunda, bu iki sebebin neticelerinin de aynı anda ortaya çıkacağı anlamına gelir. Burada, azat etme (ıtk) ve talâk, iki farklı illet olarak kabul edilmektedir. Eğer her ikisi de aynı zaman diliminde gerçekleşirse, bu durumda hem azat hem de talâk bir arada, aynı anda meydana gelir ve kadının durumunu etkiler.

Bu kaide, özellikle câriye olan bir kadının durumunun değişmesiyle ilgili olarak önemlidir. Çünkü câriye, efendisinin malı olarak kabul edildiği için, onun üzerinde tasarruf hakkı vardır. Efendisinin azat etmesiyle, kadının hürriyeti sağlanmış olur. Aynı zamanda, kadın, talâk sonucu boşanmışsa, eski eşiyle yeniden evlenmesi ancak bazı şartların gerçekleşmesine bağlıdır.¹⁶⁸ Buradaki enteresan durum ise, her iki illetin, yani azat ve talâkın, aynı zaman diliminde birleşmesiyle birlikte, kadının eski kocasıyla yeniden evlenebilmesinin imkânsız hâle gelmesidir.¹⁶⁹ Çünkü, talâk ve azat aynı anda gerçekleştiğinde, bu iki durum birbirini tamamlayıcı şekilde olur.

Mevkûfâtî, bu durumu izah ederken hem fikhî hem de pratik açıdan önemli bir noktaya değinmektedir. Zira, azat ve talâk, her biri kendi başına bir sonuç doğuran ve kişinin durumunu değiştiren iki ayrı illet olmasına rağmen, zaman

¹⁶⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/252.

¹⁶⁸ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2014), 452.

¹⁶⁹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/252.

birliği içinde gerçekleşmeleri, onların neticelerini de birlikte doğurur. Bu, zamanın fikhî meselelerdeki belirleyici rolünü gösteren bir örnektir. Özellikle cârîye statüsünde olan bir kadının durumu, zamanla yapılan bu tür bağlantılarla, fikhî cihetten değerlendirildiğinde, hukuken karmaşık bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu kaide, aynı zamanda zamanın etkisiyle illiyetin birbirine nasıl bağlandığını, dolayısıyla fikhî neticelerin ne şekilde şekillendiğini açıklamaktadır.

Buna göre, bir kimse cârîyesinin talâkını ve azat edilmesini aynı zamana bağlarsa, her iki illetin neticesi bir arada meydana gelir ve kadının hukuki durumu tamamlanmış olur. Bu durumda, kadın eski kocasıyla yeniden evlenemez, çünkü azat olma ve talâk, birbirini takip eden iki hukuki sonuçtur ve aynı anda gerçekleşmeleri nedeniyle kadının durumu tamamlanmıştır. Böylece, Mevkûfâtî, bu kaideyi açıklayarak, zamanla izafe edilen talâk ve azat meselelerinin fikhî olarak nasıl değerlendirileceğini ve iki illetin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan hukuki sonuçları göstermektedir.

4.2.10 İbareleri Tercüme Metodu

4.2.10.1. İbareyi Şerh Etmeyip Tercüme İle Yetinmesi

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, *Mültekâ'l-ebhur*'u şerh ederken, klasik şerh geleneği çerçevesinde metinleri anlaşılır kılma amacı gütmüştür. Ancak bu eserde dikkat çeken önemli bir husus, bazı ibarelerin detaylı bir şerh yerine doğrudan tercüme ile yetinilmesidir.¹⁷⁰ Bu yaklaşım, şerh geleneğinde görülen yaygın usulden kısmen ayrılarak, okuyucunun doğrudan metnin özüyle temas kurmasını amaçlamıştır. Bu durum, metinlerin gereksiz detaylara boğulmadan, özlü ve sade bir şekilde sunulmasını sağlayarak okuyucunun anlamasına kolaylık getirmiştir.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin bu tercihi, metnin anlaşılabilirliğini artırmanın yanı sıra, hukuki ve fikhî kavramların özüne odaklanılmasını da sağlamaktadır. Böylelikle, metnin fazla detaylandırılmasının okuyucuyu ana konudan uzaklaştırabileceği düşüncesiyle hareket ettiği söylenebilir. Bu tarz, şerh geleneğinde sıklıkla rastlanan detaylı açıklamalar yerine, yalnızca metnin doğru ve uygun bir şekilde tercüme edilerek sunulmasını ön plana çıkarmaktadır.

¹⁷⁰ Aynı metodu takip eden başka bir âlim hakkında detaylı malumat için bkz. Yavuz, "Ekmeleddin Bâbertî'nin 'el-'Înâye ale'l-hidâye' adlı eseri", 491 vd.

Bu yaklaşımın ardında, İslam hukukunun ana meselelerini okuyucuya daha sade ve anlaşılır bir dille aktarma amacı bulunmaktadır. Metnin bu şekilde sunulması hem eserin pratikliğini artırmakta hem de okuyucunun metne doğrudan temasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, ilgili meselelerin doğrudan tercüme edilmesi, okuyucunun kendisini bu metinlerin derinliğinde boğulmadan ana hükümlere ve kaidelere daha rahat odaklanmasına olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak, Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin bazı ibareleri yalnızca tercümesiyle sunma tercihinin, hem şerh geleneği içindeki yerini korurken hem de metinlerin daha anlaşılır olmasını sağlamaya yönelik bir yöntem olduğu görülmektedir.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Mültekâ metninde geçen ve daha çok insanlar tarafından kolayca anlaşılabilen bir üslup ile yazılmış, tek bir manaya sahip, siyak ve sibakında açıklık bulunan, kapalı bir manaya sahip olduğu halde manayı herkesin aynı şekilde anladığı ifadeleri şerh etmeyip, tercümesini vermekle yetinmiştir. Bunların sayısı çok fazladır. Burada örneklerle alakalı herhangi bir açıklama yapılmadan örnek verilip, mesele açıklanmaya çalışılacaktır.

Kitabü'n-nikâh kısmında Farsça verilen, “لو قال دادی”, “او پذیرفتی”, “قال داد” gibi Farsça ibarelerin sadece kelime manalarını vermekle yetinmiş ve şerh etme gereği duymamıştır.¹⁷¹ Kitabü'n-nikâh kısmında “Şahitlerin, akideyn yani adam ile kadının sözlerini birbirlerinden ayrı olarak iştirirlerse nikâh sahih olmaz.” ibaresini şerh etmemiştir.¹⁷² Babü'l-muharremât kısmında “Erkeğe, kendi kızı ve oğlunun kızı haram olur her ne kadar aşağı inilse bile...” ifadesini şerh etmeden geçmiştir.¹⁷³ Babü'l-muharremât kısmında Sâbiî olan kadın ile nikâhın caiz olup olmaması meselesi anlatılırken “Eğer yıldızlara tapıyor ise nikâhı caiz değildir.” ifadesini birebir vermiştir.¹⁷⁴ Babü'l-ekfâ' ve'l-evliyâ kısmında velinin kızı evlendirirken izin istemesi meselesi anlatılırken “Dul olan kadından izin istenildiği vakit kadının söz ile cevap vermesi gerekir.” ibaresini şerh etmeden aktarmıştır.¹⁷⁵ Yine aynı bölümde bâkire kızın evlendirilmesi meselesinde “Kız bâliğa olduktan sonra (kendisinden izin istenildiğinde) susması rızadır.” ifadesini direkt tercüme

¹⁷¹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/213.

¹⁷² Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/214.

¹⁷³ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/215.

¹⁷⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/217.

¹⁷⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/220.

etmiştir¹⁷⁶ Aynı yerde “*Gulam (ergenliğe girmiş erkek) ve dul kadından (velisi tarafından) izin istenildiği zaman susmaları ile muhayyerlikleri batıl olmaz.*” ifadesini şerh etmeden vermiştir.¹⁷⁷ Nikâhta denklik babında “*Fasık kimse, salih kimsenin kızına denk değildir.*” ifadesini direkt olarak vermiştir.¹⁷⁸ Mehir babında mehrin en azı anlatılırken “*On dirhemden az bir miktar söylense on dirhem lazım olur.*” ibaresini doğrudan vermiştir.¹⁷⁹ Yine aynı yerde “*Mehir olarak domuz veya şarap söylense mehir veya müt’a vâcip olur.*” ifadesini şerh etmeden aktarmıştır.¹⁸⁰ Aynı babda “*Evlilikten sonra mehre ziyade olunsa İmam Ebû Yûsuf’a göre yarısı verilir.*” ibaresini doğrudan vermiştir.¹⁸¹ Kölenin nikâhı babında “*Kölenin nikâhına efendisi izin verirse caiz, vermezse caiz değildir.*” ifadesini şerh etmeden aktarmıştır.¹⁸² Aynı kısımda “*Eğer köleler efendisinin izni olmadan evlenirlerse mehirlerini kendilerinin vermesi lazımdır.*” ibaresini şerh etmeden aktarmıştır.¹⁸³ Kölenin nikâhı babında “*Eğer efendisi mezun ve medyun kölesini evlendirirse nikâh sahih olur.*” ibaresini direkt olarak aktarmıştır.¹⁸⁴ Kâfirin nikâhı babında “*Eğer kafir erkeğin hanımı ve Mecusi kadının eşi Müslüman olsa diğerlerine İslam tebliğ edilir.*” ifadesini şerhsiz aktarmıştır.¹⁸⁵ Talâk kitabında boşanmada sayıların anlatıldığı babda “*Eğer adam parmaklarının sırtını göstererek işaret ederse, kapalı olan parmaklara itibar edilir.*” ifadesini şerh etmeden vermiştir.¹⁸⁶ Müellif aynı yerde “*Bir kimse cinsî münasebette bulunmadığı hanımına sen üç talâk ile boşsun dese üç talâk vâki olur.*” ifadesini şerh etmeden aktarmıştır.¹⁸⁷ Kinayeli lafızlar babında “*Kinayeli lafız hem kendi manasını hem de başka manaya hamlolunabilen kelime demektir.*” doğrudan aktarmıştır.¹⁸⁸ İlâ babına başlarken “*İlâ, kocanın ilâ müddeti içinde*¹⁸⁹ *hanımına cinsi yakınlıkta bulunmamaya yemin etmesidir.*” ifadesini tercüme edip bırakmıştır¹⁹⁰ Liân babına başlarken liân’ın açıklaması

¹⁷⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/220.

¹⁷⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/221.

¹⁷⁸ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/223.

¹⁷⁹ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/226.

¹⁸⁰ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/227.

¹⁸¹ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/228.

¹⁸² Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/235.

¹⁸³ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/235.

¹⁸⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/235.

¹⁸⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/238.

¹⁸⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/252.

¹⁸⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/253.

¹⁸⁸ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/254.

¹⁸⁹ İlâ’nın süresi dört aydır.

¹⁹⁰ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/270.

esnasında “*Yemin ile pekiştirilmiş şahitliktir.*” ifadesini tercüme edip bırakmıştır.¹⁹¹

Genel olarak bakıldığı zaman Mevkûfâtî Mehmed Efendi eseri şerh ederken tüm cümleleri şerh etme ihtiyacı duymamıştır. Umumiyetle anlaşılması zor, siyak ve sibak itibarıyla açıklık bulunmayan, şerh edilmediği zaman yanlış anlaşılma ihtimali olan ve şerh edilmediği zaman içindeki zamirlerin nereye râci olacağı tam kestirilemeyen ve buna benzer cümleleri şerh etmiştir. Geriye kalan cümleler okuyan kişi tarafından veya şârihin kendisine itibarla anlaşıldığı için şerh etmeye ihtiyaç duymamış kimisini direkt tercüme olarak vermiş ve kimisini de anlaşılması için bir veya iki kelime ekleyerek ortaya koymuştur.

Konu bazlı bakıldığı zaman “Kitap” bölümlerini açıklarken oradaki cümleleri daha çok şerh etmiş, bab ve fasıl olarak ayrılan bölümleri şerh ederken oradaki cümlelerin şerhini diğerlerine nazaran kısa tutmuştur. Bu ifademiz genel itibarıyladır. Yoksa bab ve fasıl olarak ayrılan bölümlerde şerhe ihtiyaç duyulan cümlelerin çok olduğu da görülmektedir. Bunu bir örnek üzerinden inceleyecek olursak:

Kadının, erkeği öldükten sonra yas tutması meselesini anlatırken اذا كانت مكلفة مسلمة تؤمر بترك الزينة ifadesini şu şekilde ifade etmiştir: “*Kaçan hatun mükellefe ve müsleme olsa terk-i zînet ile emrolunur*”.¹⁹²

4.2.10.2. Geniş Açıklamalara Yer Verdiği İbareler

Mevkûfâtî Mehmed Efendi’nin Mültekâ tercüme ve şerhi, ilmî bir eserin gerektirdiği ciddiyet ve derinlikle yazılmış olup, her bir meselede izlenen izahat usulü eserin kıymetini gözler önüne sermektedir. Mevkûfâtî Mehmed Efendi, ele aldığı meselelerin anlaşılabilirliğini temin etmek maksadıyla, bu metodu takip ederek kitap yazmış diğer alimler¹⁹³ gibi yalnızca lafzî açıklamalarla iktifa etmemiş, bilakis meselenin iyi anlaşılabilmesi için gerekli şartları teferruatlı bir şekilde izah etmiştir. Şerhteki bu detaylı anlatım, meselenin etraflıca anlaşılmasını temin ederken, okuyucuyu yalnızca bir meseleyle sınırlı bırakmayıp, o meselenin fıkıh kitapları içindeki yerini de daha belirgin kılmaktadır. Neticede, Mevkûfâtî’nin bu yöntemi, fıkıhın zengin ve müteaddit formatlarını bir arada sunarak, İslam

¹⁹¹ Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/276.

¹⁹² Mevkûfâtî, *Mültekâ’l-ebhur Tercümesi*, 1/271.

¹⁹³ Yavuz, “Ekmeleddin Bâbertî’nin ‘el-İnâye ale’l-hidâye’ adlı eseri”, 484.; Yıldız-Zhunissoy, “Kıvâmüddin el-İtkânî’nin ‘Gâyetü’l-beyân’ Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot”, 49.

hukukunun çeşitli meselelerini daha geniş bir çerçevede ele alma imkânı sunmaktadır.

Bununla birlikte, Mehmed Efendi, izahlarında yalnızca mezhep içi kavillerle yetinmemiş; diğer mezheplere ait görüşleri de dikkat-i nazara alarak mütalaa etmiştir. Bu sûretle, eserin ilmî seviyesini yükseltmiş ve okuyucunun meseleleri mezhepler arası mukayeseli bir şekilde anlamasına zemin hazırlamıştır. Mezhep içi ve mezhepler arası kavillerin birlikte ele alınması, eserin hem ilmî hem de amelî ehemmiyetini daha da artırmış, okuyanların farklı fikhî perspektiflere vukufiyet kesbetmelerine imkân tanımıştır. Mezhepler arası mukayeseli yaklaşımın tercih edilmesi, fikhî meselelerde farklı görüşlerin kaynağı ve dayanaklarının anlaşılmasına yardımcı olmakla birlikte, Mevkûfâtî'nin ilmî istikametinin de bir göstergesi olarak telakki edilebilir.

Şerh esnasında, Mehmed Efendi'nin bir meseleyi ele alırken diğer fikhî meselelerle olan münasebeti de göz önünde bulundurduğu müşahade edilmektedir. Meselelerin aralarındaki bu irtibatın ortaya konulması, okuyucunun yalnızca o meseleyi değil, İslam hukukunun küllî sistematığı içerisindeki yerini de daha mükemmel bir şekilde kavramasına hizmet etmektedir. Zira bir meselenin başka meselelerle olan alâkası ortaya konulduğunda, okuyucu nazarında, fikhın küllî kaidelerinin nasıl işlediği, hükümler arasındaki bağlar ve kaidelerin tatbikî yönü daha iyi anlaşılmaktadır. Bu, yalnızca ilmî bir merakı doyurmakla kalmaz, aynı zamanda şerhte ele alınan meselenin tatbikat sahasında nasıl bir karşılık bulabileceğini de gözler önüne serer.

Mehmed Efendi şerh esnasında istidlâl ettiği diğer fıkıh kitapları ve büyük âlimlerin eserlerinden getirdiği izahlar, eserin delil bakımından kuvvetini daha da artırmaktadır. Nitekim, yalnızca bir şahsın görüşüne dayanmayan, bilakis asırlar boyunca teşekkül etmiş ilmî birikimi ihtiva eden bu şerh, okuyanlara ilim geleneğinin sürekliliğini ve fıkıh sahasının derinliğini hissettirmektedir. Bu izahlar, hem meselelerin daha sağlam bir delil zeminine oturtulmasını temin etmekte, hem de okuyucuya mütekâmil bir fıkıh anlayışı kazandırmaktadır.

Ayrıca Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin geniş açıklamalarla izahat yapma tercihinin, eseri hem ders kitabı olarak okutulabilir bir hâle getirdiği hem de ilmî tetkik için başvurulabilir muteber bir kaynak kıldığı ifade edilebilir. Bu şerh, yalnızca bir mütalaa eseri olarak kalmayıp, aynı zamanda fıkıh tahsil edenler için bir rehber ve müracaat kaynağı olarak da kullanılabilir. Netice itibarıyla,

Mültekâ'nın tercüme ve şerhi gerek ilmî derinliği gerekse kullanılan metodolojisiyle talebeler için mükemmel bir tahsil aracı, müftüler ve âlimler için de muteber bir fetva kaynağı olmaya devam etmektedir.

Meseleye dair birkaç misal verecek olursak, Mevkûfâtî Mehmed Efendi, nikâh kitabının başında oldukça kapsamlı bir giriş yaparak nikâhın fikhî, sosyal ve ahlaki boyutlarını ayrıntılı bir şekilde ele alır. İlk olarak, nikâh bahsinin hac bahsinin ardından gelmesinin hikmetini izah eder.¹⁹⁴ Ona göre, hac ibadeti, bireyin manevi arınmasını sağlayan bir yolculuktur; benzer şekilde, nikâh da toplumun ahlaki yapısını koruyan, nesli muhafaza eden ve düzenli bir aile hayatını teşvik eden bir müessesedir. Bu iki konu arasındaki bağlantıyı göstererek, nikâh bahsinin hacdan sonra yer almasının, İslam toplumundaki bireylerin hem şahsi hem de sosyal sorumluluklarının düzenlenmesi açısından uygun olduğunu belirtir.

Bu giriş kısmında, Mevkûfâtî, nikâhı teşvik eden sebepleri ve bu sebeplerin fikhî dayanaklarını detaylı bir şekilde açıklar.¹⁹⁵ Nikâhın insanları nefsanî arzulara kapılmaktan koruyan, iffetli ve ahlaklı bir cemiyet düzenini sağlamada temel bir akit olduğunu belirtir. Nikâha sevk eden unsurları sayarken, bu unsurların şahsi ve toplumsal hayata olan etkilerini göz önünde bulundurur. Bu açıklamaların daha iyi anlaşılabilmesi için bir hadiseyi de naklederek, nikâhın sosyal ve ahlaki yararlarını okuyucuya anlatır.

Ayrıca, Mevkûfâtî, nikâh ile zinanın arasındaki temel farkları fikhî açıdan değerlendirir. Nikâhın, İslam hukukunda belirli şartlar ve temel unsurlar (rükünler) çerçevesinde geçerli kılındığını, bu şartların eksik olması hâlinde akdin geçersiz sayılacağını belirtir. Örneğin, bir nikâh akdinin sahih olabilmesi için gereken şartlar arasında, tarafların rızası, şahitlerin varlığı gibi hususların bulunduğunu ve bunların İslam hukukundaki yeri ve önemini vurgular. Bu şartların, toplumun ahlaki yapısını koruma ve şahısları güven altına alma amacıyla konulduğunu ifade eder.

Mevkûfâtî, nikâhın duruma göre farz, sünnet ya da mekruh sayılabileceğini de ayrıntılı bir biçimde açıklar. Mesela, bir kimse hem maddi hem de manevi olarak evliliğin sorumluluklarını üstlenebilecek durumda ise, bu kişi için evlenmenin farz olabileceğini belirtir. Diğer yandan, nikâhın şartlarını yerine getiremeyecek olan veya evliliğin yükümlülüklerini taşıyamayacak olan birisi için nikâh mekruh olarak

¹⁹⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212-213.

¹⁹⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212.

değerlendirilebilir. Burada, mezheplerin farklı görüşlerine de yer vererek, bu konudaki çeşitli içtihatları açıkla ve aralarındaki nüansları ortaya koyar.

Nikâhlanmanın mı yoksa bekâr kalarak ibadetle meşgul olmanın mı daha faziletli olduğu konusuna da değinen Mevkûfâtî, bu husustaki mezheplerin farklı görüşlerini mukayese eder.¹⁹⁶ Hanefî mezhebi başta olmak üzere, Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin bu konudaki yaklaşımlarını ve delillerini açıklar. Bu mukayese, okuyucuya, İslam fıkhnın evliliğe bakış açısını ve toplumun farklı ihtiyaçlarına göre geliştirilmiş fikhî çözümleri daha iyi anlaması için zemin hazırlar. Mevkûfâtî, böylece mezheplerin konuya dair görüşleri arasındaki farkları derinlemesine inceleyerek, okuyucunun konuyu daha geniş bir perspektifte değerlendirmesine imkân tanır.

Bu detaylı girişin ardından, Mehmed Efendi, nikâh bahsini ele almaya başlayarak, nikâhın temel meselelerine, uygulamada ortaya çıkan fikhî durumlara geçiş yapar. Bu kısımda, sadece bir akit olmaktan öte, toplumsal düzenin korunması ve bireylerin huzuru için büyük bir öneme sahip olan nikâhın ahlaki boyutunu da işleyerek okuyucuya geniş bir bakış açısı sunar. Böylece, nikâhın toplumsal ve ahlaki önemini vurgularken, İslam hukukunun insan hayatının her aşamasını dikkate alarak oluşturduğu düzenin bir parçası olduğunu gözler önüne serer.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Muharremât bahsine giriş yaparken, evlenilmesi haram olan kimseleri okuyucunun daha iyi kavraması için on bir ana gruba ayırarak açıklar.¹⁹⁷ Bu düzenleme, konuyu sistemli bir biçimde sunarak okuyucunun meseleyi kolayca anlamasına yardımcı olmayı amaçlar. Mehmed Efendi'nin bu tasnif yaklaşımı, her bir haramlık sebebini ayrı başlıklar altında detaylandırarak zihinde bir netlik oluşturmaya hedefler.

İlk grupta, kan bağı dolayısıyla haram olanlar ele alınır. Burada, evlenmenin yasaklandığı akraba ilişkileri üzerinde durulur. İslam hukukunda aile içindeki mahremiyetin korunması esastır; bu sebeple bazı akrabalık derecelerinde evlilik yasaklanmıştır. Mehmed Efendi, bu tür evlilik yasaklarının nedenlerini, aile yapısını ahlaki bir çerçevede koruma amacıyla açıklar.

Sonraki gruplardan biri süt emme yoluyla haramlıkla ilgilidir. Mehmed Efendi, süt akrabalığının, kan bağı gibi kabul edilmesi gerektiğini ve evlilik ilişkilerinde sınırların belirlenmesinde bu bağı da önemli bir rol oynadığını anlatır.

¹⁹⁶ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/212.

¹⁹⁷ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/214-215.

Bu kısımda, süt emzirmenin akrabalık bağı oluşturduğu ve bunun aile içindeki ilişkilerde dikkat edilmesi gereken bir sınır olduğu vurgulanır.

Sıhriyet bağıyla oluşan haramlık, başka bir önemli başlıktır. Kayınvalide, üvey çocuk gibi aile bağları çerçevesinde evliliğin yasaklandığı durumları içerir. Mehmed Efendi, bu tür haramlıkların, aile içi ilişkilerin ahlak kurallarına uygun bir şekilde sürdürülmesini sağlamak için olduğunu belirtir.¹⁹⁸

Evlenilmesi haram olan babında zinanın hürmet-i müsahare gerektirdiği ifadesini açıklarken İmam Şâfiî'nin kavlini ve bu kavli neye dayanarak verdiğini; bizim için delil ise şudur diyerek Hanefî mezhebinin delillerini ve bu delilleri açıklarken de meseleyi sefer ve teyemmüm meselesine benzeterек anlatmış; Şâfiîler katında kullanılan “*Haram olan şey, helali haram kılmaz.*”¹⁹⁹ hadisini ele alarak bunun ya sahih olmadığını veya zahiri ile amel edilmeyeceğini ifade etmiş ve kendi delillerinin kendilerince daha müspit olduğunu uzun izah ederek meseleyi açıklamıştır.²⁰⁰

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Muharremât babında müt`a nikâhının caiz olmadığına dair hükmü açıklarken, öncelikle müt`a nikâhının nasıl gerçekleştiğini ve hangi şartlarla kurulduğunu ayrıntılı bir biçimde izah etmektedir.²⁰¹ Müt`a nikâhı, belirli bir süre için yapılacak bir evlilik olarak tanımlanır. Müt`a nikâhında, taraflar arasında belirli bir süreye yönelik bir sözleşme yapılır ve bu süre sona erdiğinde, nikâh da sona erer. Mehmed Efendi, bu tür bir nikâhın münakit olma şekliyle ilgili olarak, şahitlerin bulunup bulunmadığı gibi detaylara da yer verip, tartışarak konuyu daha anlaşılır hâle getirmiştir.

Bundan sonra, Hanefî mezhebinin müt`a nikâhını geçersiz saydığına dair görüşünü ele alır. Mehmed Efendi, Hanefî mezhebinin bu görüşünün dayanağını, Rebi' b. Meysere ve amcasının fetih senesinde yaşadıkları olayla ilgili rivayet edilen hadis-i şerife dayandırır.<sup>202</sup> Bu hadisede, müt`a nikâhının yapıldığı fakat sonradan bu nikâhın geçersiz sayıldığı belirtilir. Mehmed Efendi, bu hadisi delil olarak getirerek, bu tür nikâhların İslam toplumunda kabul edilmediğini ifade eder. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu hadisin zamanla icmâ ile

¹⁹⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Fahrettin Atar, “Muharremât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

¹⁹⁹ İbn Mâce, “Nikâh”, 9 (No. 2015).

²⁰⁰ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/216.

²⁰¹ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/219.

²⁰² Benzer manadaki hadis için bkz. Müslim, “Nikâh”, 1405.

neshedilmiş olduğudur. Yani, başlangıçta kabul edilen bir uygulama, zaman içinde âlimlerin ortak görüşüyle geçersiz sayılmıştır. Mehmed Efendi, bu icmâ kararının, hadisin hükmünü geçersiz kıldığını ve müt'a nikâhının İslam hukukuna göre bir geçerliliği kalmadığını vurgular.

Mehmed Efendi, mevzuyu daha da derinleştirir ve İmam Mâlik'in müt'a nikâhı konusundaki görüşünü de zikreder. İmam Mâlik, müt'a nikâhının geçersiz olduğu yönünde bir görüşe sahip olmasa da²⁰³ Mehmed Efendi, İmam Mâlik'in görüşünü tartışarak, farklı mezheplerin bu meseleye bakış açılarını da okuyucuya sunar. Bu ek açıklama, Hanefî mezhebi dışında da müt'a nikâhı hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu ve bu görüşlerin zamanla nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir katkı sağlar.

Nikâhta denklik (küfûv) başlığı altında, bir kadın kendisine denk olmayan biriyle evlenirse, velisinin bu evliliği geçersiz kılabileceği ifade edilir. Aynı şekilde, kadın, kendisine layık olan mehr-i misilden düşük bir mehirle evlenmişse, velisinin bu mehri artırma veya nikâhı feshetme yetkisi vardır.²⁰⁴ Ancak, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre velinin mehr-i misille ilgili itiraz hakkı bulunmamaktadır. Bu görüşe göre, kızın velisi mehr-i misli kabul ederse veya çeyiz ya da nafakasını talep ederse, bu durum velinin rızası olarak değerlendirilir. Ayrıca, veli bu konuda herhangi bir beyanda bulunmayıp sessiz kalırsa da susma fiili yine rıza olarak kabul edilmektedir.

Mehmed Efendi, bu noktadan sonra susmanın rıza makamında geçerli sayıldığı çeşitli durumları uzun uzadıya ele alır ve “*Susmanın rıza yerine geçtiği yerler*” konusunu otuz dört madde olarak sıralar. Bu geniş açıklamada, susmanın bazen irade beyanı yerine geçtiği ve bazı durumlarda bir hüküm doğurduğu vurgulanır. Mesela, bir kadının velisi kadının mehrini kabzedip, kadının susması; bâkire olan evli bir kızın buluş çağına gelince susması gibi hususlar da susmanın rıza makamına geçtiği yerlerden sayılmaktadır.²⁰⁵ Mehmed Efendi, bu meseleleri geniş bir açıklıkla değerlendirerek okuyucuya, susmanın hüküm ifade ettiği durumları kapsamlı bir bakış açısıyla sunar. Bu anlatım, İslam hukukunda susmanın sadece bir sessizlik değil, aynı zamanda bir irade beyanı olarak nasıl kabul

²⁰³ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/219.

²⁰⁴ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/224-225.

²⁰⁵ Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/224.

edilebileceğini gösterir ve susmanın çeşitli hükümlerde nasıl değerlendirildiğini açık bir şekilde ortaya koyar.

Mevkūfâtî Mehmed Efendi, kâfirin nikâhı bahsinde, dârların²⁰⁶ farklı olmasının karı ile koca arasındaki nikâh akdini nasıl etkilediğini ele alırken, İmam Şafî'nin görüşünü ve delilini, ardından Hanefî mezhebinin delilini detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bu konuya giriş yaparken, İmam Şafî'nin memleketlerin farklılaşması durumunda karı ile kocanın nikâhının bozulmayacağı görüşünü öncelikle zikreder. Şafîler, bu hükme varırken, Peygamber Efendimiz 'in Mekke'nin fethinden önce Zeynep bint Cahş'ın (ö. 20/641) Medine'ye gelmesi ve onun kocasının hâlen Mekke'de bulunmasına rağmen Hazret-i Peygamber'in Zeynep'i kocasına iade etmesi hadisesini delil olarak getirirler. İmam Şafî bu olay üzerinden, memleketlerin ayrı olması durumunun karı-koca arasındaki nikâh bağına sona erdirmeyeceği yönünde bir içtihatla bulunmuştur. Ona göre, Müslüman eşin dâr-ı İslâm'a gelmesi veya memleketlerin farklı olması, nikâh akdinin geçerliliğini ortadan kaldırmaz.

Diğer taraftan, Hanefiler bu meselede farklı bir bakış açısıyla hareket ederler. Hanefî mezhebine göre, karı ve koca arasında din farkı bulunduğu durumlarda, memleketlerin farklı olması nikâh akdini sona erdiren bir etken olarak kabul edilir. Hanefiler bu görüşlerini Mümtehine sûresi onuncu âyet-i kerîmesinden hareketle temellendirirler. Bu âyet-i kerîmede, "*Mümin kadınlar kâfirlere helal değildir, kâfirler de mümin kadınlara helal değildir.*" denilerek, memleketlerin farklı olması sebebiyle Müslüman olan kadının kâfir olan eşiyle olan nikâhının sona ereceğine dair bir hüküm çıkarılır. Böylece Hanefî mezhebi, dar-ı İslâm'a gelen Müslüman eşin, İslâm topraklarında kalması durumunda, kâfir eşin nikâhının geçersiz hâle geleceğini savunur. Bu, Hanefilerin, İslâm hukukunda müminin İslâm diyarında kâfir ile nikâhının devamının caiz görülmediği şeklindeki yaklaşımlarının bir tezahürü olarak kabul edilir.

Mevkūfâtî Mehmed Efendi, bu iki mezhebin delillerini detaylı bir biçimde karşılaştırarak, okuyucuyu bu konuda mezhepler arası görüş farklılıkları hakkında aydınlatır. İmam Şafî'nin görüşünde esir olarak İslâm beldesine gelen kâfir eşi ile Müslüman eşin nikâhının geçerliliğinin korunduğu vurgulanırken, Hanefiler, Müslüman olan kişinin inancını koruma ve sağlam bir İslâm ailesi yapısını

²⁰⁶ Dâr'dan kasıt dâr-ı İslâm ve dâr-ı harptir.

muhafaza amacıyla kâfir eşle bağın kopması gerektiğini ileri sürmektedir. İşte burada Mevkûfâtî Mehmed Efendi meseleyi geniş bir şekilde açıklayarak, ibarenin detaylandırılması gereken yerlerini açıklayarak meselenin daha iyi kavranmasına zemin hazırlamıştır.²⁰⁷

²⁰⁷Mevkûfâtî, *Mültekâ'l-ebhur Tercümesi*, 1/239-240.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Fıkıh ilmi, insan hayatının dinî veçhesini tanzim eder. Mevzuları ibadetler, aile hukuku ve miras hukuku gibi alanlardır. Bu alanlara dair İslam âlimleri çok sayıda ve çeşitli eserler kaleme almışlardır. Kaleme alınan bu eserlerin bazıları meselenin genel hatlarını ihata eder. Bunlara “muhtasar” ismi verilir. Bazı eserler, muhtasar eserlerin kapalı olan yerlerini açıklamayı hedef edinir. Bunlar “şerh” diye isimlendirilir. Bazen bu da yetmez şerhlerin kenarlarına açıklamalar yazılır ki bunlara da “hâşiye” veya “ta`likât” ismi verilir.

Mültekâ'l-ebhur kitabı, Fatih Cami'nin ilk imamı olan İbrahim el-Halebî tarafından kaleme alınmış, Osmanlı Devleti'nde çok tutulmuş hem medrese talebeleri hem de âlimler tarafından çokça rağbet edilen bir kitap olmuştur. Kādıların fetva hususunda el kitabı hâline gelmiş, *el-Hidâye* üzerine yazılan şerh geleneği gibi *Mültekâ* üzerine şerh yazma geleneği meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi de Mevkûfâtî Mehmed Efendinin yazmış olduğu *Mültekâ Tercüme ve Şerhi*'dir.

İşte bizim mevzu edindiğimiz Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin *Mültekâ Tercüme ve Şerhi*, adından da anlaşılacağı üzere şerh türü bir eserdir. Yani ana metin üzerine yazılmış açıklamalardan ibarettir. Şerh hususiyeti taşıyan her kitap birbirinden farklı özelliklerde yazılmıştır. Buna sebep olarak da şârihin zihin dünyası, ilmî müktesebatı ve devrinin özerlikleri sayılabilir.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Osmanlı Devleti'nde mühim vazifelerde görev almış bir devlet adamıdır. Kendisinin çeşitli ilimlerde mahir olduğunu yazdığı eserlerden anlamaktayız. Bu ilimler arasında da ön plana çıkan bizce fıkıh ilmidir. Nitekim kendisi bu alanda tespit edebildiğimiz kadarıyla üç tane eseri inceleyip, bunlara şerh yazmış bir bilgindir. Dolayısıyla bu, onun söz konusu ilimdeki kıymetini ziyadesiyle arttırmaktadır.

Mevkûfâtî, *Mültekâ* metnini şerh ederken -bizim incelediğimiz nikâh ve talâk bölümü itibarıyla değerlendirecek olursak- çeşitli yöntemler kullanmıştır. Mesela yeri geldiği zaman bablar arasındaki münasebeti izah etmiş; kimi zaman okuyucunun zihninde herhangi bir kapalılık kalmasın diye metinde geçen şer`î ıstılahları izah etmiş; bazen de Hanefî mezhebinin içtihat zenginliğini ve genişliğini ifade etmek adına hem Hanefî mezhebi içerisindeki âlimlerin içtihatlarını zikretmiş

hem de diğ er    mezhebin   limlerinin görüşlerini zikretmiştir. Bu saydıklarımızın dışında takip ettiğ i başka pek çok yöntem bulunmaktadır.

Ayrıca bu çalışmasında meseleleri izah ederken külli kaideleri doğ rudan zikretmek yerine bu kaideleri metin ile harmanlayıp, meselenin özüne v  k  f olacak şekilde izah etmiş ve kitabın meseleci yaklaşımını izah etmiştir. Ayrıca   yet-i ker  me ve hadis-i şerifleri delil getirme hususunda itina göstermiş, bu da okuyucunun delillere h  kim olmasını sağ lamı  tır.

Netice itibarıyla bu çalışmamız İslam hukuku literatürüne hem metodolojik hem de muhteva açısından bir katkı sağ lamayı hedeflemiştir. Elde ettiğ imiz malzemeler,   erh geleneğinin Hanef   mezhebi içerisindeki yerini daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. İleride bu alanda araştırma yapma d    n  esi olan kimselere yol göstermesi açısından rehberlik eden bir çalışma olacaktır. Ayrıca bu tür eserlerin genel hatları ile nasıl bir yöntem ile yazıldığ ı hakkında okuyucuya fikir sağ layacaktır.

Kitab   incelerken Ahmed Davudoğ lu ve Nedim Yılmaz tarafından Latinize edilerek yayımlandığ ını tespit ettik. L  kin bu işlem sırasında kitabın aslının içeriğinin tamamı Latinize edilen kitaplara alınmamıştır. Bunun sebebi okuyucu kitlenin daha çok halktan insanlar olması ve anla  ılmayabileceğ i endişesi olabilir. Ancak *Mevk  f  t* gibi kıymetli bir eserin ilim ehli tarafından okunduğ u ve kaynak olarak kullanıldığ ı unutulmamalıdır. Tavsiyemiz kitabın tamamının anlaşılması için yanına açıklamalar ve dipnotlar koyularak Latinize edilmesi ve ilim ehli tarafından hak ettiğ i alakayı görmesidir.

KAYNAKLAR

‘Abdurrezzâk eş-Şan‘ânî, Ebû Bekr. *el-Muşannef*. thk. Hâbübu’r-Rahmân el-A‘zamî. Hindistan: el-Meclisu’l-‘İlmî, 2. Basım.

Afacan, Sefa. *Mültekâ’nın İbadet Bölümünde Ebû Yûsuf’a Nispet Edilen Görüşler (Taharet ve Namaz Örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Akgündüz, Ahmet. “İtkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Akgündüz, Said Nuri. *Fıkıh Kitaplarının Tertibi*. Ankara: İlahiyat, 2023.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2. Basım, 2016.

Atar, Fahrettin. “Muharremât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Aydar, Hidayet. “Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları”. *Yeni Türkiye* 5/33 (2000), 535-550.

Ayozan, Muzaffer. *Tarih-i Mevkufati Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Transkripsiyonu)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Bitirme Tezi, 1966.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lügatı*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, Ocak 2010.

Bardakoğlu, Ali. “Hidâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Başer, Alper. “Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfatı”. *Türk Çalışmaları* 6/1 (2011), 747-762. <http://dx.doi.org/10.7827/EnglishStudies.1913>

Bayram, Sinan. *Mültekâ’l-ebhur Şerhlerinde Usûl (İcâre Bahisleri Örneğinde)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Bedir, Mürteza vd. (ed.). "Bir Fakih Olarak Ebussuûd" (*Osmanlı’da İlm-i Fıkıh: Alimler, Eserler, Meseleler*). İstanbul: İsar Yayınları, 2017.

Bilgin, Halim. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi’nin Tercüme-i Sardü’s-şerî’a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 99B- 130B/05)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Buhârî, Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-. *el-Câmi‘u’l-musnedi’s-şahîhi’l-muḥtaşar min umûri Rasûlillah sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ve sunenihi ve eyyâmihi*. thk. Muḥammed Zuheyr b. Nâşır. b.y.: Dâru Tavḥ en-Necât, 1422.

Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.

Cici, Recep. “Osmanlı’da Fıkıh Risâleleri Literatürü: Âlim Muhammed b. Hamza’nın Fıkıh Risâleleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 323-360.

Çeker, Orhan. “Hünsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Çetinkaya, Enes. *Mezhep içi tercih usulü açısından Haskefi'nin ed-Dürrü'l-muhtâr isimli eserinin değerlendirilmesi (taharet bölümü)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Danışmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

Efendi, Ahmed Resmî. *Sefînetü'r-Rüesâ*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 2296, 65.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle'den Düsturlar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 9. Basım, 2021.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 3. Basım, 2014.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 8. Basım, 2022.

Ezdî es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el-. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Beleli. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Ezdî es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el-. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Beleli. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Güner, Mustafa. *Tercüme-i Mültekâ'l-ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örneğinde)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Haccâc Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-. *Şahîh*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdûlbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ'î Turâsî'l-'Arabî, 1955.

Hallâf, Abdülvahhab. *İslam Hukuk Felsefesi*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.

Has, Şükrü Selim. "Mültekâ'l-ebhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Haskefi, Alaüddin. *ed-Dürrü'l-müntekâ fî şerhi'l-mültekâ (Mecma'u'l-enhur fî şerhi mültekâ'l-ebhur ile birlikte)*. 4 Cilt. Lübnan/Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdûlbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ'î Kütübî'l-'Arabîyye.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Kur'an-ı kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Kallek, Cengiz. "Hilâti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Karadağ, Bekir. "Bedruddin Aynî'nin 'El-Binâye Şerhu'l-Hidâye' Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (25 Nisan 2016), 202-224.

Kasımoğlu, Berrin. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sardû's-şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin- Dizin- TıpkıBasım II: 284b/16-310b/08)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kaya, Eyyüp Said. “Şerh (Fıkıh)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/560-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kaya, Mesut. “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî’nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği”. *Marife* 15/1 (30 Haziran 2015), 9-32.

Keleş, Ali. *Osmanlı Devleti Yükselme Dönemi İslam Hukukçuları ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Maydaer, Saadet. “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlâna Muslihuddin Efendi ve Mirası”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2011), 118-154.

Mehmed Efendi, Mevkûfâtî. *Mültekâ’l-ebhûr Tercümesi*. 2 Cilt. Derseâdet, 1316.

Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’s-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Naîmâ, Mustafa Efendi. *Naîmâ Târihi*. çev. Zuhuri Danışman. 6 Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968.

Nu’mân b. Sabit, Ebû Hanîfe. *Müsnedü ebi Hanîfe rivâyetü’l-Haskefî*, thk. Abdurrahman Hasan Mahmud (Mısır: y.y., t.y.)

Özay, Hilal. *Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri*. Ankara: İksad, 2019.

Özel, Ahmet. “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. çev. Seyit Ali Kahraman. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Taberânî, Ebû’l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-. *el-Mu’cemü’l-Evsat*. thk. Ebû Mu’az Tarık b. Avzillâh b. Muhammed, Ebu’l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Daru’l-Hirmîn, 1415.

Tahir Bey, Bursalı Mehmed. “Osmanlı Müellifleri”. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi -Midilli-*. haz. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen. 2/446. İstanbul, 1972.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *Sunen*. thk. Beşşar ‘Avvad Ma’rûf. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 1988.

Üçbinli, Erdem. *İbn Âbidîn’in Usulcülüğü (Nesemâtü’l-eshâr Özelinde)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023.

Yaman, Ahmet. “Zimmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/434-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yavuz, Yunus Vehbi. “Ekmeleddin Bâbertî’nin ‘el-İnâye ale’l-hidâye’ adlı eseri”. *Ekmeliüddin Bâbertî’yi Keşif Yolunda: I. Ekmeliüddin Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, ed. Selçuk Coşkun. 463-494. Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2014.

Yavuz, Yunus Vehbi. “el-Câmiu’l-Kebîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yıldız, Kemal – Zhunissov, Adilkhan. “Kıvâmuddin el-İtkânî’nin ‘Gâyetü’l-beyân’ Adlı el-Hidâye Şerhinde Takip Ettiği Metot, (Kitabü’s-Salât Örneği). *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 3/2 (25 Aralık 2019), 41-78.

Yılmaz, Fethullah. “Orta Asya Fıkhnı Anadolu’ya Taşıyan Eser: Mehmed Mevkufatî’nin Mültekâ Tercümesi ve Şerhi”. *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu*. ed. Murat Şimşek vd. 1105. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.

EKLER

EK 1 Tablo 1: Nikâh ve Talâk bölümlerinde kullanılan âyet-i kerîme, hadis-i şerif ve kaynak kitaplar

BÖLÜM	ÂYET-İ KERİME	HADİS-İ ŞERİF	KAYNAKLAR
Nikâh	1	3	2
Muharremât	3	10	4
Velâyet	1	6	5
Küfûv (Denklik)	1	4	8
Fuzûlî'nin Nikâhı	0	0	0
Mehir Babı	5	1	14
Kölenin Nikâhı	0	4	3
Kâfirin Nikâhı	2	1	2
Kasm	2	4	1
Süt Kardeşliği	2	5	5
Talâk Kitabı	1	8	2
Talâkın Gerçekleşmesi	9	2	3
Talâkın Zamana İzafe Edilmesi	6	0	3
Talâkın Parmaklar ile İşaret Edilmesi	0	1	0
Talâk ile ilgili bir fasıl	0	0	0
Kinaye Lafızlar	2	1	1
Tefvîz-i Talâk	2	2	11
Ta`lik-i Talâk Faslı	0	1	0
Hastanın Talâkı	0	0	0
Ric`î Talâk	2	2	5
Îlâ	2	0	2
Hul`	1	2	3

Zihâr	1	0	2
Li`ân	0	1	0
İnnîn	0	0	0
İddet	2	2	2
Kadının Yas Tutması	1	0	2
Nesebin Sabit Olması	2	1	0
Hidâne	0	0	0
Nafaka	1	1	5
Küçük Çocuğun Nafakası	2	0	2

EK 2: Tablo 2: Mevkûfât'ın Nikâh ve Talâk bölümlerinde geçen kaynak eserler, kişiler ve atıf sayıları

Kitap İsmi	Atıf Sayısı
<i>Hizanet 'ül-Fetâva</i>	1
<i>el-Mebsût</i>	10
<i>el-Înâye</i>	15
<i>Pezdevî</i>	2
<i>el-Hidâye</i>	13
<i>Gâyetü'l-beyân</i>	2
<i>Tatarhâniyye</i>	1
<i>Zeyle 'î (Tebyînü'l-hakâik)</i>	3
<i>Yakup Paşa</i> ²⁰⁸	1
<i>Kudûrî</i>	3
<i>Süfyan-ı Sevrî</i>	1
<i>İhtiyâr-ı Fadlî</i>	1
<i>Hülâsâ</i>	2
<i>Câmi'ü'l-Fusuleyn</i>	1
<i>Kınyetü'l-Fetâvâ</i>	1
<i>Zahîriyye</i>	1
<i>el-eşbâh ve'n-Nezâir</i>	1
<i>Kâfî</i>	5
<i>el-İhtiyâr</i>	3
<i>Beyâniyye</i>	8
<i>İbn Ebî Leylâ</i>	1
<i>en-Nihâye</i>	4
<i>Velvalciyye</i>	1
<i>et-Tecnîs</i>	1
<i>Ebü'l-Leys es-Semerkandî</i>	1
<i>Tuhfe</i>	1
<i>Tarsûsî</i>	1
<i>Dürer ve Gurer</i>	2
<i>Kenzü'd-dekâik</i>	1
<i>Sadrü's-Şerî'a</i>	1
<i>Feraîd-i Mültekâ'l-ebhur</i>	1

²⁰⁸ Yakup Paşa olarak kaydedilen bu kitabın Yakup Paşa b. Hızır Bey b. Celaleddin (ö. 891) tarafından yazılmış fıkha dair bir eser olması mümkündür. Yakup Paşa'nın eserleri *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-vikâye* ve *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-muhtasar li's-seyyid*. Yakup Paşa diye isimlendirilen kitabın bu olması kuvvetle muhtemeldir. Detaylı malumat için bkz.: Saadet Maydaer, "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihuddin Efendi ve Mirası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2011), 130 vd.

<i>Tahâvî</i>	1
<i>İbnü 'l-Hümâm (Fehü 'l-Kadîr)</i>	1
<i>Sa'dî Efendi (Hâşîye `ale 'l-Înâye)</i>	1
<i>Şerh-i Câmi'ü's-Sağîr (Serahsî)</i>	1
<i>el-Câmi'ü 'l-Kebîr</i>	2
<i>Ziyâdât</i>	1
<i>Muhît</i>	1
<i>Şerh-i Menâr</i>	1
<i>Muğrib</i>	3
<i>Bezzâziye</i>	1
<i>Nevâdir (Serahsî)</i>	1
<i>Muhtâr</i>	1
<i>Sa'id b. Cübeyr</i>	1
<i>İmam en-Nehâî</i>	1
<i>Islâhü 'l-izâh</i>	1
<i>Bahrü 'l-muhît (Zâhidî)</i>	1
<i>Kâdîhan</i>	2
<i>Hassâf</i>	1
<i>İbn `Abbâs</i>	1